

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04062

FUN VILNER GETO

Haykl Lunski

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פון ווילנער געטא.

געשטאלטן און בילדער

געשריבן אין שווערע צייטן

פון חייקל לונסקי.

פארלאג פון דעם פאראיין פון די יידישע ליטעראַטור און זשורנאַליסטן אין ווילנע.

תר"פ — ווילנע — 1920.

תוכן הענינים.

32—33	דער ארכיטעקטאָר	4—6	
33—34	דער באַנקיר	7—9	הקדמה ווילנע אין יאָר תרע"ז
34—35	דער מאַטעמאטיקער	10	דער ראש ישיבה
36—37	דער אַפטייקער	10—11	דער שומר פון יידישקייט
37—38	דער מיוחס	11	דער חזן פון ותיקין
38—39	דער מלמד	12	דער רבי פון די פועלים
39—40	דער סופר	13—15	דריי וואַסערטרעגער
40—42	די שטאַט שמשים	15—18	די זאָגערקע
42—43	דער משגיח פון די עירובין	18—19	דער שקיעה שרייבער
44—45	דער עלסטער מורה הוראה	19—20	דער מוכר ספרים
46—47	די וואונדער קינדער	21—22	דער מעקלער פון די מלמדים
48—49	חנה מיט אירע זיבן קינדער	22—23	דער חברות גרינדער
50	די מיידעלע	23—24	דער משפיל
50—51	די מתים	24—25	דער געלערנטער
51	די מלחמה	25—26	דער בלינדער חזן
51—52	די דייטשלעך	26—27	די שרייער
53—54	לוויות	27—28	דער בעל תקיעה
55—72	ווילנער קליוון אין געטאָ און אויפ'ן שולהויף	28—29 29—32	דער משמרניק דער גלות אַפריכטער

הקדמה.

וועמען ס'האָט זיך געמאַכט צו זיין אויפן ווילנער שולהויף, דער האָט זיכער געפילט, אז פאַר אים איז דאָ עפעס אַ פאַרויכדיק, גאָר אַן אייגנאַרטיק ווינקעלע פון יידישן לעבן; דאָס איז דער "שיר השירים" פון יידישן גלות, דער "געטא פון אלע געטאָס", אַ לעבעדיק שטיקל מיטלעלטער, וואָס איז פאַר-בליבן, גאַנץ און ניט-פאַרייט, אין מיטן פון 20-טן יאָרהונדערט, אַזאַ געטאָ פאַרמאָגט—דוכט זיך ניט, כמעט קיין שום יידישע שטאַט ביי היינטיקן טאָג. די אַנצאַליקע קלויזן, וואָס זיינען אָנגעשיכט איינע אויף דער אַנדערער, ווי זיי וואָלטן אויסגעוואַקסן געאַלאָגיש אָרגאַניש; די אָרימעלייט, וואָס אין זייער אויסשטרעקן די האַנט איז דאָ אַ געוויסע גאוה—איר פילט, אַז זיי זיינען פאַרט די קינדער פון שולהויף; און די יידענעס, וואָס פאַרקויפן באַבקעלעך.— אין אַלעמען פילט איר אַ געוויסן "סטיל", אַ געוויסן שטייגער, אַ געוויסע אימ-פּאָזאַנטקייט, ווייל זיי אַטעמען אויף אייך מיטן גרויען הויך פון אייביקייט. די יידענעס, די לאַטעס פון די אָרימעלייט, וואָס זיינען ניט ווייניקער "סטיליש" ווי די באַרימטע בעטלערס פון טאַלעדער דאם, וואָס די שפּאַנישע דיכטער האָבן באַזונגען; איר פילט, אַז אזוי האָבן אויסגעזען די אָרימעלייט אויך מיט 300 יאָר צוריק, ווען אויף גלעזער-גאַס האָבן זיך ביינאַכט נאָך געשלאָסן די טויערן פון געטאָ.

און מיט דער אייגענער אייביקייט אַטעמען אויף אייך די מויערן, און אפילו, דוכטן זיך, די וואַרימע, פּריש-צאַפּלדיקע "באַבעס" וואָס מע רופט זיי אויך מיט אַזאַ אָנגעווייטאַנטע שטים...

יעדערער פילט אַט דעם אייגנאַרטיקן ווערש פון שולהויף, אָבער קיינער האָט עס נאָך ניט געפרובט איבערגעבן אין וואַרט. אין דער מאַלעריי האָבן מיר געהאַט אַזאַ פרוב: דער קינסטלער ב. צוקערמאַן האָט אונז געגעבן אַ ריי בילדער פון שולהויף און די יידישע גאַסן אַרום. אָבער אמת געראַטן, כמעט גלענצנד, איז ביי אים נאָר דער דורכהויף, די אַלטע, אָפּגעקאַלופּעטע אַרקע מיט די גרינע צווייגעלעך האָט ביי אים גלייכצייטיק אַ צאַרטקייט און אַ גרויסע

11.21.41. 91.00

קרעפטיקייט. דאָס בילד איז אויסגעוואַקסן צו אַ גאַנצן סימבאָל פון גלות. דער "שולהויף" זיינער איז אמת שייך, אָבער ס'איז ניט דער שולהויף. ער איז ביי אים צו זוניק, צו דרומדיק און פאַרבנשפּריצנדיק. נאָך ווייניקער כאַראַקטעריסטיש זיינען די טיפּן, וואָס ער האָט געמאַלט.

אין דער ליטעראַטור האָבן מיר אָבער גאָר קיין פּרוּבן אַזעלכע ניט געהאַט. און דאָ ליגט פאַר אונז אַזאַ מיין ערשטע שילדערונג פון דעם לעבן פון שולהויף און פון די יידישע גאַסן.

דאָס ביכל מאַכט אַן אַיינדרוק, די אַלע מעשיות וועגן "גלות-אַפּריכטערס", "שקיעה-טרייבער", "זאָגערקעס", "פרומע וואַסערטרעגערס" וואָס ענדיקן זיך אַזוי נוסחדיק: "דערנאָך איז געקומען די אַקופאַציע, דער הונגער, ער (אָדער זי) האָט ניט אויסגעהאַלטן—און איז געשטאַרבן"—האָבן אויך אין זיך דעם הויך פון דער גרייזגרויער אייביקייט, וואָס איז פאַרגליווערט אין שולהויף. אַז איר לייענט עס, לויפט אייך דורך אַ קאַלטער שוידער, גלייך ווי איר וואַלט זיך צוגערירט צו די פייכטע מויערן פון שולהויף, גלייך ווי פאַר אייערע אויגן וואַלט זיך דערצויגן, אומענדלעך, אַ שטומע קייט פון לוויזות—מיטות אָן אַ שיעור... די מעשיות זיינען אָנגעשריבן אַזוי פשוט—פּרימיטיוו, אַזוי ווייניק קינסטלעריש—געקינסטלט... זיי זיינען אָנגעשריבן מיט אַ ביסל אַ גרויזאַמער, אַ שטילער עפישקייט. די פּערזענלעכקייט פון מחבר האָט זיך אינגאַנצן פאַרבאַהאַלטן, אָן אַ שום רעשטל—און די שפּראַך איז אויך אַזאַ אומפּערזענלעכע, גלייך ווי דאָס האָט דערציילט אונז דער שולהויף אַליין, די שטומע ווענט, די הונגערט-יאַריקע נשמה פון שולהויף און פון די נפשות, וואָס האָבן אין אים געלעבט... געלונגען איז דאָס דעם מחבר—ווי ס'ווייזט אויס, אָן אַ שום באַזונדער מי, אָן אַ "איבערווינדונג" פון דער אייגענער פּערזענלעכקייט. ער האָט זיך נישט געדאַרפט צוזאַמענגיסן מיטן שולהויף און זיינע העלדן; ער איז לכתחילה מיט אים געווען צוזאַמענגעגאַסן. דאָס איז ניט קיין ראַמאַנטיקער, קיין סטילי-זאַטאַר, וואָס טראַגט זיך איבער אין דער אַטמאָספּערע פון די אַלטע דורות; דער מחבר האָט, ווייזט אויס, אַליין אַ נשמה פון אַ "צמח דוד", פון די אַלטע מחברים פון פּנקסים און סליחות, און דעריבער קומט דאָס אַזוי אומבאַוואוסט-זיניק שטאַרק: דאָס איז דער כוח פון די אַלע דורות, פון די אַלע נשמות, וואָס ריידן פון זיין מויל...

יצט זיך אַ ייד אָפּ יאָרן אין דעם אַלטן "אוצר-ספרים" אויפן שולהויף, און קוקט דורך די קליינע פענסטערלעך אויף דער יידישער גאַס, און זעט דאָרט מענטשן כל-ערליי, וואָס דרייען זיך, און זעט זייערע ליידן און טויטן און זעט ווי מחנות קריגער גייען דורך דורך די גאַסן, און אַלץ וואָס ער זעט—פאַרצייכנט ער "sine ira et studio", ווי אַ יידישער פּימען, אַ יידישער "לעטאַ-פיסעץ", פאַרצייכנט פשוט, אָן חכמות—און פון די רשימות איז אַרויס דאָס ביכל, וואָס ליגט פאַר אונז. עס דוכט זיך, אַז דער אייביקער, דער אוראַלטער גייסט

פון שולהויף, דער גייסט, וואָס איז פאַרגליווערט שטום אין די אַלטע מויערן, וואָס קוקט אויף אונז פון די פאַרלאָשענע אויגן פון די אַרימעלייט, וואָס רייסט זיך אין די מאַנאַטאַנע קדישס און אין די אומעטיקע תפילות—האַט איצט, נאך לאַנגע דורות, געפונען זיין אויסלייזונג, זיין גאולה, אין וואָרט, אין פשוטן, פרימיטיוון וואָרט. און אויף צו ווייזן זיך האָט ער זיך ניט פאַרשטעלט עפעס אין קיין היינטמאָדישן מלבוש, אַ בליאַסקעדיקן און ניט גאָר קיין פאַסעדיקן, נאָר ער האָט זיך געוויזן פאַר אונז „בלי הסתר פנים“, ווי ער שטייט און גייט, אין זיין גרויער נאַטירלעכקייט אין הייקל לונסקיס ווערק.

און דערין איז דער ווערט פון דעם ביכל, וואָס ליגט פאַר אונז.

ד"ר ה. ייבין.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part of the document outlines the various methods and tools used to collect and analyze data. It highlights the need for consistent and reliable data collection processes to support informed decision-making.

3. The third part of the document focuses on the role of technology in modern data management. It discusses how advanced software solutions can streamline data collection, storage, and analysis, leading to more efficient and accurate results.

4. The fourth part of the document addresses the challenges associated with data security and privacy. It provides guidelines for implementing robust security measures to protect sensitive information from unauthorized access and breaches.

5. The fifth part of the document concludes by summarizing the key findings and recommendations. It stresses the importance of ongoing monitoring and evaluation to ensure that data management practices remain effective and up-to-date.

6. The sixth part of the document provides a detailed overview of the data collection process, including the identification of data sources, the design of data collection instruments, and the implementation of data collection procedures. It also discusses the importance of pilot testing and validation to ensure the reliability and validity of the data collected.

7. The seventh part of the document discusses the various methods used for data analysis, including descriptive statistics, inferential statistics, and qualitative analysis. It provides a step-by-step guide to performing these analyses and interpreting the results.

8. The eighth part of the document focuses on the presentation and communication of data analysis results. It discusses the importance of using clear and concise language, as well as effective visual aids such as charts and graphs, to convey the findings to the intended audience.

9. The ninth part of the document addresses the ethical considerations surrounding data collection and analysis. It discusses the need for informed consent, data anonymity, and the responsible use of data to avoid bias and discrimination.

10. The tenth part of the document provides a final summary and conclusion, reiterating the key points and emphasizing the importance of data management in achieving organizational goals and objectives.

ווילנע אין יאר תרע"ז.

יעדעס מלחמה-יאָר האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע גורות און פורעניותן: דאָס יאָר תרע"ד—תרע"ה מיט מאַביליזאַציעס, גירושים, גראָבן אַקאַפּעס; דאָס יאָר תרע"ו מיט די אַטשערעדן אויף קאַרטאַפּל, גרויפן, פּלערלי קאַרטן און פּאַפּירלעך*); אויך מיט די הויזוכונגען און רעקוויזיציעס פון האָב און גוטס, וואָס איז געבליבן בירושה און פאַרהייליקט פון זיידעס און עלטערזיידעס, ווי לייכטער, חנוכה-לאַמפּן ופּדומה; דאָס יאָר תרע"ז מיט דעם הונגער און די מגפות איז געווען אַבער דאָס שרעקלעכסטע פון אַלע פיר מלחמה-יאָרן. אין יאָר תרע"ד האָבן זיך געהערט ווייגעשרייען און געוויינען אָן אַ שיעור און אָן אַן אויפהער, אין שטוב און אין גאַס, ביי יעדער מאַביליזאַציע און פּריזיוו, אַז מ'האַט אַוועקגעריסן די טאַטעס פון די קליינע קינדערלעך און די קינדער פון עלטערן, איז געווען חרובנות; אַבער אין יאָר תרע"ז איז געווען נאָך שרעק-לעכער: דאָן האָבן זיך שוין אפילו קיין געוויינען און געשרייען אויך ניט גע-הערט, עס איז שוין ניט געווען קיין פּוח. אומעטום האָט זיך נאָר געטראָגן אַ טיפּער זיפּצען.

אין דעם ערשטן יאָר פון דער מלחמה האָט מען נאָר פון די שלאַכט-פעל-דער געהאַט גערופן וועגן טויט, און דאָס האָט אָנגערירט נאָר איינציקע פּאַ-מיליעס, די איבעריקע האָבן זיך געמאַכט גוטע געשעפטן און געשלאָפּן גאַנץ רואיק. אַבער אין יאָר תרע"ז האָט שוין דאָס אומגליק אַרומגענומען אַלעמען, דער טויט האָט תמיד געשוועבט פאַר די אויגן, פון געראַנגל מיטן הונגער און מגפות זיינען מענטשן געפאַלן ווי פליגן, גאַנצע משפחות מיט אַמאַל, אַז ס'זיי-נען געווען גאַנצע "אַטשערעדן" ביי די "אַרונות" און ס'האַט ניט געקלעקט קיין "עגלות", מ'האַט געפירט די טויטע אויף איזוואַזששיקעס, די אַרימע—גאָר אויף "קאַרעס", עטלעכע צוזאַמען, איינזאַם, עלנט, אָן לוויזות, און אויפן בית עולם צו דער קבורה—ווייטער "אַטשערעדן" וועלכע האָבן זיך געצויגן וויפּיל טעג. דער מסחר איז געווען אַפּגעשטאַרבן, די גאַסן אומעטיק, פּוסט, און די לופט איז געווען אָנגעזאַפט פול מיט שרעק און פּחד, די יונגע און די מיטעלע מענטשן זיינען געלעגן באַהאַלטן אין די קעלערס און אויף די בוידימער

(* ברויטקאַרטן, בעקערקאַרטן, זופּקאַרטן, קאַרטאַפּל-קאַרטן, צוקער-קאַרטן, קאַלדרע-שווי-נען, מעש-קופּער-שווינען, פּאַקן-שווינען, אַנטלויזונגס-שווינען, מעלדרונג-שווינען, דיר-שווינען, קאַפּשטיער-שווינען א. א. ו. ה.)

חדשמווייז פאר מורא פון דער כאפעריי אויף צוואנג-ארבעט. די כאפעריי איז געווען אויף אלע גאסן, אויך אין די הייזער און קלויזן איז געווען ניט זיכער, און די געכאפטע האָט מען אָנגעטאָן אין קליידער מיט געלע לאַטעס אויף די הויזן און אַרבל, און רויטע לאַטעס אויפן האַרצן מיט נומערן, און מ'האַט זיי געפייניקט נאָך ערגער ווי קנעכט, ווי פאַנטשינע, דאָס זיינען שוין גאָר ניט געווען קיין מענטשן, נאָר נומערן; מ'האַט זיי פאַרשלעפט אין די פוסטע פעל-דער און אין די שוואַרצע וועלדער, געאַרבעט מיט זיי פל-עבודת-פּרך, אין הונגער און קעלט, אין שרעק און אַכזריות, זיי געשלאַגן מכות רצח, אַ סך זיינען געבליבן קאַליקעס מיט אָפּגעפאַרענע הענט און פיס, אַ סך זיינען גע-בליבן מיט קראַנקע לונגען און פיל האָבן דאָרט געפונען זייער קבר פון הונגער און פּיין.

וואו מ'איז געגאַנגען און געשטאַנען, האָט מען געזען שרעקלעכע ביל-דער, אַז ס'איז פינסטער געוואָרן אין די אויגן. אין די קלויזן אויפן שולהויף איז געווען אימהדיק, פוסט און ס'האַט זיך תמיד געהערט אַ כאַרכלעריי מיט די לעצטע כוחות פון די גוססע אַרימעלייט, און דערביי זיינען געזען נאָך אַנדערע מיט געלע פנימער און שטאַרע אויגן, וועלכע זיינען געווען אימעטיק שטום, ניט בעטנדיק קיין זאך און וואַרטנדיק נאָר אויפן טויט. אויך האָט מען שוין געטראָפן פיינע בעלי-בתים, וואָס דער הונגער און דער געוויין פון די קליינע קינדערלעך האָט זיי גענייט אַראַפּצוואַרפן די חרפה און גיין בעטלען. אין די יידישע גאסן ווידער האָט מען געזען, ווי גאַנצע געזינדלאַך, מחנות קליינע קינדערלעך, אַיינגעוויקל'ט אין שמאַטעס און טוליענדיק זיך איינע צו די אַנדערע, שרייען מיט וויינענדיקע שוואַכניקע קעלכעלעך—בייטנדיק זיך אין „אַטשערעד“ גיט אַ שטיקעלע ברויט, מיר ווילן עסן!“ און די קעלכעלעך האָבן געשטאַכן ווי שפּיץ. אַנדערע האָבן קיין כוח ניט געהאַט אפילו צו ריידן; זיי האָבן נאָר אויסגעצויגן די הענטעלעך; ביי די בעקער און קיכן האָבן זיך געצויגן לאַנגע „אַטשערטון“ פון פאַרחלשטע מענטשן, וואַרטנדיק גאַנצע שעהן אויף אַ טעלערל סם-המוותדיקע וויקע, וואָס האָט געמאַכט געל און געשוואַלן, אויף דעם פער-טעלע פונט הייס ברויט, וואָס איז געווען אויסגעמישט מיט פאַלאַווינעס, מיט חזירשע גיס, מיט שוואַמען, קרוטשקע ופדומה, אַז ס'האַט געאיבלט אין מויל, געברענגט אין האַרצן און געשטאַכן אין בויך. אַנטלויפנדיק ווייטער אין די ברייטע גאסן, האָט גאָר געכאַפט אַ גרויל, הערנדיק די מנוולדיקע געלעכטער-לעך פון די אלע גאַסיקע באלקאָנען. דאָס בלוט האָט געקילט אין די אַדערן, זענענדיק, ווי אונזערע אלע טראַדיציאָנעלע צניעותדיקע הייליקייטן ווערן פאַר-שוועכט בראש גלי פון אונזערע טעכטער פאַר אַ שטיקעלע ברויט, פאַר אַ קעסטעלע מאַרמעלאַד; דאָס האַרץ איז אויך צעריסן געוואָרן אויף שטיקער, קוקנדיק אויף אונזערע עלטערע פרויען, ווי זיי שטייען ווי אבליים אום שבת, יום-טובדיק אָנגעטאָן לעבן זייערע קראַמען. נאָך ערגער איז געווען אין פיש-מאַרק; דאָרטן האָבן שוין די ווייבער אויסגעטאָן די פאַרוקעס מיט זייערע יום-

טובדיקע קליידער און פארשמוצט זיינען זיי געבען געשטאנען און געמסחורט, מיט אויגן פול מיט טרערן און הערצער כול מימ בענקשאפט נאָכן הייליקן שבת און יום-טוב.

דאָס יאָר תרע"ו האָט אויף זיך אויך געהאַז דעם אַנשיקעניש פון שטרענגע שטראַפן פאַר יעדער קלייניקייט; דעם קאַפּשטייער, וואָס מ'האַט געריסן פון לעבעדיקע און פון טויטע; מ'האַט אויסגעטאַן אַרימע און געזוכט אפילו אין די אונטערשטע זאַכן; דער געווערב-שטייער האָט אפילו ניט דורכגעלאָזט די אַרימע ווייבער מיט די קאַשיקעס פון יידישע גאַס, וועלכע פלעגן נעבען אַפּשטאַרבן מיט די גלידער דערווענדיק דעם אָדון. די פּאַלערינע און פאַרבאַהאַלטן זיך ווי די מיז אין די לעכער, די אומגעלומפערטע ווילדע געשרייען פון די אַדונים פלעגט אָנוואַרפן אַ שרעק, אַ פחד אויף די אויסגעמוטשעטע. אפילו זייערע גוטע טאָטן, ווי די אומזיסטע בעדער, האָבן אויך מיט זייערע שטרענגקייטן און אַכזריותן, שלעפּנדיק פון די בעטן אויך אין די פרעסט פאַרטאַג פּלוצלונג אפילו שוואַכע און קינדער, ניט איינעם קראַנק געמאַכט פון שרעק און צוקילונג. נאָך ערגער איז געווען מיט די דעזינפעקציעס פון די הייזער. מ'פלעגט פּלוצלונג פאַרטאַג אַוועקטרייבן אין טורמע אַריין אַלטע און שוואַכע קינדער און פרויען, וואָס פלעגן זיך וואַלגערן דאָרט אין פיין וויפיל טעג, לאָזנדיק די געשעפטן מיט האָב און גוטס אויף הפקר און ניט איינער פון זיי איז דערפון געשטאַרבן. אַלץ איז דאָן געלעגן אין זייערע הענט: דאָס ברויט, דאָס פלייש, די פיש, די מילך און פאַר דער שטאַט איז געווען צוגעוואָרפן ברעקלעך. אויף אַלץ האָט מען באַדאַרפט אַ שייַן, אפילו אַריבערגיין וואוינען פון איין הויף אין דעם אַנדערן, און אַלץ האָט געקאָסט געלט און זיך געצויגן ימים ושנים. אָט די אַלע שטרענגקייטן און אַכזריותן איז געפאַלן אויפן אַרימאָן. דער גביר האָט אָפּטער געקראָגן אָן אויסוועג.

אין יאָר תרע"ז איז ווילנע פאַרן אַרימאָן געווען אַ טורמע. ער האָט מער ניט געמעגט גיין פון איין ברעג שטאַט ביז דעם אַנדערן. ווייטער איז געווען „געשפּערט" און שטום אָן שום האַפּענונג. מ'האַט געמיינט, אַז דער הימל האָט זיך שוין אַראָפּגעלאָזן און מיוועט שוין אַזוי בלייבן לעבעדיקערהייט באַגראָבן אין קבר...

אין יאָר תרע"ז
 איז געווען
 אַ טורמע
 און שטום אָן
 שום האַפּענונג
 מ'האַט געמיינט
 אַז דער הימל
 האָט זיך שוין
 אַראָפּגעלאָזן
 און מיוועט
 שוין אַזוי
 בלייבן לעבעדיקערהייט
 באַגראָבן אין קבר...

געשטאלטן

דער ראש-ישיבה.

ער האָט געשטאַמט פון גרויס יחוס; זיין פאָטער איז געווען אַ גרויסער רב, אויך ער אליין איז געווען אַ צייט רב און געדרוקט ספרים, אים האָט אָבער געצויגן ניט צו רבנות, ניט צו ספרים, נאָר צו לערנען מיט תלמידים. קיין קינדער האָט ער ניט געהאַט, איז זיין גאַנצער פאַרגעניגן געווען צו לערנען מיט קינדער; אויב ניט קיין גשמיותדיקע קינדער, איז לכל-הפחות רוחניותדיקע.

ער האָט געהאַט אַ גרויסן כוח אין זיך איינצופלאַנצן ביי די קינדער ליבע צו דער תורה, ביי אים פלעגן זיך ניט פוילן פערצניאָריקע קינדערלעך קומען פינף אַ זיגער פאַרטאָג לערנען, נאָר ער האָט זיינע קליינע תלמידמלעך, די „צאן-קד שים“, ניט געוואָלט מאַטערן צו פיל, וואָרים ער האָט זיי האָלט געהאַט, ווי אייגענע קינדער.

אַז ס'איז געקומען די מלחמה, האָט ער דערזעען ווי זיינע תלמידמלעך ווערן מאַגערער, בלאַסער פון טאָג צו טאָג, און אַנדערע נעבעך גייען אויס פון הונגער און שטאַרבן אוועק; אויך אַ סך זיינען צעלאָפן זיך ראַטעווען פון הונגער-טויט. איז ער געבליבן גאָר אָן אַלעמען. האָט ער שוין ניט געקאַנט אַריבערטראָגן דעם צער, איז קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן.

דער שומר פון יידישקייט.

ער איז געווען אַ קלייניקער יידעלע מיט זייער לאַנגע פאותן, מיט אַ סאַמעטענעם היטעלע אין זייער אַ לאַנגער קאַפּאַטע. אויף אים פלעגט מען זאָגן, אַז ער איז דער גרעסטער למדן אין ווילנע. אין דער יוגנט האָט ער געהאַלטן אַן אייזנקראַם אין אַ רוסישער שטאָט. דערנאָך איז ער איבערגעפאַרן קיין ווילנע. האָט זיך ווייטער די עקרת-הבית געפירט דעם געשעפט און ער איז זיך געזעסן אין אַנס-ליז, געדאוונט מיט גרויס דבקות און געלערנט טאָג און נאַכט. אָבער זאָס איז נאָך ביי אים גע-ווען ניט אַלץ. דער עיקר עובדא זיינע איז געווען, אָפּהיטן די יידישקייט אין ירושלים דליטא. און די רעכטע יידישקייט איז ביי אים געווען נאָר גוטע

חדרים און שבת. דרום האָט ער געגרינדעט אַ "מזהירי שבת" און פלעגט תמיד שרייבן צעטעלעך אויפן שולהויף וועגן די קלאַסן, וואָס מ'שמדט דאָרט אָפּ די קינדער, וועגן די חדרים, וואָס מ'לערנט ניט גוט קיין יידישקייט, און בכלל וועגן פרומקייט. אז ס'איז געוואָרן די מלחמה, און מ'האָט גוזר געווען האַלטן די קראַמען אָפּן שבת, דערצו נאָך די פריצות פון די יידישע טעכטער, האָט ער דאָס אַלץ שוין ניט געקאָנט אַריבערטראַגן און איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן.

דער חזן פון ותיקין.

אַליין איז ער געווען אַ גרויסער נכבד, פון די ווילנער פיינע בעלי-בתים, אַ קרוב פון די ווילנער גרעסטע רבנים, אַ הויכער מיט אַ שיינער וויסער באַדד, מיט אַ פאָר קלוגע אויגן. ער האָט געהאַט אַ גרויסן זיידנעשעפט, נאָר דעם געשעפט האָט געפירט זיין פרוי, און ער האָט געהאַט אַן אנדער עסק—אַפהיטן ותיקין, אַפהיטן ותיקין, דערהויפט זומערצייט, איז איינע פון די שווערסטע זאכן. דרום האָט ער זיך טאַקע צו דעם איבערגעגעבן מיטן גאַנצן לעבן, פלעגט זיך אויסשלאָפן בייטאָג און גיין אין שול אויף אַ גאַנצע נאַכט, פדי אַפצוהיטן ריכטיק דעם ותיקין.

און ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ותיקין קומט פאָר אזוי פרי, האָט ביי אים קיין מנין קיינמאָל ניט אויסגעפעלט: מ'האַט נאָר איינמאָל געדאַרפט הערן זיין מתיקותדיקן דאוונען, האָט מען שוין עטלעכע וואָכן נאָכאנאַנד אינע-דערפרי ניט געקאָנט אַיינשלאָפן, עס האָט שוין אַהין געצויגן. זיין דאוונען פלעגט אַפּקלינגען וואונדערלעך שיין פאַרטאָג, ווען אַלעס האָט נאָך געשלאָפן, דער סקאַרבאווער ניגון פון זיין נעימותדיקן דאוונען פלעגט זיך פונאנדערגיין מעלאַנכאָליש איבערן גאַנצן שולהויף, ער איז געווען געבענטשט מיט זייער אַ זיסער שטימע און דערצו נאָך זיין מתיקות מיט דעם השתפכות-הנפש, וואָס פלעגט צוגעבן זיין דאוונען אַ באַזונדערן חן.

אויסער דעם ותיקין האָט ער געהאַט נאָך עובדות פון "הדור מצוות", ווי, למשל, די סוכה, די תפלין און דערהויפט דעם אתרוג: דער אתרוג האָט געמוזט זיין ביי אים אַלע מאָל דער שענסטער אין שטאָט.

נאָר אז ס'איז אָנגעקומען די מלחמה, האָט מען שוין דעם ותיקין ניט געקאָנט אַפהיטן, ווייל מ'האַט ניט געטאַרט גיין אזוי פרי אין גאַס, אויך קיין אתרוגים איז אין ווילנע גאָר ניט געווען, האָט ער געפילט, אז דאָס לעבן איז אים געוואָרן פוסט, אים האָט זיך געדוכט, אז ער איז אויף דער וועלט גאָר אַן איבעריקער און האָט זיך זייער שטאַרק מצער געווען, איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן.

דער רבי פון די פועלים.

דער רבי איז געווען א הויכער, א גרייז-גרויער מיט א שיינעם פאטרי-
ארכאלישן פנים.

זומער אינדערפרי, פלעגט מען אים אפט זעען ארומשפאצירנדיק איבערן
שול-הויף אין א שלאפראק און פאנטאפל, און אויפן שפיץ קאפ א יארמלקע,
אז עס פלעגט ארויסשיינען אינגאנצן זיין גרויסער גלאנציקער שטערן.

אין דער יוגנט איז ער געווען א קורצע צייט א תלמיד פון גרויסן צדיק
ר. ישראל סאלאנטער, פון וועמען ער האט איבערגענומען דעם געדאנק צו
גרינדן "חברות פועלים" און זיך איבערגעגעבן צו דעם מיטן גאנצן לעבן. גע-
גרינדעט האט ער זיינע חברות אין וויפיל שטעט, נאָר די הויפטקווארטיר זיינע
איז געווען אין ווילנע.

דאָ האָט ער זיך פריער ארומגעוואַלגערט מיט זיינע תלמידים, די פועלים,
פון איין דירה אין דער אנדערער, ביז וואָנען זיי איז געלונגען אויסצובויען
אן אייגענעם בנין פון דריי גאָרן, איינעם פארן בית-מדרש, דעם צווייטן פאר
א שול צום לערנען, און דעם דריטן — א וואוינונג פארן רבי.

דער רבי האָט געהאַט אין זיך א מאַדנעם פּוּח צוצוציען זיינע בעלי-
מלאכות. פארהאַרעוועטע פלעגן זיי קומען אלע אַוונט הערן זיין "חיי אדם",
וואָס ער פלעגט עס זאָגן מיט א זעלטן שיינעם ניגון, און מיט אַזויפיל התלהבות,
אז עס האָט געצויגן ווי א מאַגנעט.

זייער שייך איז געווען אַמאָל, נאָר אַמאָל, ווינטער פאַרטאָג, ווען מיט
אַמאָל האָבן אלע דריי עטאָזש פאַרלויכטן דעם שול-הויף, און אלע וויילע
פלעגט זיך דערהערן איבערגעריסענע געשמאַקע טענער פון די תלמידים,
וועלכע האָבן איבערגעחזרט דעם "חיי אדם" תיכף נאָכן רבינס זאָגן מיט
גרויס חשק.

אַזוי האָט זיך דער אַלטיטשקער געלעבט און געהאַט נחת פון זיינע
תלמידים, וועלכע זיינען פון "עמי-הארצים" געוואָרן לומדים אין "חיי אדם",
אין א פרק משניות און אפילו אין א בלאַט גמרא.

אז ס'איז אָנגעקומען די אַקופאַציע, און זיינע תלמידים זיינען געוואָרן
וואָס פון טאָג ווינציקער און ווינציקער, ווער אויף מלחמה, ווער אויף צוואַנג-
אַרבעט און ווער נאָר אויף יענער וועלט פון הונגער און נוט —

האָט עס דער אַלטיטשקער רבי ניט אריבערגעטראָגן און געשטאַרבן.

די דריי וואסערטרעגער.

אמאל זיינען אין ווילנע געווען א פולע וואסערטרעגער, מיט אן אייגע-
נעם בית-מדרש. א לענגערע צייט שוין, אז אין זייער בית-מדרש דאווענען גאָר
ברויטפעקער, און פון זייער בראַנושע האָבן זיך שוין מער ניט געזעען ווי די
דריי; זיי זיינען שוין דאָס געווען די לעצטע. אלע האָבן זיי זיך געפונען אויף
ידישער גאָס.

איינער פון זיי איז געווען מיט אן איידעלן חשובן פנים, ניט קיין הויכער
און צוגעהונקען אויף א פוס.

ער איז געגאנגען שטענדיק, סיי זומער סיי ווינטער, אין א לאַנגן בגד,
פאָרגארטלט אין העלפט, און ביידע בוזימער זיינען געווען פאָרפאָקט הויך,
פול מיט ספרים.

דער וואסערטרעגער האָט געהאַט א מאָדנעם חשק צו קויפן ספרים, אָפט
האָט מען אים גערטראָפן ביי די קאַשיקעס פון די מוכרי-ספרים אויפן שול-הויף
קויפנדיק ספרים.

אַבער נאָך א גרעסערן חשק האָט ער געהאַט צו לערנען די ספרים.
ניט איינמאָל האָט מען געקענט זעען, ווי שטייענדיק אין "אַטשערעד" ~~די~~
ביים לע ווקע, וואָרטנדיק אויף די וואָסער, פלעגט ער זיך שטילערהייט
אַרויסשלעפן א ספרל פון בוזים און אריינקוקן אין אים.

זאָגן האָט מען אויף אים געזאָגט, אז ער איז גאָר א מקובל.
א גאַנצן טאָג פלעגט מען אים טרעפן אַרומשלעפנדיק זיך אין אלע גאַסן
אונטערהינקענדיק מיט די גרויסע עמער וואָסער, פולע ווי אן אויג, און אינ-
דערפרי און ביינאַכט איז ער געווען פול אין פאַרשיידענע חברות פון לערנען
א בלאַט גמרא, משניות, חיי אדם און מעמדות.

דער וואסערטרעגער האָט אויך געהאַט א חוק צו מעשרן זיין פאָרדינסט
און בסתר צעטיילן אָדער לייען גמילות-חסדים געפאלענע בעלי-בתים.

אזוי האָט זיך דער וואסערטרעגער אָפגעלעבט ביז דער מלחמה.
אז ס'איז אָנגעקומען די מלחמה, דערנאָך די דייטשע אָקופאַציע, און די
בעלי-בתים זיינען אליין געוואָרן וואסערטרעגער, האָט ער נעבעך פון נויט
אָנגעהויבן בעטן נדבות. אינגיכן איז ער פון זינען אַראָפּ.

די דייטשן, פיינט האָבנדיק איבעריקע מיילער, האָבן אים אויך וואו עס
איז פאַרשיקט און פטור געוואָרן...

דער צווייטער וואסערטרעגער איז געווען א משונהדיקער, א הויכער מיט
א פאָר לאַנגע פיס, וועלכע ער פלעגט א ביסל אונטערשלעפן צוליב ראַמאַטעס-
קראַנקהייט.

דער וואסערטרעגער פלעגט אין זיין ליידיקער צייט אויך וואשן פאָדלאָ געס. וואַשנדיק האָט ער שטענדיק ליב געהאַט צו דערציילן מעשיות פון זיינע יונגע יאָרן, ווי ער איז געבליבן קליינערהייט אַ יתום, אָן אַ פאָטער און אָן אַ מוטער, האָט אים אויסגעהאָדעוועט אַן אַרימער שוסטער, וואָס ביי אים האָט זיך פריער קיין קינדער ניט געפירט, און צוליב זיין זכות האָט דעם שוסטערס פרוי אַ ייגל מיט אַ מיידל געבאָרן.

דערנאָך פלעגט ער דערציילן פון זיין פופצינאַריקער טלוושבע און דעם גרויסן חן, וואָס ער האָט געהאַט ביי „נאַטשאַלסטווע“; פון די מאַנעוורעס מיט דער בראַדזשעריי אין די טייכן און דעם נעכטיקן אין די זומפן, וואו ער האָט זיינע פיס צוגעקליט, פון זיין חתונה מיט אַ ווייב אַ שליממזליצע און זיינע אומגליקן.

נאָר דער עיקר סיפור זיינער איז געווען וועגן דער תהילים-זאַגעריי אין מושב-זקנים שבת פאַרנאַכט. דאָס דערציילנדיק, פלעגט ער זיך תמיד אַוועק-שטעלן, זיך אויסגלייכן, אַוועקוואַרפן די באַרשט, ווערן דערביי זייער פאַר-רויטלט, און באַגייסטערטערהייט דערציילן מיט אַ מאַדנעם חשק וועגן זיין גרויס הנאה און חיות אַ גאַנצע וואָך פון דעם זאַגן דעם תהילים וואָרט ביי וואָרט פאַר די אַלטע לייט, וועלכע זאַגן אים נאָך. „איך ווייס אפילו ניט דעם פירוש-המילות“, פונדעסטוועגן—פלעגט ער צוגעבן מיט אַ מין גאווה, —ווייס איך דעם „ניגון“, ווי מען דאַרף זאַגן, און איך „פיל“, וואו מען דאַרף זיך אַפּשטעלן“.

אין דער אַקופאַציע-צייט, אז קיין אַרבעט איז ניט געווען, האָט ער אָנ-געהויבן בעטן נדבות. זיין בעטן איז געווען מאַדנע, דער מויל אינגאַנצן צוגעמאַכט, שטום; ער פלעגט מער ניט אויסשטעלן אַ פאַר אומעטיקע בעטנדיקע אויגן, אז עס האָט דאָס האַרץ פאַרקלעמט. לאַנג האָט ער אָבער ניט געבעטן. אינגיכן איז ער פון הונגער געשוואָלן געוואָרן און געשטאַרבן.

דער דריטער וואסערטרעגער איז געווען אַן אלמן אָן אַ ווייב און אָן קינדער, האָט זיך אויפגעהאַלטן ערגעץ אין אַ פינסטערן ווינקל, געגעסן „סקאַ-רינקעס“, געאַנגען אויך יום-טוב אַפגעריסן-אַפגעשליסן, מיט קיינעם ניט גע-רעדט, געלעבט רק פאַר זיך.

זאַגן האָט מען אויף אים געזאַגט, אז ער האָט ממון קורח, און איז ניט קיין „עם-הארץ“.

אַ גאַנץ יאָר האָט ער קיינעם ניט געליען, און קיינעם ניט געגעבן, מער ניט ערב יום-פיפור אויף „ישוב-ארץ-ישראל-קערה“, האָט ער שטענדיק געגעבן די גרעסטע נדבה.

איינמאל האָט ער זיך דאָרט אפילו אַרויסגערעדט, אַז דאָס איז זיין גאַנצער באַגער, אָנשפּאַרן געלט און פּאַרן אין ארץ-ישראל.
 אזוי האָט ער געשפּאַרט און געטראַכט וועגן ארץ-ישראל, ביז עס איז אָנגעקומען די אָקופּאַציע.
 דאָן, נאָך אַ פּולע הונגערן, האָט ער אפילו ערלויבט זיך "אַנרירן" די "אָנגעשפּאַרטע" און אַ ביסל געפּטרט.
 מיט די איבעריקע אָנגעשפּאַרטע האָט ער גענומען האַנדלען און איז גע-וואָרן אַ "גייער", אַ פּודנטרעגער.
 איז ער אָבער געווען אַ שלימזל, האָבן די דייטשן ביי אים איינמאל אָפּגענומען, און נאָך אייניקע מאל אָפּגענומען, ביז פון זיינע "אָנגעשפּאַרטע" איז גאַרניט געבליבן.
 קיין נדבות האָט ער ניט געבעטן, איז ער געזעסן אין בית-מדרש, גע-הונגערט און געהונגערט.
 און דאָרט גופא אַרויסגעגאַנגען...

די זאָגערקע.

די זאָגערקע איז געווען אַ נידעריקע יידענע מיט אַ צופרידענעם פּרישן פנים און מיט אַ פּולע פּרנסות, געהאַלטן אַ פּרייט, געמאַכט זעקלעך, געקאַכט באַבעס און געוואָשן פּאַדלאָגעס.
 דער עיקר ספּעציאַליטעט אירער איז אָבער געווען די "זאָגעריי"; אויף ראש-השנה און יום-כיפור פלעגט זי אָפּדינגען אָגולנע אַ טיש אין גרויסער שול לעבן טיר, פּאַרדינגען דאָרט אַרימע ווייבער "עמי-הארצים" און דאווענען מיט זיי; הגם דאָס האָט איר ווייניק-וואָס אַריינגעטראָגן, אַמאל נאָך אויך צוגעלייגט, פּונדעסטוועגן האָט זי זיך מיט דעם תּמיד געיוחסט.
 איר דירה איז געווען אין אַ פינסטער קליין שטיבל אַנטקעגן מיסטקאַסטן; אין שכנות מיטן יידישן מרחץ.
 די גאַנצע מעבל אין שטיבל איז געווען: אַ טישל מיט אַ פּאַר צעבראָ-כענע בענקלעך, אַ בעט, איבערן בעט פּאַלאַטקעס און אַ גרויסער אויוון.
 די בעט האָט געהערט דער בעל-הביתטע און די פּאַלאַטקעס—צו אירע שכנים, אַרימע-לייט, וואָס גייען איבער די הייזער, און אויף דער פּאַדלאָגע אין אַלע ווינקלעך—פּאַרשיידענע משוגעים: אַ געוועזענער מלמד, וואָס שרייט נאָכאַנאָנד: "שקצים, לאַידאַקעס, שטיל זאָל זיין!" אַן אלמנה, וואָס שילט טאָג און נאַכט דעם מאָן; נאָך איינער, וואָס זינגט תּמיד שטילערהייט מעלאַנכאָליש ימים-נוראִימדיקע ניגונים א. א. וו.
 דעם אויוון האָט די זאָגערקע אויך באַנוצט אויף אירע פּרנסות.

זי האָט דאָרט אַלע אינדערפרי אויסגעקאָכט קארטאָפּל, באָבעס, אַרבעס, און פאַרקויפט אין יידישער גאס.

אויפן אויוון האָט זי געטריקנט אירע פאַפירענע זעקלעך, וואָס זי האָט געמאַכט בייטאָג, ביינאַכט (ליידיק איז זי קיינמאָל ניט געזעסן) און פאַרקויפט אין די קליינע קרעמלעך.

דאָס אַלץ איז ביי איר געווען קליינקייטן, און די גאַנצע חינוּה האָט זי געצויגן פון וואָשן פאַדלאָגעס.

אין גאַנץ יידישער גאס איז זי געווען אַ מפורסמת; זי האָט געהאַט בעל-הביתטעס אויף אַ גאַנצער וואָך, זיי האָבן געוואַרט אויפן „אַטשערעד“; ביי איינער זונטאָג, ביי דער אַנדערער מאָנטאָג א. א. וו.

בטבע איז די זאָגערקע געווען זייער אַ גוטע; די באָבעס פלעגט זי פאַר-קויפן ביליגער ווי אַלע, דאָס זעלבע אויך מיטן וואָשן די פאַדלאָגעס.

זי פלעגט אַלץ טענהן, אַז זי האָט ניט קיין האַרץ צו באַרייכן אַרימע מענטשן. דעריבער האָט זי טאַקע געהאַט אפולע קונדן, אַזש מען פלעגט זיך קריגן איבער איר.

פון גרויס פאַרהאוועטקייט פלעגט זי קיינמאָל ניט עסן קיין „סעודת קבע“; תמיד נאָר כאַפּ-לאַפּ אַ ביס אַן עפל פאַר אַ פאַר גראָשן, אַ קוכעלע פאַר אַ קאַפּיקע, אַ שטיקל לונגען מיט ברויט פאַר אַ צענער, און אַזוי אַפּלעבן דעם טאָג.

שטענדיק האָט זי ליב געהאַט צו טאָן עטלעכע מלאכות מיט אַמאָל; קאַכנדיק די קארטאָפּל, האָט זי אויך געקלעפט זעקלעך, וואָשנדיק האָט זי אויך געגעסן; האָט זי ניט געגעסן, האָט זי כּאָטש דערציילט מעשיות; און מעשיות האָט זי געהאַט אַ פולע, חלילה קיינעם ניט באַרעדט, מער ניט פון איר, מיט אירע מאַנען.

איר טאַטע, פלעגט זי דערציילן, איז געווען אַ שוטטער, אַ לאַטוּניק, ש מען קאַפּט אַנס אַ פליגל-אַדיוטאַנט.

פון זיין אַרבעט האָט ער קנאַפּ-וואָס פאַרדינט, נאָר איר מוטער איז גע-ווען אַ טענדלערקע, אַ גרויסע פאַרדינערקע.

ביי זיי האָט זיך אָבער קיין קינדער ניט געפירט; זי איז דאָס געווען די זיבעטע, און זי איז געבליבן לעבן צוליבן זכות, וואָס זיי האָבן אַריינגענוכצן אַ יתומל אויף האַדעוואַניע, לויט דער עצה פון רבנים.

צו פערצן יאָר האָט זי חתונה געהאַט מיט אַ געראַטענעם יונגן-מאַן, אַ גרויסער למדן; ער איז אָבער תיכף אַראָפּ פון דר-הישר, געגאַנגען אָן אַ היטל און געלייענט ביכלעך, האָט אים די מוטער אָפּגעגט.

דערווייל איז די מוטער אָפּגעשטאַרבן, האָט איר דער פאָטער חתונה גע-מאַכט מיט אַ גרויסן למדן אַן אַלטן מאַן, האָט זי אים ניט געוואַלט, און ווידער זיך געגט.

אינמיטן איז דער פאָטער געשטאַרבן; אַ פאַרדינערקע איז זי גע-אָרן.

פלעגט זי דערציילן תיכף נאָך איר מוטערס טויט, האָפן זיך אויף איר געקוואַ-
פּעט רק אַלטע לייט, זי זאָל זיי געבן עסן, און זי האָט צום דריטן מאל חתונה
געהאַט מיט אַ פרוש, וואָס איז געזעסן אין אַ קלויז און געלערנט, אַן אַלטער
מענטש, אָבער זייער אַ גוטער, מיט אים האָט זי געהאַט אַ יינגל, איר גאַנצער
אייגנס.

מיטן פרוש האָט זי אָפּגעלעבט זיבן יאָר; פּלוצלונג, דערציילט זי, איז
זי משוגע געוואָרן און געבעטן ביי אים גט, האָט ער זיך אָנגעהויבן ביי מיר
צו בעטן מיט טרערן: זע, מיין טאָכטער! איך בין דאָך שוין אַלט, איך וועל
זאָ ווי זאָ באַלד שטאַרבן, און איך האָב דאָך מיט דיר אַ קינד, פאַר וואָס
ווילסטו זיך גטן?! און דערביי זיך פונאַנדער געוויינט ווי אַ קליין קינד, איך,
פלעגט זי דערציילן מיט אַ ימים-גוראימדיקן תחינות-גיטון, — האָב נאָך מער גע-
וויינט, וואָרים ער איז מיר געווען ווי אַ טאטע, און פונדעסטוועגן פאַרט זיך
געגט.

זי האָט אַפילו דערנאָך שטאַרק חרטה געהאַט און דערפאַר געטראָגן אים
אַ גאַנץ יאָר אין מושב-זקנים ביז זיין סאַמע טויט אַלע פרייטאָג צוויי חלהלעך
און אַ קוואַטירל בראַנפן אויף קידוש.

דער פּערטער מאַן איז געווען אַן אַלטינקער, שייניקער און רייניקער
יידעלע, מיט אַ גוטן קול-נגינה, אויך אַ למדן. ער איז געווען אַ חזן פון מעמדות
און עשירי-קדש, אויך געגאַנגען מיט אַ פושקע פאַר אַ חברה, אָבער פון אַלע
זיינע פאַרדינסטן פלעגט ער איר מער ניט געבן, אַ גילדן אויף וועטשערע און 4
גילדן אויף שבת; וואָלט געווען פונדעסטוועגן גוט, האָט ער אָבער אַלץ געהאַט
צו איר טענות, אַז ער קען ניט פאַרטראָגן דעם געפילדער פון די משוגעים,
און דעם עיפוש פון דער דירה, און איז טאַקע פון דעם קראַנק געוואָרן און
געשטאַרבן.

דער פינפטער מאַן איז געווען אַן אונטערשמש, אפילו ניט קיין אַלטער,
אָבער אַ בייזער. די חתונה מיט אים, — פלעגט זי אַלץ זאָגן, — איז איר אָנגע-
קומען שווערלעך; דער יינגל איז שוין דאָן געווען אַ היפשער, פון אַ יאָר צוועלף,
האָט ער זייער געוויינט, האָט עס איר גענומען ביים האַרצן. דער יינגל איז
געווען אַ שטילינקער, האָט זי אים איינגענומען מיט גוטע רייד, איז ער מרובה
געוואָרן.

אזוי האָט זי זיך אָפּגעלעבט ביז דער מלחמה גאָר נישקשהדיק. אין דער
צייט פון דער אָקופאַציע איז קיין קאַרטאָפּל, אַרבעס, באַב צום קאַכן ניט גע-
ווען, די אַרומעלייט מיט די משוגעים זיינען געוואָרן ווינציקער, אפילו קיין
פאַדלאַגעס צום וואַשן איז אויך ניט געווען. אויב עס האָט זיך אַמאָל יע גע-
מאַכט, פלעגט אַרויספאלן ביי איר די באַרשט פון די הענט און דאָס וואַשן איז
שוין געווען גאָר ניט געראַטן; אַז מען פלעגט איר דאָס אויסריידן, פלעגט זי
טיעף אַ קרעכץ טאָן און זאָגן שטילערהייט: "זיי ווייסן מסתמא ניט, אַז איך
האָב שוין אַ פאַר טעג ניט געגעסן".

איר גאנצער פארדינסט האָט אפילו נישט געקלעקט פארן זון, און נישט איין מאָל פלעגט אויסברעכן מלחמות צווישן זון מיטן מאָן איבערן פּוּזת ברויט, אָבער זי אליין האָט שטענדיק געשוויגן, געהונגערט און געשוויגן. אַ קורצע צייט אפילו האָט זי דווקאָ פארדינט; עס איז דאָן אויסגעבראָכן די טיפּוס-מגפה, איז זי געוואָרן אַ היטערקע פּוּן גוססים, פלעגט נייען תּכּריכּים, אָפּריכּטן טהרה און איז געוואָרן גאָר לעבעדיק, אי געזען זיך מיטן גראָשן, אי מיט אַ מלבוש (פּוּן מת), געהאַט פּאַרן זון מיטן מאָן, און אליין אויך נישט געהונגערט.

אינגיכן האָט זי זיך אָבער מיטן טיפּוס אָנגעשטעקט און געשטאַרבן, צוויי און פּערציק יאָר אַלט.

דער שקיעה-שרייבער.

דער שקיעה-שרייבער איז געווען אַ נידעריקער, מיט אַ לאַנגער ווייסער פּאַרד, אַ פּריילעכער, אַ רירעוודיקער, און שטענדיק זיך חסידישע ניונימלעך אונטערגעזונגען.

אַמאָל איז ער געווען אַ פּיינער בעל-הבית, געהאַט אייגענע הייזער גע-פירט געשעפטן, גאָר חתונה מאַכנדיק די קינדער, אפילו מיט זיי לייטישע שידוכים געטאָן, אָבער די געשעפטן מיט די הייזער זיינען דערווילע איינציק-ווייז נישט געוואָרן.

די קינדער זיינען אויך דערנאָך פאַרשוואונדן, צעשפּרייט געוואָרן אין דער גאנצער וועלט, ווער אין אמעריקע, ווער אין אַפּריקע, ער האָט אָבער פּוּן דערווייטענס פּוּן זיי גוטע בשורות געהערט, אויך האָבן זיי אים רעגעלמעסיק זייער שטיצע געשיקט, איז ער געזעסן מיט זיין אַלטער און גאַנץ רואיק זיך געלעבט.

זי איז געווען אַ ווירטן אין שטוב, און ער איז געוואָרן אַ גאנצער בעל-הבית אין קווי, איבערגעגעבן זיך צו עבודת הבורא, געזאָגט תּהילים, געלערנט אין פאַרשיידענע חברות מקראַ, משה, מגידים געהאַרט און אַזוי זיך ביז דער מלחמה אין נחת און פּוּר פאַרבראַכט.

אַז ס'איז אָבער אויסגעבראַכן די מלחמה, האָט דער שקיעה-שרייבער דערלעבט זייער שלעכטע צייטן; פּוּן די קינדער נישט ער האָט געהערט, נישט

זיי האבן געלט געשיקט, איז די אלטע פון צער גאָר געשטאָרבן, און ער איז איינזאם און עלנט געבליבן.

נדבות בעטן האָט ער זיך געשעמט, פאָרט אמאָל אַ בעל-הבית געווען, האָט ער בעסער פל עבודת פּרץ געטאָן, געהיט קראַנקע, דערנאָך אז די קראַנקע זיינען געשטאָרבן, נאָך זיי תהלים געזאָגט, אין אַ קלויז באַדינט און דאָרט גענעכטיקט. אָבער אז אויך דער דאָזיקער מקור פון חיונה האָט זיך אויסגעלאָזט, האָט ער שוין נדבות געבעטן, נאָר ניט סתם נדבות, — פאָר יע־ דער נדבה האָט ער אַ „שקיעה“ געגעבן.

אמאָל איז אין ווילנע אַ חברה „מוהירי-שבת“ געווען, פלעגט זי אַלע וואָך דרוקן „שקיעות“, און אַנוואַגן דאָרט, ווען מען דאַרף פּרייטאָג ליכט בענטשן, ווען מען מעג שבת-צונאַכט מעריב דאווענען וכדומה, און טיילן דאָס די מתפללים פון די קלויזן אומזיסט. אין אַקופאַציע-צייט, אז די חברה איז בטל געוואָרן האָט ער דאָס די מצווה פון שרייבן „שקיעות“, איבערגענומען און אויף די שקיעות, פלעגט ער זיך אונטערשרייבן:

„ממני התהלים זאָגער וגם השקיעה שרייבער“.

אָבער אויך אויף די שקיעות זיינען קנאפ-וואָס בעלנים געווען און איינמאָל אין קלויז, אינדערפרי קומענדיק דאווענען, האָט מען דעם „שקיעה-שרייבער“ פון הונגער אַ אויסגעזאָגענעם געפונען.

דער מוכר ספרים.

דער מוכר-ספרים איז געווען ניט קיין הויכער, מיט אַ קליין בערדל מיט איין אויג אַ בלינדלעכן און מיט אַ דאַר-ביינערדיקן פנים, וואָס האָט אויסגעזען אפשר עלטער פון מתשלחס יאָרן; אין אמתן אָבער איז ער געווען אינגאַנצן איבער זיבעציק.

נאָך אלס קינד פון ניין יאָר האָט מען אים אין סאָלאַטן געכאַפט און ער האָט פאַרוכט אַ יאָר פופצן גיקאָלאיען אַפצוויינען. צוריקקומענדיק האָט ער חתונה געהאַט און געירשנט דעם טאַטנס חוקה אַ מוכר-ספרים אויפן ווילנע בער שולחויף צו זיין.

די מוכר-ספרימעריי איז ביי זיי געווען אַ ירושה פון דורות; זיינע זיידעס און עלטער זיידעס זיינען אויך געווען מוכר-ספרים אויפן ווילנער שולחויף, און זיין פאָטערס פאָמיליע אפילו איז געווען „מויס“ אויך די גאַנצע משפחה

ביי זיי זיינען געווען מוכרי-ספרים, דער ברודער, די שוועסטער, נאָר זיי זיי. בען שוין אלע לאַנג אויסגעשטאַרבן, איז ער דאָס געבליבן דער איינאיינציקער מוכר-ספרים אויפן שולהויף.

זיין גאַנצע קראַם איז באַשטאַנען פון אַ פאַר קאַשיקעס פול מיט רומל-סחורה און זיין גאַנצע קראַם-מעבל פון צוויי בענקלעך—איינס פאַר זיך אויף צו זיצן און דאָס אַנדערע אויף צו האַלטן זיינע קאַשיקעס די בענקלעך פלעגט ער אויף ביינאַכט באַהאַלטן אין שבעה-קראַם און די קאַשיקעס ערגעץ-וואו אין אַ קעמערל אויפן שולהויף, און אַ גאַנצן טאַג איז ער זיך געזעסן מיט זיין קראַם סחורה אונטערן פרייען הימל אויפן שולהויף און געמסחורט.

ער האָט פאַרזאַרגט די ווילנער יידן פסח מיט הגדות, תשעה-באב מיט קינות, ימים-נוראים—מיט סליחות, מחזורים, שופרות, תחינות, הושענה-רבה—מיט הושענות, סופות—מיט הדסים, פורים—מיט מגלות און אַ גאַנץ יאָר—מיט ארבע-פנפותן, ציצית, מזוזות, סידורים, הומשים, צאינה-וראינהס, מעשיות און אַ מאָל אויך מיט אַ זייטיקן ספרל פון וועמעס עס איז אָן עובון וכדומה.

קיין גרויסע געזינטל איז ער ניט געווען, סך-הכל ער מיט זיין ווייב און אַ זון אין אַמעריקע; דאָך האָט ער קוים פון זיינע קאַשיקעס תיונה געצויגן. ווייל ער איז געווען אַ ייד מיט זייער אַ גוט האַרץ, אַ תמים. ער האָט קיינעם ניט געקענט באַרייסן און אלע האָבן ביי אים געהאַנדלט מציאות. ער פלעגט זיך שטעלען צו פאַרדינען עטלעכע גראַשנס און יוצא

דער מוכר-ספרים איז אויך געווען אַ מושלם. ער האָט געקענט לייענען אין דער תורה, ער האָט געקאַנט שופר בלאָזן און אלע שבת פלעגט ער זיך אויספוצן מיט זיין אַלטן צעלענדער-הוט, מיט זיין לאַנגער קאַפּטע און פלעגט זיך גיין בנעימותדיק פון זיין וואוינונג אויפן שולהויף אין דער גרויסער שול אַריין. דאָרט האָט ער שוין געהאַט אַ בקביעותדיקן מקום כּון צענדליקער יאָרן. אז מ'האַט שוין ביי אים גאָר קיין שכר מקום ניט גענומען. דערנאָך געלייענט אין די פּאַלישן שבת פאַרנאַכט, געזאַגט תהלים אין שבעה-קראַם פאַרן עולם פון וויפיל יאָרן און אויסגעזונגען זיך מיט זיין הייזעריקן קעלכל בהרחבהדיק דעם קאַפיטל למנחה, פורים געלייענט דאָרט די מגילה, ראש-השנה געבלאַזן שופר און אַ גאַנץ וואָך געמסחורט זיך אויפן שולהויף און אזוי זיך אַפּגעלעבט רואיק אין נחת ביז דער אַקופאַציע.

אז ס'איז אַגעקומען די אַקופאַציע און קיין ספרים האָט שוין קיינער ניט געקויפט, איז ער געזעסן ביי די קאַשיקעס, געהונגערט און געקרעכצט: "וואָל איך בייסן מיינע ספרים, מיינע קאַשיקעס?"

ביז ער האָט שוין פון הונגער אַגעהויבן צו גוססן און אזוי געגוססט ביי זיינע קאַשיקעס, ביז ער איז אויסגעגאַנגען.

דער מעקלער פון די מלמדים און זיין בירושע אויפן שול-הויף.

דער מעקלער איז געווען א גידעריקער יידל מיט א געל קליין בערדל, די הויזן—אין די שטיול, די האָר צעשויערט און דאָס היטל מיטן דאָשעק תמיד ניט אויפן אָרט.

קיין גרויס געזינד איז ער אפילו ניט געווען, —סך-הכל זיין ווייב און א זון א בן-יחידל—פונדעסטוועגן איז ער געווען שטענדיק פארהאוועט און פארשמייט.

ער האָט געהאַט אַלעמאַל א סך געשעפטן; א „טשיינע“, אין „טשיינע“ אַ גאַרקיד, אַן אכסניא און דער עיקר א בירושע; פאַר מלמדים, לערער און חתנים. ער איז דאָס געווען דער מעקלער, דער שדכן פון די אַלע מינים פאַרן „ישוב“.

ביי אים אין פינסטערן, קליינעם שטיבל איז תמיד געווען א געפילדער. עס האָט דאָרט שטענדיק געוויבלט מיט אַרימעלייט און בטלנים פון שולהויף, מלמדים מפל המינים, פון א״ב ביז פוסקים, לערער אויף אַלע שבע חכמות און חתנים אַלערליי סאָרטן, יונגע, אַלטע, אַלמנים וכדומה. בטבע איז ער געווען אַ מענטש מיט זייער אַ גוט האַרץ, דאָס זעלבע אויך זיין ווייב; זי פלעגט אפילו אַמאָל יאָ צעבייזערן זיך, אָבער גלייך חרטה האָבן און זיך איבערבעטן.

ער איז אויך געווען אַ גרויסער מכניס-אורח; האָט ווער ניט געהאַט וואו צו אַהינטאָן זיך, פלעגט ער שוין קומען צו אים. ביי אים פלעגן אַפויצן אַרימע בחורים וויפיל חדשים, עסן און טרינקען ביזן סעוואַן, דאָס הייסט, ביז אַנפאַנג זמן, אויב זיי וועט זיך מאַכן אַ קנעלונג, זאָל מען אַפּרעכענען פון די „דמי קדימה“.

דאָס רוב איז דאָס געווען אַזוינע עקסטערנע, וואָס פלעגן אַ זמן קנעלן, אַנקלייבן געלט, כדי דעם אַנדערן זמן לערנען „וחזור חלילה“; פונדעסטוועגן האָבן די פעאיקע אויף אַזא אַרט אַדאַנק דעם מעקלער צוגעשלאָגן זיך צו ביל-דונג; די אַפּגעשטאַנענע אָבער פלעגן זיך אַזוי אַפּוואַלגערן ביי אים ביזן גרויען קאַפּ.

ער האָט אויך געהאַט זיין מצווה: אַלע סוכות אויסבויען אַ סוכה פאַרן גאַנצן שולהויף.

אַזוי האָט דער מעקלער אַפּגעלעבט ביז דער מלחמה. ער האָט שוין גע-האַט אפילו אַנגעקליבן אַ מטבע, אַנגעטאַן אַ קאַפעליוש, אַראַפּגעלאָזן די הויזן איבער די שטיול און חתונה געמאַכט דעם בן-יחידל.

אינמיטן איז אָבער אַנגעקומען די אַקופאַציע, זיינען די בירושאַנטן ניט

געוואָרן; מ'האַט זיי צוגענומען אויף דער מלחמה, אויף צוואַנג-אַרבעט; קיין ישובניקעס זיינען אויך נישט געקומען, די שטאָט איז געוואָרן געשלאָסן, און און אַלע זיינע געשעפטן זיינען אונטערגעגאנגען. און מיט זיי אויך זיין בירושע אויפן שולהויף.

דער חברות-גרינדער.

דער חברות-גרינדער איז געווען אַ הייכער, אַ שלאַנקער, געגאנגען שטענדיק איינגעוויקלט אין פעלערינעס, געטראָגן אַ קליין בערדל מיט אַ פאַר גרויסע וואַגסעס און פענסע און געפירט פיינע געשעפטן. שטאַמען האָט ער געשטאַמט פון גרויס ירוש, אַ קרוב פון דעם גרעסטן רבי, אויך פון גרויסע מאַגנאַטן; זיינע זיידעס האָבן פאַטשטן אין פיל שטעט געהאַלטן און דעם קיסר אַלעקסאַנדער אַליין געפירט, אויך קלויזן געבויט, גרויסע נדבות געגעבן און אַליין וויפיל חברות אויסגעהאַלטן.

דער חברות-גרינדער האָט אויך זייער אַ גוט-האַרץ פאַרמאַגט, האָט ער אין זיינע געשעפטן נישט געקענט איינזיצן, זעענדיק, ווי אַרימע קראַנקע מוטשען זיך. און ער גרינדעט אַ חברה צו היטן און שטיצן קראַנקע, העלפן די שטוביקע, וועלכע זיינען פאַרמאַטערט און פאַרלאָרן אין יאוש אין אַרימקייט.

ער קען אויך נישט צוקוקן, ווי די אַרימע בעלי-מלאכותלעך גייען אויס פון די כוזות באַך אַ הלוואהלע, קיינער וויל זיי נישט לייען, גייט ער און גרינג דעט אַ באַנק.

ער קען אויך ווייטער נישט זען, ווי די אַרימע קינדער לערנען ביי די מלמדים עמי-הארצים און גייען פון דאָרטן אַרויס גראַבע יונגען, נישט קיין תורה און נישט קיין חכמה, גייט ער און גרינדעט אַ חברה צו לערנען קליינע קינדער תורה מיט חכמה.

און אזוי גרינדעט ער אַלע וויילע נייע חברות און פילדערט און קאַכט אויף די גבירים, זיי זאָלן געבן געלט אויף זיינע חברות אויסצוהאַלטן

ביי אים איז נישט געווען שייך גרינדן חברות, פרי צו זיין דאָרט אַ גבאי; ביי אים איז דאָס געווען דער עיקר פון זיין לעבן און טייערער ווי אַלץ אין לעבן. און טאַמער האָט ער געזעען, אז זיין ווייב וויל נישט ליידין, וואָס ער טאַגט און נעכטיקט אין זיינע חברות און דאָס שטערט אים אין זיינע עסקים, גט ער זיך מיט זיין פרוי.

דערנאָך אז ער האָט זיך אַרומגעזעען, אז זיינע געשעפטן שטערן אים

אויך אין דער ארבעט פאר זיינע חברות, נעמט ער און ווארפט אױעק אויך זיינע אלע געשעפטן און גיט זיך אינגאנצן איבער מיט זיינע חברות. אזוי האָט ער זיך געלעבט, געגרינדעט חברות און געקליבן נחת פון זיי.

אז ס'איז אָבער אָנגעקומען די אָקופאַציע, און צרות איז געװאָרן װאָס מערער און מערער און זיינע חברות זיינען געװאָרן װאָס װייניקער און װייניגער, איז ער פון צער גאָר קראַנק געװאָרען און קראַנקערהייט פאַרגינג ער זיך ניט אפילו אַ שטיקל פלייש: ״ווי קען איך עסן פלייש בשעת די אָרימע פעלט ברויט!״

און פאַר זיין שטאַרבן שרייבט ער אָפּ בצוואה זיינע חברות עטלעכע טויזנט מאַרק, װאָס ער האָט עס אַ גאַנצן לעבן קאָפּיקעסװיזן פאַר זיי ירושה געקליבן.

דער משכיל.

דער משכיל האָט געשטאַמט פון אַ מיחסדיקער אַרטאָדאָקסיש-משכילישער פאַמיליע, װאָס האָט דעם יידנטום אייניקע גרויסע לייט געגעבן. ער אַליין איז אויך געװען אַן אינטעליגענט, געקענט אייניקע שפראַכן, גע- באַנגען מיט אַ נעט געשאַרן בערדל און איז דאָך אַן אַרטאָדאָקס אַ קנאי גע- װען; ער האָט אפילו אין רוסיש דווקא אַ חיבור געדרוקט צו פאַרטיידיקן דעם אַרטאָדאָקסישן חיבור און איז פון די ציוניסטן אױעק, װייל זיי זיינען ניט פרום. פריער איז ער אַ בוכהאַלטער ביי יענעם געװען, נאָך דער חתונה איי- גענע געשעפטן געפירט און איז געװאָרן רייך.

אז ס'איז אָבער די מלחמה אויסגעבראָכן, זיינען זיינע געשעפטן שװאַ- כער געװאָרן. דערנאָך אין דער אָקופאַציע זיינען זיי אינגאנצן אונטערגעגאַנגען, איז ער געזעסן, געגעסן דעם מוזנעם קאַפיטאַל און געקרעכצט. מהאָט אים אפילו גוטע שמוכלערשע געשעפטן פאַרגעלייגט (קיין אַנדערע געשעפטן איז דאָך ניט געװען), האָט ער װיפיל צייט אַ גרויסע איבערלעכע מלחמה אויסגעשטאַנען; פון איין זייט גרויסע רווחים, און פון דער אַנדערער זייט דער תהום פון דחקות און לידן. אָבער דער משכיל, װאָס אין אים, האָט אים ניט געלאָזט רוען: סטייטש, װערן אַ שמוכלער, און באַזולען דעם אָרימען פּאָלן?

איז ער געזעסן אין סטראַשונס ביבליאָטעק און געמאַכט אַ חיבור אויף תהלים און געזעסן אין שטוב און געגעסן דעם קאַפיטאַל און געשאַטן שװעבל און פעך אויף די שמוכלער. ״אויב מען נעמט אפילו פאַר אַ שװעבלע ביים פויער טייערער, װעט דערפאַר דער פויער פאַרן שטיקל ברויט נאָך 10 מאָל

טייערער בעמען, און די אלע אַרימע לייט וועלן פון הונגער אויסגיין — פלעגט ער אַלץ טענען.

דערווייל איז אָבער דער קאפיאטל וואָס אַ טאָג אַלץ ווייניקער און וויי-קער געוואָרן, האָט עס אים געקרענקט און געקרענקט, ביז וואָגען ער איז טאָקע קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן.

דער געלערנטער אָדער דער איש-הספר.

דער געלערנטער האָט געשטאַמט פון גרעסטן יחוס. ער איז געווען אַ הוי-כער, אַ שטאַלצער, מיט אַ שטרענגן אויסזען, אָבער אַ גרויסער בעל-טובה און זייער אַ קלוגער.

ער איז געווען אַ מפורסם אין דער גאַנצער געלערנטער וועלט, און מיט אלע גרעסטע זיך קאַרעספּאָנדירט. אין שטאָט אָבער האָט אים כמעט קיינער ניט געקענט, ווייל ער איז געווען אַ קאַבינעט-מענטש, אַ איש-הספר.

נאָך זייענדיק גאָר יונג, האָט ער שוין אָנגעהויבן שרייבן. אינגיכן איז ער אָבער אַ סוחר געוואָרן, און פאַרנדיק קיין פעטערבורג, קיין רוים האַנדלען, האָט ער זיך גאָר אין די גרויסע ביבליאָטעקן, אין די גרויסע אוצרות פון ספרים געגריבלט, און ספרים אָנגעהויבן צו שרייבן, און וואָס אַ יאָר אַלץ מיט אַ ספר מער דער געלערנטער וועלט געשענקט, און יעדער ספר האָט געמאַכט אַ רושם, האָט געהאַט אַ ווירקונג.

אינגיכן האָט ער גאָר אַ מויער גענומען סטראַיען, אָבער אין זינען האָט ער אַלץ זיינע ספרים געהאַט; האַבנדיק חיונה פון מויער, וועט ער זיינע ספרים קענען רואיקער שרייבן. ער מאַכט אַ גערטל, ער פלאַנצט אַ סעדל, און אַלץ פרי ער זאָל אויך זומער אין די היצן רואיק זיינע ספרים קענען שרייבן.

און סיי בייטאָג, סיי ביינאַכט, סיי ביים עסן, סיי ביים שלאָפן איז ער אַלץ מיט זיינע בערג ספרים אַרומגערינגלט געווען, צו קיינעם איז ער ניט געגאַנגען, אין ערגעץ ניט געפאַרן, און אַלץ געזעסן געקוקט אין זיינע ספרים, געשריבן און געקוקט.

אַ פּלל-טוער איז ער געווען, און זיין גאַנצע פּלל-טועריי איז אין אַ בייב-ליאַטעק פון ספרים געווען. זיין גאַנצער שפּאַצירגאַנג איז אויך תמיד געווען פון זיין ביבליאָטעק אין דער צווייטער ביבליאָטעק. אָן זיינע ספרים איז ער גע-ווען ווי אַ פיש אָן וואַסער.

אַז ס'איז די אַקופאַציע געקומען, און זיין מויער האָט אים שוין קיין חיונה ניט געגעבן, זיין מויער איז גאָר אַ קאַזאַרמע געוואָרן, און זיינע ספרים שרייבן האָט ער ניט געקענט, איז ער פון צער גאָר קראַנק געוואָרן. און בשעת ער איז שוין קראַנק געלעגן און כמעט ריידן ניט געקענט,

זיינען זיינע לעצטע ווערטער אויך וועגן די ספרים געווען. זיין קליינע ביבל-
אָטעק אין דער גרויסער ביבליאָטעק אַריינגעבן האָט ער בצוואה געלאָזן, און
מיט די ווערטער האָט ער זיין נשמה אויסגעהויכט.

דער בלינדער חון.

דער בלינדער חון איז געווען אַ הויכער, אַ שטאַלצער, מיט אַ ווייסער
שיינער באָרד און מיט אַ פּריש מונטערן פנים, אָבער מיט נאָך אַ פּרישערן
מונטערן יונגן קול.

אין דער יוגנט איז ער געווען אַ פּורמאַן, אַ געזונטער קאַרעניק, געוויינט
געווען צו שלעפּן משאות, נאָר אז ער איז בלינד געוואָרן, האָט ער אָנגעהויבן
בעטן נדבות.

ער איז אָבער ניט געווען הכנעדיק און שעמעוודיק אזוי ווי אלע אַרימע
לייט, וואָס בעטן שטום און זיינען דאָס רוב נאַכלעסיק אין זייער פּראָפעסיע;
ער איז, אדרבא, געווען עפעס שטאַלציק, געבעטן אויפן קול און אָפּגעהיט מיט
גרויס זריות זיין פּראָפעסיע, ניט דורכגעלאָזן אויפן שול-הויף קיין לוויה,
קיין יום-טוב און געמאַכט מטבע, אז מ'האָט גאָר געזאָגט אויף אים, אז ער
האָט "קונדזשיעס", ממון קרח.

דער בלינדער האָט אויך געהאַט אַ זעלטענעם זכרון, אַ זעלטענע השגה.
ער האָט געקענט אלע תפילות אויסווייניק און דערקענט אַ מענטשן צום ערשטן
מאָל נאָכן קול נאָך, אויך געוואוסט אלע גאַסן, ווער רעדט—דעם שול-
הויף איז ער געווען גאָר קלאָר ווי זיינע פינף פינגער, און געגאַנגען או-
מעטום גיך, מיט זיין שיינעם שטעקן טאַפּנדיק פאַראויס, אז ער איז גאָר גע-
ווען אַ וועגווייזער פאַר זיין בלינדער פרוי, אזוי ווי ער וואָלט אליין געווען
אַ זעענדיקער.

און אז עס פלעגט קומען שבת, פלעגט ער זיך אויספוצן מיט זיין נייע
היטל, מיט זיין נייעם מאָטל, פאַרקאַמען די שיינע באָרד, אז ער פלעגט גאָר
פאַרשיינען די גאַס, גייענדיק אין שול אַריין, און אין אלע פּאָלישן און שבעה-
קרואים פלעגט זיך פּרייטאַגצונאַכט, שבת אינדערפרי און צו מנחה הערן קלינג-
גענדיק דעם בלינדן חונס קול מיט די פּערלדיקע קלאָרע ווערטער אזוי בנעימות-
דיק, אז ס'איז געווען אַ מחיה נפשות.

אויפן דאַוונען איז ער געווען אזא שטאַרקער בעלך, אז ס'איז ביי אים
רעכט געווען אָפּזיצן וויפיל מנינים און אָפּהיטן דעם עמוד, און ווען לצים
האַבן זיך מיט אים געוואָלט אַ רייץ טאָן און גיט לאָזן אים צום עמוד, פלעגט
ער אָבער קומען מיט זיינע טענות, אז ער איז גאָר אַ חיוב.
אזוי האָט זיך דער בלינדער חון געלעבט רואיק ביז דער אָקופאַציע;

שבת זיך געדאוונט מיט גרויס תענוג און זיך געקליבן נחת און געוואָרן אפילו
 אַ מפורסם און שבתצונאָט תיכף נאָך הבלחה שוין זריוזדיק געשטאַנען אויפן
 ראָג גיטקע=טויבעס=זאוואולאָק און דייטשער גאַס און געשריען מאָנאָטאַגע אָן
 אַ הפסק מיט זיין קלינגענדיקער שטימע: "גיט אַ נדבה אַ בלינדן מענטשן!"
 אז ס'האַט געשטאַכן אין האַרצן.

אז ס'איז אָבער אָנגעקומען די אַקופאַציע און די אַרימעלייט האָט מען
 גאַר אַרעסטירט און אוועקגעשיקט ערגעץ=וואו אויף יענער וועלט, האָט ער זיך
 שוין אויך מורא געהאַט צו באַווייזן אויפן גאַס און איז געזעסן צוזאַמען מיט
 די איבעריקע אַרימעלייט אין קלויז, געהונגערט, און געשטאַרבן.

די שרייער.

דער היפט=שרייער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַ סאָלדאַטסקן מונדיר,
 און צעריסענע הויזן אָן אַ העמד, אָן שיך, נאַקעט און באַרוועס.
 ער איז געווען אַ סאָלדאַט און פון מלחמה=שרעק האַלב משוגע געוואָרן;
 דאָך האָט מען אים אַלס געפאַנגענעם אין דייטשלאַנד ניט געשיקט, און אין אַ
 משוגעים=הויז האָט מען אים ניט אַריינגענומען.

און אַ גאַנצן טאָג ביז שפעט אין דער נאַכט האָט ער זיך אַרומגעבלאַגט=
 קעט אין יידישער גאַס, אויפן שולהויף און די קינדער האָבן אים רוען ניט
 געלאָזט, מיט אים זיך גערייצט און משוגענער גערופן.

געכטיקן האָט ער געזעכטיקט אַמאָל אין פאַליש פון איין קלויז, אַמאָל
 פון אַן אַנדער קלויז, און אָפט גאַר אויף דער גאַס, און כאַטש ס'האַט אים אַ
 צאָן אָן אַ צאָן געטרייסלט, דאָך האָט ער ניט אויף דער קעלט געקלאָגט, נאָר
 וועגן הונגער געשריען, און אַלע ביינאַכט פון דער שטילער פינסטערקייט,
 פלעגט פלוצלונג אָן אומעטיקע טענאַר=שטימע אַרויסברומען: "וויי איז מיר, ווינד
 איז מיר! גיט אַ שטיקל ברויט, האָט רחמנות! אַ גאַנצן טאָג ניט געגעסן, איך
 גיי אויס פון הונגער!"

און די ווערטער האָבן געשוועבט אין דער פינסטער, אַריינגעדורנגען אין
 די הערצער און געשטאַכן ווי שפּיזן.

אמת, אין יידישער גאַס איז געווען נאָך אַפולע, זייער אַ פולע הונגערדיקע.
 זיי זיינען אַלע אָבער געזעסן מיט זייערע אויסגעשטאַרצטע גרויסע אויגן, געקוקט
 אומעטיק און שטום געשוויגן.

האָט ווער פון רחמנות עטלעכע פעניג געגעבן, זיינען זיי גלייך צו די
 באַבקעלעך צוגעקראַכן, געקויפט, אַ ביס געטאָן און ווייטער געשוויגן, און נאָר
 דער איינער האַלב=משוגענער האָט מיט זיינע יאָמערלעכע געשרייען דעם שול=
 הויף פול געמאַכט.

אויך אויף דייטשער גאס, אויף זאוואלנע זיינען געזעסן פרויען מיט מחנות הונגעריקע קינדערלעך און בייטנדיק זיך אין „אָטשערעד“ געשריען: „גיט אַ שטיקעלע ברויט, האָט רחמנות!“ און די קינדערשע קעכלעך האָבן ווי אָג-געברענטע שפּיץ געשטאָכן אין האַרצן, געברענט אין מוח. אַנדערע האָבן שוין אפילו שרייען קיין כוח ניט געהאַט און נאָר די דאַרע הענטעלעך אויסגעשטרעקט, די אומעטיקע אויגען אויסגעשטעלט. דערנאָך איז צוגעקומען נאָך אַ שרייערקע, וואָס פלעגט ביינאַכט אין אַלע גאַסן אַרומגיין און יאָמערלעך שרייען: „וויי איז מיר מיין האַרץ, וויי איז מיר מיין האַרץ! מיר איז פינסטער אין די אויגן, איך גיי אויס פון הונגער!“ און דער אָפּפלאַנג פון די ווערטער האָט געשוועפט אין אַלע גאַסן און געבליבן שטעקן אין דער פינסטער. זייערע קולות האָבן אָבער ניט געהאַלפּן און אי דער משוגענער, אי די פרוי זיינען אַנטשוויגן געוואָרן אויף אייביק!

דער בעל-תקיעה.

דער בעל-תקיעה איז געווען אַ הויכער, אַ ברייטער ייד, מיט אַזעלטענעם שיינעם פאַטריאַרכאלישן פנים און מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד. אַליין האָט ער געהאַלטן אַ קליין קרעמל ערגעץ-וואו אין עק שטאַט און איז געווען אָפט אויפן שול-הויף; ער האָט זיך גערעכנט כמעט פאַר אַ האַלבן פּלי-קודש, ווייל ער איז געווען אין ווילנער גרויסער שול פון צענדליקער יאָרן אָן אַ בעל-תקיעה.

זיינע תקיעות זיינען געווען וואונדערבאַר-שיין. ווען ער פלעגט זיך מיטן טלית מיט דער זילבערנער עטרה איבערדעקן איבערן קאָפּ און פון אונטערן טלית אַרויסשרייען מיט זיין הויכן באַריטאָן דעם „לשמוע בקול שופּרו!“ פלעגט אַ שוידער דורכנעמען און אַ פּוּד פלעגט אָנפאַלן. זיינע תקיעות פלעגן זיך גיסן און ציען, ווי די זיסע טענער פון אַ פּידל. זיין תרועה פלעגט קנאַלן און קייקלען זיך איבער דער שול און דער גאַנצער מקום-קדוש פלעגט אַזוי ווי פּול ווערן מיט די טרעלן פון די תרועות.

אָבער די הויפט-ליבשאַפט צו אים איז געווען פאַר זיין „שמחת תורה“ שייך, וואונדערבאַר-שיין איז געווען אַמאָל דער ווילנער שמחת-תורה, אַז ס'האָט געהאַט אַ שם, יונג און אַלט, מיידלעך און ווייבלעך, אפילו זקנות פלעגן זיך צונויפזאַמלען אין מאַנסבילשער שול שמחת-תורה. ס'איז געווען הפּקר די וועלט, מ'פלעגט שטיין אויף די טישן, אויף די בענק, יונגוואַרג פלעגן אַרויפ-קלעטערן אויף די זיילן, אויף די ווענט, אויפן גרויסן ריזיקן הונדערטפּודיקן הענגלייכטער. אומעטום איז געווען פּול און פּיל, די קינדער פלעגן קריכען מיט

די פאָנעס און די מעשענע אָדער ליימענע לייכטערלעך אויפן מיט די ברענענע-דיקע ליכטלעך. די הענגלייכטער מיט די הירשעלעך און לייבעלעך פלעגן זיך אָנציינדן, פול מאַכן די שול מיט ליכט, און מ'פלעגט בכונה זיין דרייען, אז ס'פלעגט עפעס אויסקומען ווי די לייבעלעך יאָגן זיך נאָך די הירשעלעך. ס'פלעגן זיך ציען די הקפות, אפריער אלע ווילנער רבנים אין די שטריימעלעך, מיט די געטלעכע פנימער מיט די ווייסע בערד מיט ספרי-תורות אין די הענט; נאָך זיין—די פרנסים-חדשים און די נכבדים פון ווילנע מיט די הויכע צעלענדערס, מיט די פיינע בערד, און אלע מיט די ספרי-תורות אין די הענט; פאָראויס דער חזן און גאָר צום ערשטן דער הויכער בעל-תקיעה מיט אַ לאנגן דגל אין באַלקן אַרײַן, אַרומגעוויקלט מיט אַלערליי פאַרביקע פרוכתן, און אין דגל גאָר אויפן—אַן אָנגעצונדענע גרויסע ליכט. דער בעל-תקיעה פלעגט מיט זיין הויכן באַריטאָן איבערשרײַען דעם חזן, גיין און משונהדיק טאַנצן און שפרינגען מיט פוח, מיט אַ זעלטענער גבורה, אַז עס איז געווען לעבעדיק-פריילעך. און נאָך פריילעכער איז געווען, בשעת מען פלעגט דעם חזן מיטן בעל-תקיעה אָנהייבן צו האַצקען און די משוררים פלעגן דערביי אונטערזינגען פלערליי לעבעדיקע האַפּקעס, אַז ס'איז געווען ממש שמחה וששון.

ס'איז אָבער אָנגעקומען די מלחמה און אפילו דער שמחת-תורה איז שוין גאָר ניט קיין פריילעכער געווען; אויך דער שופר ביים בעל-תקיעה האָט זיך עפעס מעשה שטן פון שוואַכקייט פאַרהאַלטן איינמאָל און נאָכאַמאָל אַז מ'האַט געמוזט נעמען גאָר אַ באַהעלפער צו אים; איז ער עפעס פון צער אַראָפּ און אַראָפּ, ביז ער איז עובר-בטל געוואָרן און געשטאַרבן.

דער משמרניק.

דער משמרניק איז געווען אַ זויבערער, גידעריקער יידעלע מיט אַ קליין בערדלע, געשמעקט טאַבאַק און גערויכערט פאַפּיראַסן. אין דער יוגנט איז ער געווען אַ מלמד, נאָר אַז ביי זיין אשת-חיל האָבן אָפּגעגליקט די געשעפטן, איז ער געוואָרן אויס מלמד, האָט אָנגעהויבן צו האַנדלען מיט אויסלענדערשע צעטלעך און איז געוואָרן אַ קאַלעקטאָר. דער עיקר עובדא זיינע איז אָבער געווען זיצן "משמורים". אַמאָל איז געווען אין ווילנע גאַנצע חברות משמורים-זיצער; איצטער איז ער דאָס שוין געווען דער לעצטער; ער פלעגט זיך בייטאָג גאַנץ גוט אויסשלאָפן און ביינאַכט, אַ זייגער צוועלף, אַז די אַלטע קלויז פלעגט שוין ווערן ליידיק פון די פרושים, עס פלעגט שוין ווערן גאָר שטיל, פלעגט ער דאָן אָנהייבן זיין לערנען. שטיל מעלאַנכאָליש פלעגט ער זיך אַ גאַנצע נאַכט אָפּזינגען די גמרא. קיין זין האָט ער ניט געהאַט, נאָר טעכטער, און גענומען פאַר זיין גוטע

איידעם. פלעגן זיינע איידעם אויך זיצן אין דער אלטער קלויז און לערנען און די ווייבער זיינען געווען די אשת-חילס.

און אלע חנוכה און פורים פלעגט שוין זיין א מנהג ביי אים אין שטוב אלס די איידעם פרושים און אליין אויך אלס אן אייגענער מענטש מאכן דאָרט א סעודה מיט גענולעך און משקה, אזוי ווי אויף א חתונה פאר די עטלעכע צענדליק פרושים, וועלכע האָבן געלערנט אין דער אלטער קלויז און אין די איבעריקע קלויזן.

וואונדערבאר שיין איז געווען, אז ס'פלעגן זיך צונויפקומען די אלע גרויסע וואויללערנער אין איין מסיבה; פריער פלעגט מען אָנהייבן מיט תורה, דרוש, דערנאָך פלעגט מען אַריבערגיין צום זינגען פלערליי חזנישע ניגונים און בדחנישע שירים. דערהויפּט איז אָבער געווען שיין דאָס קריטיקירן איינער דעם אנדערן אין גראַמען און דער שפּיל און די מלחמה אין ווערטער און שמות הנרדפים. דערנאָך די פאַרשיידענע קונציקע ריקודיםלעך ביז אין גרויסן טאָג אַרײַן.

אזוי האָט זיך דער משמרניק אָפּגעלעבט זיין וועלטל אין נחת און עונג. בייטאָג געווען א פאַרחלומטער קאַלעקטאָר און ביינאַכט געזעסן משמורים.

דער גלות-אָפּריכטער.

דער גלות-אָפּריכטער איז געווען א הויכער מיט א טיפּישן פאַטריאַרכאַלישן פנים, מיט א פאַר שינע וואונדערבאַרע אויגן און מיט א לאַנגער ווייטער באַרד.

צו 15 יאָר איז ער שוין געווען א מלמד, צו 16 יאָר האָט ער שוין חתונה געהאַט. זיין ווייב האָט געבאַקט ברויט און ער האָט א גאַנץ יאָר געקנעלט אויפן ישוב, מיט גמרא-קינדער געלערנט און אליין אויך דאָרט זיך מתבודד געווען און גאַנצענע נעכט אין תורה פאַרבאַכט. פרייטאָג האָט ער זיך אין טייך געטובלט אין ווינטער אפילו אין די גרעסטע פרעסט אין פּאַלאַנאָ קעס. אויף יו"ט נאָר פלעגט ער קומען אַהיים מיט א וואַסערע 15 רובל שכר-לימוד און א מתנה—א ביסל פּראָוויזיע, א פודל אַרבעס, עטלעכע קעזלעך וכדומה. שפּעטער, אז ער איז שוין געוואָרן א מפורסם פאַר א גרויסן למדן און א גרויסן בעל-תנ"ך, א מליץ אין העברעאיש, וואָס שרייבט אויך אויס דעם "המגיד", און דערצו נאָך א קענער אין פיין אָנשרייבן רוסישע און דייטשע אַדרעסן. האָט ער שוין באַקומען וואַסערע 30 רובל א זמן און מ'האָט זיך אויכעטום גערײַסן פאַר אים.

מיט אַמאָל איז אים אָבער די פרוי אָפּגעשטאָרבן און געלאָזן אַפולע יתומימלעך; ער האָט אפילו תיכף חתונה געהאַט מיט אן אַנדער פרוי, די אַנ-

דערע פרוי האָט אויך פל-עבורת-פרך געטאָן, גענייט, געלאַטעט, געפליקט פע-
 דערן, געמאַלקן קי, געוויגן פרעמדע קינדער, אָפגעשפּאַרט עטלעכע רובל, אַ
 הייל געקויפט און דאָרט שכנים געהאַלטן; ס'איז אָבער שוין געווען ניט גוט,
 ס'איז גרויס מחלוקת געווען מיט די שטיפקינדער צוליב העצעס פון פאַרשיידענע
 "כומקעס", אמתע און פרעמדע. די קינדער פון דער ערשטער פרוי זיינען צע-
 שפּרייט געוואָרן און געוואַלגערט זיך אין דער פרעמד; די נייע קינדער פון
 דער צווייטער פרוי זיינען תמיד קראַנק געלעגן און ס'איז אים שוין דער לעבן
 ניט ניהאַ געווען. און מיט אַמאָל איז אים אָנגעקומען פּלוצלונג אַ בשורה, אַז
 דער בכור, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט, איז אַ חודש גאָך זיין חתונה דורך
 אַ סיבה געהרגעט געוואָרן. פון שרעק זיינען ביי אים אַלע ציינער פון מויל
 אַרויסגעפאַלן. אַ מלמד אָן ציינער האָט שוין קיינער ניט געוואַלט נעמען, האָט
 ער מיט דער פאַמיליע אַ פולע דחקת געליטן. ער האָט עס אָבער אַלץ פאַר
 אַ שטראַף פון גאָט אָנגענומען, און גענומען אויף זיך גלות אָפצורייכטן.

פאַרברענגענדיק אויפן ישוב האָט ער געוואוסט, ווי מען בייטיקט זיך
 דאָרט אָפטמאָל אין אַ מוזהלע, אין אַ סידורל, אין אַ פעקל ציצית, האָט ער
 געליען געלט און פאַר עטלעכע גילדן די אַלע סחורות איינגעקויפט, און גע-
 גאַנגען פון ישוב צו ישוב מוכה זיין די ישובניקעס. מיט מווחות, מיט ציצית,
 און וואו ער האָט געטאַגט, האָט ער ניט גענעכטיקט. דער וועג—פלעגט ער
 אַלע מאָל זאָגן—איז פול מיט ספנות און צעברעכט דעם מענטשן, צעברעכט
 זיין גאווה, צעברעכט זיין תאוה. ניט איינמאָל האָט מען אויף אים ביזע הינט
 אָנגערייצט, וועלכע האָבן אים געקענט צערייסן, ניט איינמאָל האָט ער פאַר-
 בלאַנדזעט און איינער אַליין אין וואַלד גענעכטיקט אין הונגער און מוראָ;
 אַמאָל האָבן אים שיפורע גוים צום וואָגן צוגעבונדן און דעם פערד האַסטיק
 געטריבן, אַמאָל האָבן אים שקצים מיט שטיינער אפילו אָן אויג אַרויסגעשלאָגן,
 ער האָט אָבער אויף אַלעס ניט געקוקט און אַ גאַנץ יאָר גלות אָפגעריכט, גע-
 גאַנגען אין פּוּסטע פעלדער און וועלדער און געזאַגט תהילים מיט גרויס געוויין.
 גאָר אויף פסח פלעגט ער אַהיים קומען און אויף יום-פיפור צום רבן פאָרן.
 אַזוי האָט ער אייניקע יאָר גלות אָפגעריכט, ביז ער איז שוין אַלט און
 שוואַך געוואָרן. האָבן אים גוטע באַקאַנטע געראַטן זעצן זיך אין קלויז לערנען
 און מוועט אים חיונה בכבוד געבן, מ'האַט אים אויך בכבודיקע שטעלעס פאַר-
 געלייגט, ער האָט אָבער קיין זאַך ניט געוואַלט אָנגעמען, איז איבער די היילער
 געגאַנגען בעטן נדבות, גענעכטיקט אין קלויז, געשלאָפן אויף דער הוילער
 באַנק מיט אַ ציגל צוקאַפן און זייער ווייניק, און גאַנצענע נעכט אין תפילות
 פאַרבראַכט, פריער אָפגעריכט "תקן חצות" מיט גרויס געוויין, געזאַגט תהילים
 מיט גרויס בכיות, דערנאָך געלערנט די פאַרשיידענע שיעורים משניות, זוהר,
 גמרא, מדרש, שו"ע, מוסר ספרים. ער האָט אויך קיין פלייש וויפיל יאָר ניט
 געגעסן, אפילו קיין פליישקע זופ ניט, נאָר געווייקטע ברויט אין וואַסער איז
 געווען זיין גאַנצער מאכל.

אז ער איז אלט געוואָרן קרוב זיבעציק יאָר, האָט ער עפעס אַ חיבורל געמאַכט אויף „הוצאות-הדרך“ אין ארץ-ישראל און זיך געזעגנט מיט די קינ-דער. ביים געזעגענען זיך האָט ער פיל געוויינט און מיט אַ פאַרשטיקטן קול ביי ווייב און קינדער מחילה געבעטן און געזאָגט:

„איך ווייס, איך ווייס, אז איך האָב אייך גענוג דעם לעבן פאַרביטערט; צוליב מין איבער די הייזער גיין האָט איר צווישן מענטשן ניט געקענט קומען; איר האָט קיין לייטישן שידוך ניט געקענט טאָן, ניט איינמאַל האָבן מיר זיך וואו ס'איז באַגענגט און מיר האָבן זיך מיט בלוט באַגאַסן; איך ווייס אַלץ, איך ווייס אַבער, דאָס איז ביי מיר און אפשר אויך פאַר אייך אַן עונש, אַן אַפּ-קומעניש געווען.“

„מײן גאַנצן לעבן האָב איך געהלומט אין דעם הייליקן לאַנד צו קומען, אַבער אום דאָרט צו קומען, מוז מען אליין אויך הייליק ווערן.“

„און נאָך אַ מעשה וויל איך אייך דערציילן, — האָט ער ווייטער מיט נאָך אַן אומעטיקערן קול פאַרגעזעצט, — איר זאָלט וויסן, מײנע ליבע קינדער, אז מיר שטאַמען פון אַ הויכער געזע, פון צדיקים און גרויסע רייכע לייט, האָט אַבער אייבער פון אונזערע עלטערזיידעס שטאַרק פאַרזינדיקט, אַ גרויסער פּרנס איז ער אין אַ שטאָט געוועזן, האָט ער אַ רב, אַ גרויסן צדיק אָנגעטראָטן, האָט אים דער צדיק פאַרשאַלטן, אז זיינע קינדער און קינדס-קינדער זאָלן זיין טאַקע למדנים און ערלעכע יידן, אַבער דערצו אויך גרויסע אַרימע-לייט, כדי זיי זאָלן זיך מער גרויס גיט האַלטן.“

„אויך מײן פאָטער זײל, — האָט ער טרויעריק געזאָגט, — האָט אזא אַפּקא-מעניש אויף זיך גענומען, ער איז אַ גרויסער למדן און אַ גרויסער צדיק גע-ווען, שטענדיק ביז נאָך האַלבן טאָג אין טלית און תּפּלין אין קלויז געזעסן און געלערנט און ניט גערעדט קיין דברי-חול און שבת — גאָר אויפן וואונק; דעם גאַנצן לעבן אַ בפּבּודיקער בעל-הבית געווען, און אַ פאַר יאָר פאַרן טויט אין זיין אייגענער שטאָט איז ער איבער די הייזער געגאַנגען, אין קלויז גע-געכטיקט און דאָרט אין קלויז אין טלית און תּפּלין לערנענדיק, ביים קאַפיטל עײַה פון תּהילים געשטאַרבן.“

„אויך איר, מײנע ליבע קינדערלעך, זאָג שוין צייט אייניקע חדשים דעם 70-סטן קאַפיטל פון תּהילים, דײַה, אז איך בין שוין אַלט 70 יאָר און ס'איז שוין צייט מסתּמא אַהיים צו פאַרן.“

מיט דעם האָט ער שטיל, אומעטיק געענדיקט, זיך צעקושט און צופּוס קיין ארץ-ישראל צוועק.

אין עטלעכע חדשים אַרום איז פון אים אַ בריוו פון ארץ-ישראל אָנ-געקומען. דאָרט, שרייבט ער מיט פייערדיקע מליצות אין העברעאיש, קריגט מען גאָר אַ נייע גשמה, דאָרט לערנט זיך און ס'דאוונט זיך גאָר אַנדערש; דאָרטן האָט ער זיך אויך מתיר נדר געווען אויף בשר עוף צו עסן.

אין עטלעכע חדשים ארום איז פון די גבאים פון מושב-זקנים א בריוו-וועג זיין פטירה אָנגעקומען און אז דער אָרט פון זיין קבר איז אויף הר-היותים.

דער אַרכיטעקטאָר.

דער אַרכיטעקטאָר איז געווען אַ קליינער, אַ נידעריקער, מיט אַ גרויסן לויכטיקן שטערן, מיט אַ פאַר שיינע גוטע אויגן, און אויף די ליפן אַ שטענ-דיקער שמייכל.

ער האָט געשטאַמט פון אַ מיוחסדיקער פאַמיליע און געהאַט נאָך אין דער יוגנט אַ סמיכה, נאָר די תורה פאַר אַ קרדום-לחפור האָט ער ניט געוואָלט מאַכן, איז ער אַן אַרכיטעקטאָר געוואָרן.

מיט אַ מאַטעמאַטישן קאָפּ און אַ קינסטלעריש אויג האָט אים ג' געבענטשט, איז ער געווען בייטאָג און געמאַכט פלאַנען, געבויט וואונדערבאַרע שיינע פאַלאַצן, געמאַלט שיינע בילדער און גאַנצענע נעכט געזעסן און געלערנט. אַפּטמאָל האָט מען אים געקענט זען שטייענדיק אפילו אויפן גאַס מאַכנדיק גאָר אַ פלאַן, און אין אַ וויילע אַרום, ווערנדיק ליידיק שוין — פון טאַש די גמראַלע אַרויסגענומען און מיט חשק געלערנט. און וואָס מער ער האָט געלערנט, אַלץ מער איז די התמדה און די אהבת-התורה ביי אים שטאַרקער געוואָרן.

ביי זיך אין שטוב האָט ער שטענדיק אַן אייגענעם „הכנסת-אורחים" גע-האַט און ניט איינמאָל די לעצטע קישן פון צוקאָפּנס אַוועקגעגעבן, וויפיל גדולים האָט ער מיט אַלע הצטרכותן אויסגעהאַלטן און די שענסטע מלבושים נאָך זייער כבוד התורה נאָך זיי אָנגעטאָן, און תמיד געשטעלט זיך אפילו פאַרן קלענסטן יינגל, וואָס האָט נאָר אַביסל תורה פאַרמאַגט. אויך זיינע קינדערשע מלמדים און רביים בלויז מיט גאַלדערנע רענדלעך געצאָלט.

און ווי גרויס ער איז געווען אין לערנען, אַז וויפיל מאָל „אביי" און „רבא" אין ש"ס געפינט זיך, האָט ער אויגנבליקלעך געקענט זאָגן; איז אַבער נאָך גרעסער זיין עניוּת געווען; אין קלויז און בית-מדרש איז ער שטענדיק לעס סיר געשטאַנען און די אַרימע, די געדריקטע זיינען זיינע חברים געווען. דער גרויסער „אַרכיטעקטאָר" האָט אויך זייער אַ גוט האַרץ פאַרמאַגט, און האָט ניט נאָר געלערנט די תורה, נאָר אויך פינקטלעך אַלץ מקיים געווען, וואָס אין איר שטייט געשריבן. ער האָט אַלע ביטערע אַלמנות און עלבטע יתומים אויפגעזוכט און זיי ווי אַ טאַטע געווען, אַרימע פלות האָט ער זייער אויסשטייער געמאַכט, און די גאַסיקע ווייבער ווינטער וואַרימע זאַכען גענייט.

אוי האָט דער גרויסער אַרכיטעקטאָר, דער פאַטער פון די אַרימע און געדריקטע זיך גליקלעך-איבערגליקלעך געלעבט: בייטאָג געמאַכט פלאַנען, זיך

עוסק געווען אין צדקה, און גאַנצענע נעכט געזעסן און געלערנט, אויך אָפֿט פֿאַרבראַכט מיט די גרעסטע אין לערנען.

אז ס'איז אָבער די מלחמה אָנגעקומען, זיינען זיינע פֿלאַנען געוואָרן וואָס ווייניקער און ווייניקער, ביז זיי זיינען אינגאַנצן פֿאַרשוואַנדן; די אָרימע און געדריקטע אָבער זיינען געוואָרן אַלץ מערער און מערער, און לערנען האָט ער שוין נישט געקאָנט און געבן האָט ער נישט געהאַט וואָס, — האָט עס זיין איידעלע האַרץ נישט אַריבערגעטראַגן און גיך געפֿלאַצט.

דער באַנקיר.

דער באַנקיר איז געווען אַ גרייזגרויער, אַ דיקער פֿולער ייד, געגאַנגען שטענדיק אין אַ לאַנגער קאַפּאַטע מיט אַ לאַנגן טלית-קטן, די מייטקעס אין די שטיוול, מיט אַ ברייט-ראַנדיקן קאַפעליזש און דער פנים מיטן שטערן האָבן ביי אים געלויכטן, אזוי ווי ביים גרעסטן רב.

דער באַנקיר האָט געהאַט טאַקע אויף זיך אַ שאַרפֿן גאונישן קאַפּ און געקענט לערנען אפשר מער ווי אַ רב. און טאַג און נאַכט, ווען ער האָט נאָר געהאַט צייט פֿון זיינע גרויסע באַנק-געשעפטן, וואָס ער האָט געפירט אין ווילנע, קיעוו און פעטערבורג, איז ער געזעסן און רק געלערנט.

דאווענען האָט ער געדאוונט אין דער אַלטער קלויז, און אַלעמאַל מיט גרויס כּבֿיזות. לעבן אַרון-קודש איז געווען זיין מקום, און געגעבן האָט מען אים אַלע מאַל שלישי, אויב נאָר דער שטאַט-מגיד איז נישט געווען; שכחת-תורה איז שוין געווען זיין חוקה אויף חתן-פּראַשית, אז קיינער האָט שוין אים נישט אפילו גאָר נישט אויסגעשטיגן. איינמאַל צופעליק האָט מען אים אפילו יאָ אויסגעשטיגן און מ'האַט דערפֿאַר געוואָלט אוועקגעבן אים דעם חתן-תורה, האָט ער אָבער געענטפערט: „איך קען מער נישט זיין חתן-פּראַשית, ד"ה אָנהייבן די תורה, אָבער זיין חתן-תורה ד"ה ענדיקן די תורה בין איך אורדאי נישט בכוח“.

אין כלל-זאכן האָט ער זיך נישט געמישט, נאָר געגעבן האָט ער אויף אַלץ און אַלעמען. ער פלעגט גאָר קיינמאַל נישט ציילן, נאָר אַרויסגענומען אַפּולן הויפּן פֿון קעשענע און געגעבן.

אינדערהיים איז ער געזעסן מיטן טייערן סיגאַר אין מול, אויפגע-שטאַנען פֿאַרטאַג, געזעסן שפעט אין דער נאַכט פֿאַרן סטאַציק און רק געלערנט. איז געווען קלאַר בבלי, ירושלמי, רמבם און „מנחת-חנוך“ כּמעט אויסווייניק.

שיין איז געווען ביי אים אין שטוב דער שבת און יו"ט. אַרום טיש זיינען געזעסן פֿון איין זייט זיינע קינדער און אייניקלעך — דאָקטוירים, יוריסטן, און פֿון דער אנדער זייט — וויפּיל פּרושים, גרויסע וואויללערנער: איינער אַ זקן אַ ראַ-באַלער, געווען אַ גרויסער סוחר, געקענט כּמעט גאַנץ ש"ס אויסווייניק, און

אז ער איז געוואָרן אַ נשרף, האָט ער זיך געזעצט אין קלויז לערנען און דער פּאנקיר האָט אים גענומען אויף קעסט; נאָך אַ פּרוש און אַניקשטער, אַ הויכער, אַ שיינער מיט אַ פּאַר טיפע אויגן, אַ גרויסער דרשן, געזעסן אין קלויז און נעלערנט און אויסגעוואַרט אַ רבנות; אַ דריטער אַ נאַוואַרעדקער—מיט אַ שאַרפּן קאַפּ און אַ גרויסער חרוץ, אויך געוואַרט אויף רבנות. מ'איז געזעסן און פּאַר-בראַכט אין תּורה ביי אַ טיש פּול מיט אַלערליי טייערע מאַכלים און משקאות. דערווייל זיינען צוגעקומען נאָך גרויסע גבירים נכבדים גוט-יום טוב ביטן און מ'רעדט ווייטער אַלץ מיט מער היץ און תּענוג אין דער תּורה. מיט אַמאָל גיבן זיך אַלע אַ שטעל פּון זייערע ערטער מיט גרויס אימה: ס'איז אַריינגעקומען אַ גרויסער מפורסמדיקער גאון, וואָס האָט צוליב גרויס צדקות זיך אַנט-זאָגט פּון רבנות; ער האָט מורא געהאַט טאַמער וועט ער דורכפאַלן מיט אַ שאלה פּון כּשר-טרייף, וועט ער דאָך טאָן אַ שאַדן און אַרימאָן, און טאַמער חו"ש פּון טרייף-פּשר, וועט ער דאָך מאַכיל טרפות זיין, דערום האָט ער אַוועקגעלאָזן די רבנות און באַזעצט זיך אין ווילנע על התּורה ועל העבודה. דער פּאנקיר האָט אים פּיל געשטיצט און ער פּלעגט אָפט קומען צו אים פּאַרברענגען אין לערנען.

און אזוי פּאַרברענגנדיק אין רעכטן ברען פּון פּילפּול, פּלעגט מען אים גאָר דערלאנגען אַ דעפּעשע, פּלעגט ער ווערן שוין גאָר פּריילעך און הייסן ברענגען פּון קעלער נאָך טייערע און בעסערע משקאות און עס פּלעגט ווערן שמחה וששון.

אין די לעצטע יאָרן זיינען אים אָבער די געשעפטן אַוועק שלעכט; זיינע משרתים זיינען געוואָרן גרויסע פּאנקירן און ער איז געוואָרן אַ יורד; די קינדער, די אייניקלעך זיינען געוואָרן צעשפּרייט, און ער איז געשטאַרבן איינזאַם און עלנט.

דער מאַטעמאַטיקער.

דער מאַטעמאַטיקער איז געווען אַ הויכער, אַ שטאַלצער, מיט אַ ברייט-לעכן נאָז, מיט אַ קליין בערדל, פּאַרשאַרן, אזוי ווי בייטן צעאָקערט איבערן גאַנצן פּנים, און זיין קאַפעליושל איז ניס געווען תּמיד אויפן געהע-ריקן אָרט.

אַליין האָט ער געשטאַמט פּון אַ געבילדעטער מאַגנאַטישער פּאַמיליע און געקענט אַלע שבע חכמות, אויך תּלמוד, פּילאָסאָפּיע און וויפּיל שפּראַכן; נאָר דער עיקר ספּעציאַליטעט זיינע איז געווען מאַטעמאַטיק, אין איר האָט ער טיפע חיבורים פּאַרפּאַסט.

ער איז אזוי געווען איבערגעגעבן דער מאַטעמאַטיק, אז ער האָט זיך

אין דער בליענדיקער יוגנט מיט זיין פרוי צעשיידט, וואָרים צו וואָס האָט ער געדאַרפט אַ פרוי, אַז די מאַטעמאַטיק איז ביי אים געווען טייערער ווי אַלץ אין דער וועלט: מיט איר האָט ער געטאַגט, מיט איר האָט ער גענעכטיקט, און פון דאָן אָן שוין טאַקע אזוי פאַרבליבן אויף שטענדיק איינזאַם, עלנט. די לעצטע צייט האָט ער שוין אפילו ניט אזוי פיל געלערנט, ער איז גאָר געווען פאַרנומען פון דער פרוי ביז שפעט אין דער נאַכט מיט אַרימע עקסטערנער, (אָדער „האַלעדריגעס“, ווי ער פלעגט זיי אָנרופן אין כּעס), מיט וועלכע ער פלעגט לערנען דאָס רוב גאָר אומזיסט, אָדער פאַר גראַשנס, אפילו אַרימע גימנאַזיע-לערער פלעגן אויסנוצן זיין גוטסקייט און לערנען ביי אים לעקציעס פאַר גראַשנס און נעמען פאַר די זעלבע לעקציעס צענדליקער רובלס. נאָר אים האָט דאָס ניט געאַרט. ער איז אפילו געווען אַ כּעסן און אָפט זיך צעבייזערן אויף די „האַלעדריגעס“, וואָס גזלענען אוועק זיין צייט, ווען ער דאַרף גאָר מאַכן חיבורים; ער פלעגט זיי אָפט טרייבן פון זיך, אָבער גלייך חרטה געהאַט, זיי איבערגעבעטן, רחמנות געקראָגן אויף זיי און געלערנט מיט זיי ווייטער.

אַליין איז ער געווען זייער אַ קאַרגער, אָפּגעקומען אַ טאַג מיט אַ סקאַרינקע; זיין גאַנצער חיות איז געווען שוואַרצע קאַווע, וועלכע ער פלעגט אַליין טרינקען אַ גאַנצן טאַג, און אויך זיינע עקסטערנע מכבד געווען. ער האָט אויך גערוי-כערט אָן אַ שיעור, און זיין גאַנצער צימער איז געווען פאַרשאַטן מיט קערט-לעך, פאַרשמעקט מיט רויך און קאַווע, אויך פאַרלייגט מיט ספרים אין אַלע שפראַכן, וועלכע ער פלעגט ליב האָבן צו קויפן און זיי אַלעמען פאַרלייען. זיין גאַנצער שפאַציר איז געווען מיטן טשייניקל נאָך וואַסער אין טשיינע. צוליבן טומל פון זיינע עקסטערנע איז אים אויסגעקומען אַלע וויילע צו בייטן די דירות; דערום האָט מען אים אָפט געטראָפן אַרומטראָגנדיק זיך מיט זיין גאַנצע מעבל און גוטס—מיט דעם טשעמאַדאַנטשיקל און מיט די פעקלעך ספרים פון איין דירה אין דער אַנדערער.

זיין ענדע-ציל איז געווען פאַרן אין פעטערבורג, אָדער אין היידלבערג דרוקן זיינע חיבורים און אפשר קריגן אפילו אַ קאַטעדרע אויף מאַטעמאַטיק, נאָר אזוי ווי ער איז געווען אַ מענטש מיט זייער אַ גוט האַרץ, איז אים קיינ-מאָל ניט אויסגעקומען צו האָבן אויף הוצאות הדרך. זיין גאַנצן אייגנט פלעגט ער אָדער צעטיילן זיינע אַרימע עקסטערנע, אָדער זיינע אַרימע בעלי-בתים, וואָרים זיינע וואוינונגען האָט ער תמיד אויסגעקליבן נאָר ביי אַרימע. אזוי האָט ער זיך געלעבט ביז דער מלחמה, געלערנט מיט עקסטערנע און געהלומט וועגן פעטערבורג.

אַז ס'איז אָפּער אָנגעקומען די מלחמה און די „האַלעדריגעס“ זיינען פאַר-שוואונדן, איז דער מאַטעמאַטיקער מיט זיינע חיבורים אויך נעלם געוואָרן עד היום הזה.

דער אפטייקער.

דער אפטייקער איז געווען א הויכער זויבערער ייד, מיט אן אריסטא-קראטיש=פאטריארכאלייך פנים.

פאר דער מלחמה האָט ער אין אַ קליינשטעטל פון קאוונער גופערניע אן אפטייק געהאַלטן און זיך געצויגן היינט בפרוד.

מיט דער ערשטער פרוי האָט ער קיין קינדער נישט געהאַט, נאָר אז זי איז געשטאַרבן, האָט ער נאָכאַמאָל מיט אַ יונגער פרוי חתונה געהאַט, און זי האָט אים אַ יינגל אויף דער עלטער געבאַרן; האָט ער דעם יינגלע ווי דאָס אויג פון קאַפּ געהאַלטן, און זיך גליקלעך, איבערגליקלעך געלעבט.

אינמיטן איז די מלחמה אויסגעבראַכן, האָט מען אין גרויסן גירוש אָן אים אויך נישט פאַרגעסן.

אין טומל אין יאוש האָט ער די ווייב גאָר אין וועג פאַרלאָרן, און איז אַליין מיטן יינגלע אַ קראַנקער, אַ צעבראַכענער אין ווילנע געקומען.

אַלס היימלאָזער האָט ער פיל-ווייניק פון קאָמיטעט באַקומען, און אַלס זייער אַ פיינער ייד מיט אַ שיינער באָרד, איז ער אינגיכן אין אַ ״שול-חברה״ פאַר אַ גובה אויסגעקליבן געוואָרן, און דאָרט אים נעכטיקן געלאָזט.

אַזוי האָט ער זיך אַליין אַ ביסל איינגעלעבט, נאָך דער פרוי שוין ווייניג ציקער געזיפצט און פאַרן קינד אַ פאַטער און אַ מוטער געוועזן.

און אַלע אינדערפרי האָט מען שוין געזען, ווי ער קוקט דעם יינגלעלע אין די בלויע אייגעלעך אַריין, האַלזט אים, קושט אים, גלעט זיינע קליינע הענטלעך, דאוונט און לערנט מיט אים, עסט און שלאָפט מיט אים.

אַז ס'איז אָנגעקומען די מוראדיקע אָקופאַציע, איז דער קאָמיטעט פאַר-שוואַנדן, אויך די חברה-לייט זיינען נישט געוואָרן; ס'איז נישט געווען ביי וועמען געלט צו מאַנען, איז ער אויס גובה געוואָרן, און ער מיטן יינגלעלע האָבן ביסלעכווייז צו הונגערן אָנגעהויבן.

בעטן האָט ער זיך געשעמט, נאָר צוליב דעם בן-זקוניםל מיט זיינע אומעטיקע בלויע אייגעלעך, פלעגט ער שוין צוגיין, מיט אַ פאַרקוועטשט האַרץ און פול טרערן אין די אויגן, דאָ צו דעם יידן כאַרששקען אים אויפן אויער, דאָ צו אַנדערן.

אינגיכן האָט מען זיך אַבער צו זיין שושקען צוגעוויינט, איז ער געוועסן מיטן יינגלעלע און שטאַרק געהונגערט. האָט ער נאָר עפעס געקראָגן, האָט ער דאָס גלייך זיין יינגלעלע אַוועקגעטראָגן, זיין קליין הערצעלע אָפצוהיין, און אַליין אַלץ געהונגערט און געהונגערט ביז ער איז קראַנק געוואָרן.

הונגעריקערהייט האָט ער, דער אפטייקער און האַלבער דאָקטאָר, אַ שטיקל הייס זויקע-ברויט אַריינגעכאַפט און אַ שטאַרקן שילשול געקראָגן.

אַפאַר טעג איז ער, אין דרייען געבויגן, אַלע וויילע פון דריטן גאַרן

געלאָפֿן, און דער יינגלע נאָך אים. עפעס האָט אים דאָס קליין הערצעלע אַזוי געקלעמט, אַז ער האָט דאָן דעם טאַטן שוין פֿון אויג נישט אָפּגעלאָזן. אויפֿן דריטן טאָג האָט שוין דער גובה נישט גערעדט, ער האָט שוין גע- גוססט. דאָך האָט ער דעם יינגעלע אַלץ צום האַרצן געדריקט, געטוליעט און פֿון די פֿאַרמאַכטע אויגן זיינען טייכן הייסע טרערן גערונען און צעמישט זיך מיט די טרערעלעך פֿון יינגעלע, וועלכער האָט געשריען מיט אַ דין קעלכעלע: "טאַטע! טאַטע!"

פֿאַר יציאת-נשמה האָט דער גובה פֿלוצלונג מיט אַ שרעקלעכער האַרצ- רייטנדער שטימע אַ געשריי געטאָן:
— מיין קינד! מיין יתומל!
און געשטאַרבן.

דער מיוחס.

דער מיוחס איז געווען אַ הויכער, אַ שטאַלצער, מיט אַ פֿאַר לאַנגע ברעמען און אַ שטרענגן בליק, אָבער מיט זייער אַן איידעל גוט האַרץ. ער האָט געשטאַמט פֿון ווילנער גרעסטן יחוס, און פֿאַרמאַגט גרויסע פֿשרונות, אַ שאַרפע קאָפּ, אַ גרויסן זכרון, געקענט אַ סך לערנען און אַ סך שפּראַכן, אויך אַ זעלטענער מליץ אין העברעאיש געווען, געזאָגט "ווייזלעך" אויך אויסווייניק, געזאָנגען אַריטמאָקראַטיש אָנגעטאָן, און איז געווען אַן אַרמאָ- דאָס אַ קנאי, אויך אַ פֿלל-טוער אין די רבנישע ספּערן. אָנגעזאַפט פֿון זיינע זיידעס אָון עלטערזיידעס וועגן דער גרויסקייט פֿון ירושלים דליטא, איז זיין עובדא תמיד געווען שטיין אויף דער וואך, אָפּהיטן, דער פֿבוד פֿון ווילנע זאָל חו"ש נישט פֿאַרשוועכט ווערן. ווען למשל, מען פֿלעגט אַ רב וועלן נעמען וכדומה, אָבער נישט נאָך ווילנער פֿבוד נאָך, פֿלעגט ער זיך מוסר נפש זיין, ברענען מיט פייער און תמיד אויספירן.

פֿייער איז ער געווען אַ גרויסער באַנקיר, נאָר אַז די געשעפטן זיינען אים אַוועק שלעכט, איז ער אַ סרסור געוואָרן.

אין די גוטע יאָרן האָט ער אויסגעבויט אַ קלויז אין דער ענגער עכטער אַלטער געטאָ. וואו זיינע גרויסע זיידעס און עלטערזיידעס האָבן געוואוינט, געלערנט, דאָרט אויך אַ קיבוץ פֿון וואויללערנער פֿמעט אויפֿן אייגענעם חשבון אויסגעזאַלטן.

זייער שיין זיינען דאָן געווען זיינע שבתים, ווען אַרום גרויסן טיש זיי- נעם פֿלעגן זיך זיצן עטלעכע צענדליק וואויללערנער און יידישע סאָלדאַטן, און מ'פלעגט פֿאַרברענגען אין תורה און חכמה; אָבער נאָר שענער איז געווען

די שלש-סעודות זיינע; דאן פלעגן זיך צונויפקומען וויפיל גרויסע לומדים פון גאנץ ווילנע און מפלעגט פארברענגען אין תורה און חכמה, דערביי פלעגט אויך ניט פעלן דער שיינער יידישער געזאנג פון די שבתדיקע זמירות.

אז ס'איז אבער אַנגעקומען די מלחמה, דערנאָך די אַקופאַציע און קיין סרסוריי איז שוין ניט געווען, האָט ער בסתר גרויס דחקות געליטן; דאָך האָט ער זיין קלויז מיט די וואויללערנער ווי די אויג פון קאַפּ אַפּגעהיט. ער איז געקומען אלע טאָג, אפילו קראַנקערהייט אין זיין קלויז דאווענען, און מיט זיינע וואויללערנער פאַרבאַכט, געטרייסט; שבת דאָרט אָפט שיינע דרשות געהאַלטן, און אַ גאַנצע וואָך האָט מען אָפט דעם גרייזגרויען אַלטן אין אלע גאַסן ניט איינמאַל געטראָפּן לויפנדיק, מיטן גאַנצן כּוח געסאַפּעט, און די שיך זיינען געווען ניט אזוי מהודרדיק, אז ס'האַט דאָס האַרץ פאַרקוועטשט; דאָס איז דאָס דער גרייזגרויער מיוחס ניט חוי"ש פאַר זיך געלאָפּן, נאָר פאַר זיינע וואויללערנער פאַר זיינע אַרימע און געפאַלענע בעלי-בתיים געלאָפּן, פאַר זיי שטיצע קריגן.

פון גרויס דחקות איז ער אַבער סוף-פל-סוף קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן.

דער מלמד.

דער מלמד האָט געשטאַמט פון אַ ווילנער אַלטער משפּחה; זיינע זיידעס האָבן געהאַט אַ חזקה צו זאָגן פרייטאָג צונאַכט אין קלויז יטו"ד אַ גאַנצע נאַכט מדרש פאַרן עולם.

יונגערהייט האָט ער אַ סך געלערנט און איז געווען אַ מוסמך, נאָר אז ס'האַט זיך קיין רבנות ניט געמאַכט, איז ער געוואָרן אַ מלמד.

אין ווילנע איז דאָ אַ פּולע מלמדים און יעדערער האָט זיך זיין ספּעציע-אַליטעט: אויף א"ב, אויף עברי, אויף תּנ"ך, אויף גמרא. און ער איז געווען דער גרעסטער פון זיי; ביי אים האָבן געלערנט די אויסדערווילטע.

ער האָט אויך געהאַט אַ מאָדנעם כּוח איינצופלאַנצן חשק ביי זיינע תּלמידים; אפילו גימנאַזיסטן, סטודענטן פלעגן קומען צו אים אינדערפרי און שפּעט אין אַוונט לערנען.

ער איז אויך געווען אַ גרויסער מתמיד, קיינמאַל ליידיק ניט געוועסן, רק געלערנט; ער איז געווען באַהאַונט אין בבלי, ירושלמי, מדרשים, געווען אויך אַ גרויסער מליץ, געשריבן קונציק נוסחאות פון מצבות—אפשר אַ העלפט פון די שיינע נוסחאות אויפן נייעם בית-עולם איז זיין אַרבעט; תּנ"ך האָט ער

געקענט זאגן אפילו צוריק אויף אויסווייניק; ער איז געווען אויך א גרויסער בריה אויף אלע שווערע פויטים.

דער מלמד איז געווען נאָענט מיט אלע גרעסטע פון זיין צייט און האָט אַליין אויך געשריבן פּינע חיבורים און מאמרים אין די צייטשריפטן; דער עיקר עובדא זיינע איז אַפּער געווען מלמדות; די מלמדות האָט ער גע- האלטן פאַר אַ הויכער זאָך צו ערציען דעם יונגן דגל און ער האָט עס האָלט געהאַט מיטן גאַנצן לעבן.

אין מלחמה-צייט האָט ער שטאַרק געליטן און פון גרויס דחקות איז ער קראַנק געוואָרן, און קראַנקערהייט, ליגנדיק אין בעט אפילו, האָט ער אויך אַליין געלערנט מיט זיינע צאָן-קדשים ביזן לעצטן אָטעם פון זיין לעבן.

דער סופר.

אַמאָל איז געווען אין ווילנע אַ פּולע סופרים, אין מלחמה-צייט זיינען זיי אַ סך ווינציקער געוואָרן.

זיי האָבן זיך פּמעט אלע געפונען אויפן שולחוף, אין צענטער פון יידישקייט; וואו אַ פענסטער, דאָרט אַ סופר, און אויף די שויבן איז געווען אַנגעשריבן מיט גרויסע ווערטער: „סופר סת"ם, פה נמכרים טליתים ציצית", ד"ה דאָ געפינט זיך אַ סופר, וואָס שרייבט ספרי-תורות, תפלין, מזוזות, און פאַרקויפט טליתים מכל המינים, וואָלענע, זיידענע, ציצית, שופרות וכדומה.

יעדער סופר האָט זיך געהאַט זיין ספעציאליטעט; געווען איינער, וואָס האָט געשריבן זעלטן שיין פרשיות פון מזוזות און תפלין; נאָך איינער, וואָס האָט קונציק געשליפן די בתים מעור אחד, אז ס'האָט געשפיגלט, און דער וואָס האָט זיינע געשליפענע תפלין געהאַט, האָט זיך ממש געגרייסט דערמיט.

נאָך איינער איז געווען אַן „אומן-יד", וואָס האָט אויך געקענט אויסקניצן לען וואונדערבאר-שיינע שער-פלעטער צו פּנסים, טאַפּלען, מורחים, יאָר-צייטן מיט פּלערליי לייבעלעך, הירשעלעך מיט עכטע פּנימער און פּלערליי שיינע ציורים; און אז גרויסע קינסטלער האָבן זיין אַרבעט דערזעען, זיינען זיי נתפעל געוואָרן און געזאָגט, אז דאָס האַרץ טוט זיי וויי, וואָס ער איז אַ סופר און ניט קיין קינסטלער.

נאָך איינער איז געווען אַ קינסטלער צו שרייבן ספרי-תורות, און מיט אים האָט אַ וועלט געקלונגען, אז ר' מאָנטעפיאָרע אַליין האָט זיך פון לאַנדאָן צו אים געווענדט און געבעטן אים שרייבן פאַר אים אַ קליינע ספר-תורהלע אויף קלף צבי; דער איז שוין לאַנג-לאַנג געשטאַרבן.

אין נאך גאָר ניט לאַנג איז געווען אַ סופר, דער גרעסטער אין ווילנע אויף צו שרייבן ספרי-תורות; וואָרים שרייבן ספרי-תורות איז איינע פון די שווערסטע זאכן. גאָר אמאָל האָבן געשריבן ספרי-תורות גרויסע צדיקים, וועלכע כע פלעגן צו יעדער שם זיך טובל זיין; עד היום איז נאָך דאָ אזוינע ספרי-תורות, זיי זיינען אָבער גרויסע יקרי-המציאות.

דער סופר איז געווען אַ הויכער מיט אַ אויסגעדאַרט-פאַרמעטנעם פנים, און מיט אַ קרענקלעכן אויסזען.

ער האָט געשטאַמט פון אַ משפחה סופרים: זיין זיידע, זיין פאָטער, זיינע ברידער זיינען אלע געווען סופרים; ביי זיי איז די ספר-תורה-שרייבעריי געווען אַ ירושה-זאך.

דער ספר-תורה-שרייבער איז געווען אַ למדן, זייער אַן ערליכער ייד און אַ פיינער בעל-תפילה; ער פלעגט דאווענען שבתים און ימים נוראים אין גאונס קלויז פאַרן עמוד; ער איז געגאַנגען אלע טאָג טבילה, און איז געווען אין ווילנער גרויסער שול אַ בקיעותדיקער, פלעגט אָפּהיטן אלע פאַרטאָג דעם "שומרים-לבקר", און דאָרט שטענדיק געדאוונט מיט גרויס דבקות, ביינאַכט געלערנט אין וויפיל חברות, און אַ גאַנצן טאָג האָט מען אים געזען זיצנדיק אין זיין יארמלקע איינגעבויגן איבער די יריעות און געשריבן די ספרי-תורות בקדושה וטהרה, און ווער ס'זאָגט געדאַרפט אַ שיינע ספר-תורה שרייבן אין ווילנע און אויסער ווילנע, פון אומעטום פלעגט מען שוין קומען צו אים, צום גרעסטן סופר פון ווילנע.

אזוי האָט זיך אָפּגעלעבט דער סופר ביו דער אָקופאַציע אין נחת און כבוד און אין הייליקייט פון שרייבן די תורה און לערנען די תורה.

אַז ס'איז אָבער אָנגעקומען די אָקופאַציע און אויף שרייבן ספרי-תורות זיינען שוין ניט געווען קיין בעלנים, איז ער געבליבן אָן חיונה און אויסגע-גאַנגען פון דחקות.

די עינאַמט-שמושים.

אַמאָל איז געווען אין ווילנע אַ פולע שמיים, צווישן זיי גאָר גרויסע לייט. איצט זיינען זיי שוין אַ סך ווינציקער.

יעדער שמש, פון גרעסטן ביזן קלענסטן, האָט זיך געהאַט זיין עובדא מיט זיינע הכנסות און אַלץ מיט חזקות פון דורות.

דער איז געווען אַ ממונה אויף די שליסלען, געעפנט און פאַרשלאָסן די שול, געביטן די פאַרשיידענע פרוכתן אלע יומא-דפגרא, אַלעמען מיטן קהלשן שמעקטאַבאק מכבד געווען; דער האָט געצונדן ליכט, אַכטונג געגעבן אויף די פאָלישן, געמאַכט דאָרט מנינים און געטיילט אלע מאָנטאָג און דאָ-

בערשטאָג אלעמען עליות, געדענקט אלעמען מיטן נאָמען און פאָטערס נאָמען, געשריען אלע שבת אינדערפרי אין די יידישע הויפן מיט אַ מאָדנעם ניגון: „אין שול אַרײַן!“ און אז ער איז געשטאַרבן, איז דער רופן אינגאַנצן בטל געוואָרן; נאָך איינער האָט אָפּגעהיט אלע אינדערפרי דעם ותיקין אין „שבעה קרואים“, געקלאַפט פרייטאָג פאַרנאַכט אַ שעה פאַר דער שקיעה מיט זיין הילף צערנעם האַמער אין די טויערן פון אלע יידישע גאַסן, און אויך געשריען 10 מינוט פאַר דער שקיעה—אַנזאַגן, אז דער שבת קומט אָן, געווען אויך דער ממונה אויף דער קהלשער חופה מיט די שייגע דרענגלעך און געגאַנגען אויף אלע בריתן און חתונות; אַ פערטער איז געווען אַ וואָכעדיקער חזן, וואָס האָט אָפּגעהיט צוזאַמען מיט די עשרה בטלנים אינדערפרי דעם „שמור לבקר“, דעם תהילים-זאָגן, געדאוונט פאַרן עמוד און געזאָגט אלע טאָג דעם שיר-יהוד.

צו זיי זיינען נאָך געווען צוויי הויפט שמשים. איינער איז געווען אַ הויכער, אַ דאַרער מיט אַ פאָטריאַרכאַלישן פנים און אַ לאַנגער ווייסער באָרד; אין דער יוגנט געלערנט שחיטה ביי זיין פאָטער, — איז אָבער געווען אַ רך-לב, האָט ער זיך אַנטזאָגט פון שחיטה און זייענדיק אַ גרויסער מליץ מיט אַ פיינעם פתב, איז ער געוואָרן גאָר אַ שרייבער און דערנאָך אַ שמש אין ווילנער גרויסער שול, זיין וואוינונג איז געווען אויף יידישע גאַס לעפן שולהויף. איז ער זיך געזעסן אַ גאַנצן טאָג אין שטוב און שטיל זיך געשאַקלט איבער דער גמרא; מער ניט אינדערפרי געגאַנגען דאוונען אין שול, און ביינאַכט אויף תנאים, אויף חתונות, און ווער ס'האָט געדאַרפט אַ שיינעם מליצהדיקן נוסח אויף אַ מצבה, אויף אַ טאַפל אָדער אַ שלישיית אייבלינג, פלעגט מען שוין קומען צו אים. די איבעריקע צייט איז ער אַלץ געזעסן און געלערנט, לאַ פסק פומא מגירסא און אזוי לערנענדיק געשטאַרבן.

דער צווייטער הויפט-שמש איז געווען נאָך אַ גרעסערער למדן; ער איז געווען אַ זעלטענער אַ שיינער, אַ הויכער, אַ ברייטער און מיט זיין פריש-גע-זונט פנים האָט ער עפעס אויסגעזען כמעט ביז די לעצטע טעג פון זיין לעפן ווי אַ שמשון הגבור. ער איז געווען אַ מוסמך נאָך פון גאון ר' בצלאל און איז געזעסן וויפיל צענדליק יאָרן אין פרישות, געלערנט און געוואַרט אויף רבנות. אז ס'האָט זיך אים קיין רבנות ניט געמאַכט, איז ער געוואָרן גאָר אַ חזן, ג' האָט אים געבענטשט מיט זייער אַ שיינעם קול און געקענט זייער פּיין דאוונען

פריער איז ער געווען חזן אין וויפיל שטעט—אין אַשמינע, שעדלעץ, פעטערבורג; אין ווילנע איז ער אָנגעקומען נאָך קופערן; אז מ'איז געבליבן ימים-נוראים אָן אַ חזן, האָט מען אים אויסגעשריבן פאַר אַ ש״ץ אויף ימים-נוראים. ער האָט אָבער אזוי שטאַרק אויסגענומען, אז מ'האָט אים שוין ניט אָפּגעלאָזן און איז געבליבן חזן שני און שטאַט-שמש.

זייער ש״ץ איז ער געווען פרייטאָג-צוואַכט, בשעת ער פלעגט זיך אויס-

פוצן מיט זיין הויכן צעלענדער, מיט זיין לאנגער זופיצע; ער האָט דאָמאַלט מיט זיין הדרת פנים די שול פאַרשיינט.

נאָך שענער איז געווען, בשעת ער פלעגט מיט זיין זיסער שטים און מיט זיינע דינע טרעלן זיך פאַרגיין עכט סקאַרבאָוועדיק מיטן גאַנצן יידישן חן אין אַ "ושמרו בני ישראל את השבת", אין אַ "צור ישראל", אָדער אז ער פלעגט זאָגן די יוצרות פון די נאָך-יום-טובדיקע שבתים, מיטן מעלאַנכאָלישן פיינזינגערס שטייגער.

אַבער גאָר זעלטן שיין איז ער געווען אויף אַ יידישער שמחה, ווי אַ סיום הש"ס, אַ ברית, און איבערהויפט אויף אַ התנוה, וואָס דאָרט האָט ער שוין געהאַט זיין הויפט-עובדא, זיין בקביעותדיקע מצווה—חתן וכלה צו משמה זיין. דאָן פלעגט ער מאַכן אַ "קדושה רבא" און מיט אַ שטראַלנדיקן פנים, פול מיט שמחה, פלעגט ער זינגען מיט זיין זיסן קול פאַרשיידענע ימים-נוראים-דיקע ניגונים, שמחת-תורהדיקע האָפקעס, אויך פאַרשיידענע פאַלקס-און חסידי-שע ניגונים, אז ס'איז טאַקע געווען ממש ששון ושמחה.

אזוי האָט זיך אָפגעלעבט דער ווילנער שטאַט-שמש זיינע קרוב אכציק יאָר.

אין מלחמה-צייט איז ער פלוצלונג בלינד געוואָרן. ער האָט זיך זייער מצער געווען, וואָס ער קען שוין ניט ימים-נוראים דאווענען פאַרן עמוד און פון גרויס צער טאַקע סאַמע פאַר ראש-השנה געשטאַרפן.

דער משגיח פון די עירובין.

דער משגיח פון די עירובין איז געווען אַ קליינינקער, אַ דאָרינקער יידעלע מיט אַ קליין בערדל, אַ לעבעדיקער, קיינמאַל ניט גערעדט שטיל, נאָר תמיד געשריען אויף זיין הייזעריקן קולכל.

אין די יונגע יאָרן איז ער געווען אַ שניידער, אַ פראַסטער ייד אפילו, אָבער זייער אַ פרומער; האָט זייער ליב געהאַט די תורה און אירע לער-נער, אפילו גייען האָט ער אויך ליב געהאַט, נאָר פאַר רבנים און לומדים.

דערווייל אזוי איז ער באַקאַנט געוואָרן מיט די ווילנער גרעסטע רבנים; זיי האָבן אים ליב געקראָגן, און ער איז ביים עלטסטן פון זיי אַ משרת געוואָרן, אויך די איבעריקע רבנים באַדינט.

דער עלטסטער רב איז געווען דער ממונה אויף די מקוואות, עירובין א. א. ו. און ער איז דאָס ביי אים געווען דער משגיח, אכטונגעגעבן, טאָ-מער האָט זיך וואו עס איז דער עירוב איבערגעריסן וכדומה.

אַפזייענדיק ביים רב וויפיל צענדליק יאָרן, האָט ער זיך דאָס אלץ

גוט אויסגעלערנט, אז מ'האט זיך שוין אויף אים אליין אין אלץ פארלאזן, און תמיד האט מען געזען דעם משגיח פון די עירובין לויפנדיק, איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן זיין שליחות, פארמאטערט, פארשמייצט, דאָ טראָגנדיק אַ יעט, אַ דראָנג, אַ לחיים, דאָ אַ פעקל דראָט, — אין אַקופאַציע צייט — אַ פעקל שטריק, וואָרים די דייטשן האָבן פאַרווערט דראָט, דאָ אויפּרופּנדיק אַן אספה וועגן כשרות, אַלע פּרייטאָג קלעפּנדיק צעטלעך, אין וועלכע גאַסן מען מעג טראָגן און אין וועלכע מ'טאָר ניט, אַלע יום-טוב קלעפּנדיק צעטלען מיט די דינים, כדי דער עולם זאָל וויסן ווי זיך נוהג צו זיין. איבערהויפּט האָט ער געהאַט אַ פּולע אַרבעט אין מלחמה-צייט; אַלע וויילע אסיפות פון רבנים וועגן נייע גזרות, אַלע וויילע קלעפּן צעטלען וועגן גזרות, תעניתים, און זאָגן תהילים אין די קלויזן וכדומה.

אזוי האָט זיך דער משגיח אָפּגעהאַרעוועט זיין גאַנצן לעבן, אַ גאַנצע וואָך אַרומגעלאָפּן וועגן אסיפות, עירובין, מקוואות, און געקליבן נחת, אז מ'האָט אים גע-זאָגט, אז ער ווייס שוין די אַלע דינים פון עירובין בעסער ווי אַנדערע רבנים און אויך דערפון, וואָס ער האָט דעם פּבור צו זיין גאַנצט מיט די גרעסטע לייט. ער האָט אויך געקליבן נחת פון שבת, פון זיין זינגן בהרחבתדיק דעם קאַפיטל למנצח אין קברנישער שול; (אויפן אשרי-תמימי-דרך האָט געהאַט אַ חזקה פון וויפּיל יאָרן אַן אַנדער ייד, אַ שוסטער, וועלכער האָט עס געזאָגט מיט אַזאַ מאַדנעם האַרציקן ניגון און אַ הויכן קול, אז ס'האָט זיך אפילו אויך אויפן שולחוף יעדער וואָרט דייטלעך געהערט; ער איז אויך אין מלחמה-צייט פון הונגער געשטאַרבן), גאָר דער למנצח איז דאָס שוין געווען דעם משגיח פון די עירוביני'ס חזקה.

און אזוי האָט זיך דער משגיח פון די עירובין אָפּגעלעבט זיין גאַנצן לעבן ביז דער אַקופאַציע אין פּבור און גדולה, אָנגעגרייט תּכריכים פון גוטע לייזונט, אַ מקום מיט אַ שיינער מצבה, פאַרשריבן זיך אין אייניקע חברות, מיזאָל זאָגן גאָר זיין טויט קדיש, אויך צו זיין יאַרצייט א. א. וו. אז ס'איז אָבער אָנגעקומען די אַקופאַציע, און די רבנים אליין האָבן אויך שטאַרק געהונגערט, איז ער פון הונגער שוין גאָר קראַנק געוואָרן. און אָפּט האָט מען אים געזען, זיצנדיק אויף די טרעפלעך פון דער אַלטער קלויז טיף קרעכנדיק אויף זיינע יסורים, און שטאַרק מתרעם זייענדיק זיך אויף שטאַט, וואָס האָט זיך גאָר פאַרגעסן אָן איר אַלטן טרייען משגיח פון די עירובין.

לאַנג איז אים אָבער ניט אויסגעקומען זיך צו מתרעם זיין: דער טויט האָט אַלע זיינע תּרעומותן גיך פאַרענטפּערט.

דער עלטסטער מורה-הוראה.

דער עלטסטער מורה-הוראה איז געווען א גרייז-גרויער, א הויכער, א דארער, מיט א הייליק-געטלעך פנים.

אין דער גאנצער וועלט איז ער געווען מפורסם פאר א גאון און א צדיק תמים, און אין גאנץ שטאָט האָבן אַלע דערמאָנט זיין נאָמען תמיד מיט גרויס כבוד און ליבשאַפט.

ער האָט געהאַט אפילו א ברודער, אן עלטערער פון אים, און נאָך א גרעסערער גאון פון אים, נאָר יענער איז יונג געשטאַרבן, איז ער געבליבן דער עלטסטער מורה-הוראה אין ווילנע.

אין ווילנע איז דאָ אַ פולע רבנים, און יעדער הויפט-רב האָט זיך זיין עובדא: ביי דעם—דין תורה'ס, בריהס שלישתן; ביי דעם—פלל-ענינים, און ביי אים האָבן זיך קאָנצענטרירט די רעליגיעזע ענינים. ער איז געווען דער ממונה אויף די מקוואות, עירובין, גטין; צו אים איז מען געקומען פון גאנץ שטאָט מיט שאלות פון פשר און טרייף; צו אים פלעגן אויך אָנקומען שאלות ותשובות פון דער גאַנצער וועלט פון די גרעסטע רבנים און קהלות; עס פלעגן קומען צו אים אויך פרושים, בחורים פון אַלע ישיבות, און קיבוצים נאָך סמיכה, אין פיל זיינען געקומען גאָר בעטן אַ ברכה צו פרנסה, צו קינדער, וכדומה.

און דער אַלטישטקער גאון איז זיך צענדליקער יארן אָפגעזעסן אויף זיין צעבראַכענער קאָנאָפּקע אין גיטקע טויבעס זאוואולאָק, אין אַן אַלטער חורבה-דיקער דירה; אַנטקעגן טיר איז ער געזעסן, קיינעם לאַנג וואַרטן ניט געלאָזן, און אַלעמען גלייך געענטפערט.

ער פלעגט כמעט ערגעץ ניט גיין, מער ניט ווי דאוונען אין ר' שאולקעס קלויז אָדער אין קברנישער שול, און דאָרט תמיד לעם טיר אין אַ ווינקעלע געשטאַנען, מיטן פנים צום וואַנט און מיט גרויס דביקות געדאוונט. וויפיל טעה פלעגט דויערן זיין דאוונען מען פלעגט אים אויך אָפט טרעפן 9—10 ביינאַכט ווינטער אין די גרעסטע פרעסט אין ווילנער פּאַלוש מעריב דאוונענדיק, און נאָכן דאוונען שוין ווייטער אויף זיין אַלטער קאָנאָפּקע מיט דער גענוענער פעדער אין האַנט, און געשריבן זיינע סמיכות, זיינע חיבורים, זיינע תשובות. אזוי האָט ער אָפגעשריבן צענדליקער יאָרן און זייער אָפט ווינטערדיקע גאַנצע צענע געכט ביזן גרויסן טאָג אַריין.

פאַרשריבן זיינען אפילו אויך די גליונות פון זיינע אַלע ספרים אין זיין גרויסער ביבליאָטעק; ער האָט הגהות אויף זיי געמאַכט, און אומעטום קען מען דאָרט לייענען זיין דיקן לענגלעכן כתב.

ער איז געווען די צירונג פון ווילנע; זי האָט זיך מיט אים געגרייט; איז געקומען דיר הערצל, האָט מענאים דעם גרויסן גאון מכבד געווען מקבל פנים זיין דעם גרויסן מנהיג מיט זיין ברכת-פה, וואַרים ער איז אויך אַ כהן געווען. און אז ס'איז דורכגעפאַרן דער קיסר ניקאָלאַי, האָט מען אים אויך

געשיקט דעם גרויזאמען הערשער א ספר-תורה דערלאנגען, זיין צאָרן צו שטילן.

דריי נעכט האָט אפילו דער גרויסער צדיק ניט געשלאָפן פון גרויס פחד פאָרן גרויזאמען קיסר, אָבער ניט ווייניקער פחד האָט אויך דער בלוטיקער הערשער פון קיינעו געהאַט, אז ער האָט דערזען דעם הייליקן פנים פון גרויסן צדיק, אָנגעטאָן אין זיינע טייערע מלבושים, אין אַ נייער אַטלעסענער זופיצע, מיט אַ נייער שטריימעלעך; ווי אַ מלאך אלקים האָט ער דאָן אויסגעזען, און אַ פחד איז דעם קיסר באַפאַלן: אַ גאַנצן וועג פאַרנדיק האָט ער דעם ווילנער גובערנאַטאָר אַלץ געפרעגט: ״ווער איז ער, דער הייליקער? וואָס איז זיין אַרבעט?״.

שיין איז געווען, אז מ'האָט אים צו דער תורה אויפגערוּפן, און לויט זיין מנוח האָט ער דאָן מיט זיין שיינעם דביקותדיקן קול אַליין אין דער תורה געלייענט.

שיין זיינען אויך געווען זיינע שבתים, מיט זיינע יום-טובים, וועלכע ער פלעגט מיט אַ באַזונדער התלהבות מקבל זיין. — זיין פנים האָט דעמאָלט גע-שטראַלט פון גרויס שמחה; זיינע איידימס די רבנים, אויך פיל פון די גרויסע לייט פון ווילנע פלעגן אים קומען גוט יום-טוב ביטן, און מען פלעגט אַ גאַנצן טאָג פאַרברענגען אין תורה; ער פלעגט אויך דאָן בשעת חדוה, זינגען מאַדנע שיינע ניגונים, וועלכע ער האָט מקבל געווען בירושה פון זיינע זיידעס און עלטער-זיידעס.

אזוי האָט זיך אָפגעלעבט דער ווילנער עלטסטער מורה-הוראה זיינע פינף און זיבעציק יאָר, אפילו אין נויט און דהקות, אָבער עטלעכע גוטע איידימס און אַ זון אין ווילנע רבנים געלאָזן.

אין ווילנע איז דאָ נאָך אַפולע רבנים, צווישן זיי גאָר גרויסע, וואָס זייער נאָמען קלינגט אין דער גאַנצער וועלט. אָבער אזא צדיק-תמים ווי ער, איז אין ווילנע ניט פארבליבן;

בילדער פון 'שרעקלעכע טעג'

די וואונדער-קינדער.

דער גרויזאמער הונגער אין יאר 1917 אין ווילנע האָט קיינעם נישט דורכגעלאָזט; אַלע האָבן געזוכט מיטלען, געראַנגלט זיך מיטן הונגער-טויט. פון די אַלע מיטלען און ראַנגלענישן זיינען אויך וואונדער-קינדער אויסגעוואַקסען. אַ פּאַר פון זיי, וויל איך דאָ פאַרצייכענען אויף יידישער גאָס אויף אַ פערטן גאַרן וואוינט אַ רב, אַ פרומער ייד, אַ גרויסער למדן, אַ רבי אין וויפילע חברות, אָבער אַ בעל-מטופל מיט קליינע קינדערלעך ווי בעבעלעך, — זיצן זיי אַלע און פייניקן זיך פון דחקות און נויט.

נאָך אין אַ גאָס זיצט אַ פרומער ייד אַ שמש, אויף מלחמה געווען, די לעצטע קישנס פאַרזעצט און אַן אייגענעם "שינעל" אָן שעטנו גענייט, נישט גע-געסן פון קעסל און געהונגערט. קומענדיק פון מלחמה אַהיים, ווידער געהונגערט ער און די גאנצע פאַמיליע.

אויפן שולהויף אין אַ קלויז זיינען געזעסן פיל בחורים, אַנטרוגענע, אַרויסגעטריבענע פון וויפיל שטעט און געגנטן, גרויסע וואויללערנער, אידע-אַליסטן, וואָס זיינען זיך מוסר-נפש פאַר דער תורה, דעם ווילנער בית-עולם אַן אייגענע שורה פון 17 הונגער-קרובנות געשענקט, די איבערגעבליבענע דאָך ווייטער געהונגערט, און ווידער 18 שעה אין מעת-לעת געלערנט.

די אַלע הונגעריקע האָבן זיך צוזאַמענגערעדט, די בחורים זיינען דאָס געווען אונטערנעמער און אַ שבת פון וואונדער-קינדער צוגעגרייט. דער רבי האָט געהאַט אַ קליין יינגעלע מיט אַ שיינן קולכעלע, און גע-קענט "חונות"; דער שמש האָט געהאַט אַ קליין יינגעלע מיט אַ שיינן קולכעלע, און געקענט "קריאה"; ווען נישט דער הונגער, וואָלטן זיי זיך אפשר ביי דער גמרא אויסגעוונגען און יוצא, אָבער דער הונגער...

און אויפן שולהויף האָבן זיך אַמאָל דאָנערשטאָג 1917 באַוווּן גרויסע מודעות מיט גרויכע ווערטער, אַז עס וועט אַ שבת פון וואונדער-קינדער זיין; איינער וועט דאווענען, דער אַנדערער וועט ליינענען, די געלט וועט גיין לטובת דעם "קיבוץ פון וואויללערנער".

פרייטאָג-צונאַכט, אין דער צייט, וואָס אין דאָס רויב קלויזן, אזוי ווי אין די הייזער, איז דאָן געווען חושך=פינסטער, מ'האָט מיטן דאווענען זיך אונטער=געאַילט, אין דער פינסטער אויף די וויקע=ברויט "קידוש" געמאַכט, און אין דער פינסטער תיכף שלאָפן געזאַנגען, — איז דאָ אין קלויז אַ מַהיח=נפשות גע=זוען, שיין, ליכטיק! עס האָט זיך געפילט דער ענג=שבת, דער טעם גן=עדן, און אַלע וואָרטן אויפן חזן מיט אומגעדולד.

מיט אַמאָל — אַ קליין יינגעלע פון אַ יאָר 10, זעט אויס ווי פון פינף, שטעלט זיך אויף אַ בענקעלע, מיט אַ קליין טליתל און אַ קליין יאַרמעלקע, אַ הונגעריקער, אַ בלאַטינקער, נאָר מיט אַ פאָר שוואַרצע טיפע גלאַנציקע איי=געלעך, וועלכע פינקלען און קוקן ווייט—ווייט...

דער קלייניקער שטערנדל קנייטשט זיך פון מחשבות, און פון קלייניקען מיילכעלע קייקלען זיך פערלדיקע ווערטער, פול מיט זיסע געזאַנגען און טיפע רעיונות פון השתפכות הנפש, פון באַגייסטערונג. דאָס יינגעלע איז אינגאַנצן פאַרגאַפט, פאַרזונקען אין זיינע געדאַנקען, און דער גאַנצער עולם שטייט מיט אַפּענע מיילער באַצויבערט, פאַרוואַנדערט, פאַרקוקט אויף אים, פול מיט התפעלות.

אין גאַס האָט שוין לאַנג די גאַנצע לבנה אַרויסגעשיינט, און דער חזנדל דאוונט נאָך, און וואָס מער ער דאוונט, אַלץ מיט מער מאַגעט, מיט מער צויבער ציט ער די הערצער, ציט ער די נשמות, אַז ס'דוכט זיך גאָר עפעס ווי אַ הימליש געזאַנג פון אַ קליין מלאכל...

אויף מאָרגן דער "שחרית"—שוין ניט אזוי, עס האָט געפעלט עפעס דער צויבער, דער גלאַנץ, דערפאַר אָבער איז געווען מאַדנע שיין די "קריאה" פון אַנדערן וואַנדער=קינד; מ'האָט דאָן ערשט אָנגעהויבן פילן די זיסע טענער, די מתיקותדיקע קלאַנגען פון די נגינות, פון די טעמים.

און אַז ס'איז געקומען צו דער "הפטרחה", האָבן אַלע נאָז און אויערן אָנגעשטעלט, ס'איז געוואָרן שטיל, און דער זיסער קולכל פון קליינעם בעל=קריאהלע מיטן קליינעם טליתל און יאַרמעלקע האָט זיך פונאַנדערגעגאַסן איבער דער גאַנצער שול און אַרומגענומען דעם עולם מיט געפילן פון התפעלות. צו "מוסף" איז דער "חזנדל" ווידער צו זיך געקומען, און אַוועקגעגעבן אַ "מוסף" מיט פלערליי שטייגערס, טרעלן פון טיפסטער באַגייסטערונג און מתיקות ביז פלות הנפש...

דער עולם איז געווען אויסער זיך פאַר התפעלות, און האָט געשריען אין איין קול "דאָס זיינען טאַקע וואַנדער=קינדער!". און די וואַנדער=קינדערלעך זיצען נאָך עד=היום ערגעץ=וואו ביים רב'ן און ביים שמש און ליידן גויט און הונגער!.

חנה מיזא אירע זיבן קינדער.

אום ערשטן מאל האב איך חנהן דערזען איינמאל שבת זיצנדיק אויפן שול-הויף אויף די טרעפלעך פון גאונס קלויז; אויף אירע הענט האט זי גע- האלטן א יאריק קינד דאר ווי א שטרוי, וואס האט געטשאמקעט איר דארע ברוסט; הינטער איר איז געשטאנען איר מאן און א מחנה קינדערלעך, אלע הויט און ביינער מיט בלאע פנימלעך, מיט אויסגעשטארצעטע אומעטיקע אויגע- לעך און אויסגעצויגענע נעזעלעך.

זיי זיינען אלע געשטאנען שטילערהייט, נאָר חנה האט געשריען ווי ניט מיט איר קול!

— זעט מיין אומגליק! אין שטוב האב איך שוין מער ניט געקענט איינ- זיצן, צוועען ווי זיי גייען אויס פאַר מיינע אויגן, בין איך אויפן גאס אַרויס, אפשר וועט ווער רחמנות האָבן.

— גיט אַ שטיקעלע ברויט! ראַטעוועט אונז פון טויט!

— זעט נאָך זיינע דארע הענטעלעך! זעט, ווי דאָס קינד זויגט מיין בלוט!

און שטראָמען טרערן האָבן זיך געגאַסן פון אירע אויגן, אז ס'האַט פאַרנומען ביים האַרצן און אלע האָבן מיטגעוויינט.

דערווייל האט מען זיי אַ פאַר כּוּזתן ברויט געבראַכט, ביי די איינוואוינער פון יידישע גאס האט מען מער ניט געקענט געפינען, און די קינדערלעך זיינען דעם ביסן ברויט ווי הונגעריקע וועלפעלעך באַפאַלן.

פאַר דער מלחמה פלעגט חנה טראָגן געבעק אין רייכע הייזער, און דער מאַן איז געווען אַ סטאַליער, האָבן זיי זיך געלעבט בעל-הבתיש; אינמיטן איז אָבער אָנגעקומען די מלחמה, דערנאָך די אכזריותדיקע אָקופאַציע, און פאַר חנהן זיינען זייער פינטטערע טעג אָנגעקומען; די סטאַלעריי האט אין גאַנצן אויפגעהערט, אויך די געבעק איז שוין לאַנג פאַרשוואונדן, אז מ'האַט שוין אפילו זייערע נעמען פאַרגעסן; בעטן האָבן זיי זיך געשעמט, האָבן זיי פריער די שטוב-זאַכן אויספאַרקויפט, און אז ס'איז שוין ניט געווען וואָס צו פאַרקויפן, איז מען געזעסן און געהונגערט.

דערווייל האט מען דעם מאַן אלס ליידיקייער גאָר אויף צוואַנג-אַרבעט פון שטוב אוועקגעשלעפט, איז זי דאָ מיט די קינדערלעך אויסגעגאַנגען פון הונגער און קעלט, און ער דאַרט ערגעץ-וואו אין דעם וויסטעניש זיך געמאַ- טערט פון הונגער און פיין.

אז די אָקופאַנטן האָבן שוין ווי פיאַווקעס דעם גאַנצן מאַרש און בלוט פון איר מאַן אויסגעוויגן, האָבן זיי אים אָפגעלאָזן. שוואַך און קראַנק, נאַקעט און פאַרוועס איז ער אַהיים געקומען; אפילו די הילצערנע שיך זייערע האָבן זיי ביי אים פון די פיס אַראַפגענומען, זיינען זיי אלע צוואַמען געזעסן און געהונגערט, געהונגערט טעג און וואָכן, ביז וואַנעט דער הונגער האט זיי אויפן גאס אַרויסגעטריבן.

אין א צייט ארום האָב איך אין קברנישע שול צווישן די איבעריקע אַרימעלייט כּהנאס מאַן נאָכאַמאָל באַגעגנט; ער איז נאָך בלאַסער און דאַרער געוואָרן, הויט און ביינער. אויך כּהנאס האָב איך נאָכאַמאָל אָנגעטראָפּן זיצנדיק אין גאַס, אָבער זי האָט שוין מער ניט געשריען, ניט געליאַרעמט, שוין מער קיין כּוח ניט געהאַט; איז זי געזעסן שטיל, געקוקט אומעטיק, פאַרצאָגט. אויך איר כּהנא קינדערלעך איז עפעס קלענער געוואָרן, מער ווי דריי האָט זיך שוין ניט געזעען; די איבעריקע פיר זיינען פון הונגער געשטאַרבן.

פון נאָוויגאַראַד.

נאָוויגאַראַד איז דער ווינקל פון ווילנער דלות, דער טאָל פון געדריקטע און פאַרוואַגלטע, דער אינזל פון בלוט און טרערן. דאָס איז עס געווען אלע מאָל, אפילו בעת אין ווילנע איז אַלץ געגאַנגען כּשורה. ווי זעט אָבער נאָוויגאַ-ראַד אויס איצטער, אין אַקופאַציע-צייט, ווען גאַנץ ווילנע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטילן בית-עולם און ס'בלאַנקען זיך אַרום מער ניט שאַטנס פון מענטשן? און איך בין אַוועק אַהינצו.

די מיידעלעך.

עס שטייט אַ קופּקע מענטשן, און אין דער מיט — אַ קליין מיידעלע, די הענט פאַרבּראַכן ווי אַ גרויסע, מיט אַ רחמנות-פּנימל, וויינט ביטער און רעדט מיט טרערן:

— וואָס וועלן איצט עסן מיינע קליינע שוועסטערלעך און די קראַנקע מוטער?

און אירע אייגעלעך האָבן אַראַפּגעקוקט אויף די שערבלעך פון אַ ליימענעם טאַפּ מיט די צעגאַסענע וויקע-זופּ. און גלייך זיינען אָנגעלאָפּן פּיצע-לעך קינדערלעך, מיט באַרוועסע פּיסלעך און צעריסענע הייזלעך, מיט אויסגע-דאַרטע פּנימלעך, פאַרהונגערטע, פאַרחלשטע און האָבן גענומען מיט חשק, אַזוי ווי פּייגעלעך, קלייבן אַ קערנדל נאָך אַ קערנדל, און די מיידעלע יאָמערט און וויינט, אַז עס רייסט אויס דאָס האַרץ. פון קופּקעלע איז צונויפּגעזאַמלט גע-וואָרן עטלעכע פעניגן, דאָס האָבן די נאָוויגאַראַדער אפּשר דאָס לעצטע אַוועק-געגעבן, און די מיידעלע איז אַוועק וויינענדיקערהייט...

די מתיים.

ווייטער אַביסל שטייען עטלעכע אַלטע ווייבער, ברעכן מיט די הענט און ריידן שטיל, מיט אַראַפּגעלאָזענע קעפּ.

אַ ייד איז געלעגן עלנט, איינער אליין. ניט מ'האַט געוואוסט, ווען ער איז קראַנק געוואָרן, ניט מ'האַט געוואוסט, ווען ער איז געשטאַרבן; שוין גע-

וויס פיר טעג ווי ער ליגט אויפן בעט אזוי ווי איינגעשלאָפן, ניט אָפּגעהייבן, ניט קיין ליכט, ניט קיין תהילים-זאָגער...
 געווען פריער אַ בעל-הבית מיט אַ ווייב און קינדער, מיט אַ שטוב און אַ שפּאַן; צום סוף די קינדער אויף מלחמה פאַרטריבן, דעם שפּאַן רעקוויזירט, די ווייב פון צער געשטאָרבן, און אליין אויף דער עלטער אַ בעטלער געוואָרן; איינגעוויקלט אין שמאַטעס איז ער אויף זאָוואַלנע גאַס געשטאַנען, אָנגעשפּאַרט אָן אַ וואַנט, און שטום ווי די וואַנט. בעטן האָט ער זיך געשעמט, איז ער אזוי געשטאַנען, ביז ער איז געשוואָלן געוואָרן און געשטאָרבן, און ליגט איצט נעבעך ווי אַ געפּרטע בהמה, — זאָל דער וואַס אין הימל ניט שטראָפּן פאַר די רייד!...

און דאָרטן האָלט מען שוין בפּיוון אַ קינד פון זונטאָג אָן, ביז מיטוואָך האָלט מען דאָס, פּדי דעם צעטל ברויט פאַר אים צו באַקומען, דערנאָך ערשט מקבר זיין, אַזאָ שוין קינד, אזוי טייער געהאַלטן, אזוי ליב געהאַט, געלערנט און געכאַוועט, און זיי זיינען אויך פריער פיינע בעל-בתיים געווען, געפירט געשעפטן, גמסחורט און צום סוף... זאָל ער נאָר זיי ניט שטראָפּן...
 — געוויס וועט ער זיי ניט שטראָפּן, — רופט זיך אָפּ די צווייטע, — עס וועט דאָך דערווייל פאַר די איבעריקע נפשותליעך מיט אַביסן ברויט מערער זיין; די ווייבער האָבן זיך פונאָדערגעוויינט...

די מלחמה.

ווייטער אַביסעלע הער איך, ווי פון אַן איינגעפאלענער שטיפעלע שרייט מען; קינדערשע און עלטערע שטימען מיטן זיך צוזאַמען, געשרייען פון טרערן מיט בייזע קללות און תחנונים רייסן זיך אַרויס ביינאַנד. איבער אַ פּוּת וויקע-ברויט ראַנגלט זיך אַ מוטער מיט קינדערלעך. די פּנימלעך זיינען רויט, די אייגעלעך גלאַנצן פון פעס און הונגער. די מוטער האָט גובר געווען, וואַרפט דעם ביסן ברויט אין מויל אַריין, און שרייט מיט אַ פולן מויל:
 — אכזרים! גולבים! איר האָט גאָך קיין רחמנות ניט אויף אייער אייגענע מאַמען! איר וועט דאָך דאָרט אין קינדערהיים עפעס קריגן, און איך שוין אַ טאַג מיט אַ נאַכט ניט געגעסן און דאָס קינד ציט, און ציט בייסט די דאַרע ברוסט...
 . . .

די דייטשליעך.

נאָך אַ ביסעלע ווייטער שטייען אַ פאַר אויסגעדאַרטע יידענעס מיט בלויע ליפן און שטאַרע אויגן, פאַרדאַגהטע, פאַרהושכטע, און טענהן: — פון די וויקע-זופ — זאָגט איינע מיט אַ תחנונות-ניגון, — ווערט דער בויך אָנגעבלאָזן, פול, די קאָפּ שיכור, דול, און דער מאַגן ווייס גאָר ניט, פון וואַס צו זאָגן.

אין די אויגן איז פינסטער, און די האַרץ איז פּוסט, און צײַט זעכציק
מאַל אין אַ שעה, און פיר און צוואַנציק מאַל זעכציק אין אַ מעת-לעת,
צײַט אַזש צום חלשן...

— אָט יענער איז גוט, בײַ איר אין שטיבעלע איז רײן, אויסגעשאַטן מיט
זאַמד, די מײדעלע אויסגעפּוצט, און דער דײטשל ברענגט מפּל טוב...

— איך בין איר גאָר ניט מקנא, — זאָגט די אַנדערע, — דער טאַטע אויף
מלחמה, די קינדער אויף צוואַנג-אַרבעט, האָבן נעבעך גענוג געהונגערט און
געהונגערט, האָט זײ דער אײבערשטער צוגעשיקט, און ער קומט און רעדט;
רעדט ער — פאַרשטייען זײ ניט, רײדן זײ — פאַרשטייט ער ניט, אַבי אָבער ער
קומט אַלע זונטאַג און ברענגט, אַז עס קלעקט אויף אַ גאַנצע וואָך.

— אזא גליק, — דערציילט זי ווייטער, — האָט אויך דאָ געטראָפּן די צוויי
ברידערלעך: די צוויי ברידערלעך זײנען געווען אײנער פּינף יאָר, דער אַנדערער
זיבן יאָר; זײ זײנען געווען לעבעדיקע יתומים, דער פּאָטער אויף מלחמה און
די מוטער אַ געוועזענע בעל-הביתטע, איז נעבעך אין די רעכטע פּרעסטלעך
באַרוועסערהײט אַנטלאָפּן, אין אַ קליין שטעטל אַנטרונען געוואָרן, ניט קענענדיק
מער צווען דעם צער פון די קליינע קינדערלעך, וועלכע זײנען אויסגעאַנגען
פאַר אירע אויגן.

די קינדערלעך זײנען דאָן ווינענדיקערהײט אַוועק צום זײדן, דער זײדע,
אַ קראַנקער, אַ געליימטער אין שכנות בײַ אײנעם אין אַ קאַמערל, איז אַליין
אויך אויסגעאַנגען פון הונגער. דערזענדיק די אײניקלעך, האָט ער זיך פּונ-
אַנדערגעוויינט, און זײ אין קלויז געשיקט, אפשר וועט ווער דאָרט אויף זײ
רחמנות האָבן; האָבן זיך די קינדערלעך ווידער גענומען פאַר די הענטלעך, און
געאַנגען ווייטער ווינענדיקערהײט אין די צעריסענע שיכעלעך, אָן מאַנטעלעך,
ציטערנדיק פון קעלט, און הלשנדיק פון הונגער, אין קלויז אַרײן, געזעצט זיך
דאָרט אויף אַ פּאַנק, ווי צו בעטן האָבן זײ גאָרניט געוואוסט, און אַנטקעגן
האָט דעמאָלט קײנער ניט געטראָגן, בעטער איז אָן זײ אויך געווען אַריבער
און אַריבער, זײנען זײ געזעסן און ווייטער געהונגערט. דער קלענערער האָט
געוויינט, האָט אים דער עלטערער אײנגענומען אַזוי ווי אַ מוטער מיט גוטע
רײד, און אַליין אַרויס אויפן גאַס, דערזען די באַבקעלעך, האָט ער זיך שוין
מער ניט געקענט אײנהאַלטן, און שטילינקערהײט אַראָפּגעכאַפּט אײנע און
געבראַכט דעם ברודערל.

נעכטיקן האָבן זײ גענעכטיקט, וואו ס'האָט זיך געמאַכט — היינט אין דער
קלויז, מאָרגן אין אַן אַנדער קלויז.

מיט דער צײַט האָט ער זיך אפילו אויסגעלערנט בעטן, און די ערשטע
צײַט טאַקע געמאַכט היבשע פעניגן. אַז מ'האָט דערזען עפעס ווי אַ קינד פירט
נאָך אַ קינד, בײדע מיט קלוגיקע אײגעלעך, וועלכע קוקען אַרויס פון אויס-
געמאַנערטע פּנימלעך, און שטעלן אויס דאָרע הענטלעך — האָט זיך דערוועקט

ביי אלעמען דער רחמנות, און מ'האט זיי גערן געגעבן. פאר די געלט האָט ער שוין געדונגען אַ נאַכטלעגער, אויך דעם זיידן אָפּט געבראַכט פעניגן. אינגיכן אָבער האָט מען זיך צו זיי צוגעוויינט. עס זיינען דערווייל אויך צוגעקומען נייענעקע, נאָך אַ פּאַר טויז אַזוינע און מ'האָט זיי אויפגעהערט צו געבן. דאָן האָט ער ווידער אָנגעהויבן כאַפּן: די באַבקע-הענדלערקעס האָבן אפילו אַ פּאַר מאָל ביים האַנט אים געכאַפּט, נאָר אויף אים עפעס רחמנות באַקומען, און מער ניט ווי אָנגעשריען; אַגב איז דער כאַפּן דאָן געווען גאָר אַ געוויינטלעכע זאַך, די הונגעריקע פלעגן אַראָפּכאַפּן אַ באַבקעלע און אַנטלויפּן, און די אַרימע הענדלערקעס פלעגן זיי נעבעך מיטפילן, און אָפּט מאַכן זיך אפילו ניט וויסנדיק.

מאַכט זיך איינמאָל, אַז עפעס אַ דייטשל האָט באַמערקט, ווי דער יינגעלע האָט אַרויסגעכאַפּט, האָט ער אים נאַכגעשפּירט איין טאַג, נאָך אַ טאַג זעענדיק, ווי ער גיט אַלץ אַוועק דעם ברודערל מיט אַזאַ רחמנות און ליבשאַפּט, האָט עס אים גענומען ביים האַרצן, און זיי געקויפט שיכעלעך מיט מאַנטעלעך, געפירט אין מרחץ און אין אַ קינדערהיים זיי אַריינגעבראַכט. — פון דאָן אָן, דערציילט מיר די ערשטע, — האָב איך זיי שוין מער ניט געזען אַרומבלאַנקענדיק ווי בלודנע שעפּסעלעך, זיי זיינען שוין באַזאַרגט מיט עסן און לערנען און זיינען גליקלעך! — מסתמא איז דאָס געווען גאָר פאַרשטעלטע דייטשלעך! רופּט זיך אָפּ די אַנדערע.

לוינות.

אַ לאַנגע צייט האָב איך געוואוינט לעס זאַרעטשער בריק, דורך וועלכן מען פירט די מתים צום בית-עולם. לויטן דין האָב איך די מתים מלווה געווען, אָבער נאָר פון ווייטן גע-גאַנגען. מחמת גזרה פון די דייטשן. לוינות איז דאָן געווען אַ סך. כמעט אַלע רגע פלעגט מען פירן מתים פון הונגער, מתים פון מגפות, אויף בית-עולם-עגלות, אויף קאַרעטקעס פון פאַסאַזשירן, אויף קאַרעס פון משא, וויפיל מתים צוזאַמען. איינמאָל האָב איך באַגעגנט אַ לוויה גאָר אָן מלווים, פרעג איך דעם פירער, ווער איז דער מת?

— צוויי מתים פיר איך, — ענטפערט ער, — אַן אַלמנה מיט איר זון. די אַלמנה איז געווען האַלב-משוגע און האָט געהאַט אַ זון אויך האַלב משוגע. זיי האָבן זיך געשפּייזט פון קלייבן נדבות. דער זון האָט געבעטן נדבות אין מאַנסבילשער שול פון גמשי"א און די מוטער אין עזרת-נשים. און שטענדיק גאָכן דאַוונען, גייענדיק אַ היים און מאַכנדיק דעם חשבון פון די נדבות, פלעגן

זיי זיך קרייגן, שרייען, און די קינדער פלעגן זיך מיט זיי רייצן און רופן „משוגעים“.
זייער דירה איז געווען אויף יידישער גאס אין ר' לייב-לייזערס הויף, ער-
געץ אין א שטאל לעם מיסטקאסטן, אָן אַ טיש אָן אַ באַנק, געוואַלגערט זיך אויפן
פּאָדלאַגע און אזוי געלעבט ביז דער אָקופאַציע.

אַז ס'איז געקומען די אָקופאַציע מיט אירע מוראדיקע שרעק און גרויסע
צרות, האָבן אויך בעלי-בתים זיך געמאַטערט פון הונגער און געציטערט פון
קעלט. זיי האָבן געהונגערט טעג, געהונגערט וואָכן ביז דער הונגער האָט זיי
אינגאַנצן דערשלאָגן. פריער האָבן זיי זיך נאָך אפילו געשעמט און געבעטן
גוטע מענטשן בסוד אויפן אויער אויפקלייבן פאַר זיי אַ ביסל געלט, נאָר אַז
די גוטע זיינען געוואָרן שלעכטע, האָבן זיי שוין פון נויט אַליין אַ האַנט
אויסגעשטרעקט.

דאָן איז פאַר די שטענדיקע אַרימעלייט, פאַר די אַרימעלייט פון אַ גאַנץ
יאָר, אָנגעקומען זייער ביטערע צייטן; אויף זיי האָט מען גאָר ניט אַכטונג
געגעבן און מיט זיי זיך נאָך אומברחמותדיק באַגאַנען.

אַלע אַרימעלייט האָבן דאַמאָלסט געהונגערט, געשוואָלן געוואָרן און גיך
געשטאַרבן, ביז וואַנעט עס איז פון זיי גאָר ווינציק געבליבן. זיי זיינען גע-
שטאַרבן אין די קלויזן, געלעגן אויף די גאַסן, מ'האַט זיי אויך געפונען אין
די בתי-כסאות; אויך די אלמנה מיטן זון האָבן לאַנג געהונגערט, געהונגערט
בייטאָג, געהונגערט ביינאַכט, ביז דער זון איז קראַנק געוואָרן. פלעגט די
אלמנה גיין אין יידישע גאַס וויינען מיט טרערן און בעטן אין דער שטיל:
גיט אַ באַבקעלע פאַר מײן גוססן זון, ער גייט אויס פון הונגער.

די אַרימע ווייבער, די באַבקע-הענדלערקעס, וואָס פלעגן אַליין אויך לייז
הונגער, פלעגן דאָך רחמות האָבן און געבן פאַרן זון. די אלמנה אַליין אָבער
האַט געהונגערט און געהונגערט, ביז וואַנעט זי איז אויך קראַנק געוואָרן
זיינען זיי שוין ביידע געלעגן געשוואָלן פון הונגער און פאַרפראָרן פון קעלט,
און קיינער האָט ניט געפרעגט, קיינער האָט ניט געקוקט, ווייל די שכנים פון
ר' לייב-לייזערס הויף האָבן אויך ניט געהאַט קיין ברויט צום עסן און קיין
האַלץ צום הייצן. צום סוף האָט מען צופעליק געפונען די אלמנה נאָך גוססנדיק,
און דאָן, אַ רגע פאַר יציאת-נשמה, האָט זי זיך פלוצלונג מיטן גאַנצן
גוף באַוועגט, מיט די לעצטע כוחות צום זון צוגעפּוּזעט און גע-
קושט, געהאַלט, דעם קערפּער פון איר זון, ביי וועלכן די פינגער פון די
הענט און די פינגער פון די פיס זיינען שוין לאַנג פון מוּזישע ציין צעגריי-
זשעט געווען...

נאך א לוייה האב איך באגענוט.

נאכן ארון פון ווייטן איז געגאנגען א פרוי און אויף אירע הענט א לויכטיק שיין קינד, נאך דאר ווי א שטרוי, היט און ביינער. ארום איר אפולע ווייבער גייען און וויינען און זאמלען גדבות.

— ווער איז די טויטע? פרעג איך ביי דער לעצטער פרוי.

— א שוסטערס א פרוי. איר מאן האט מען צוגענומען אויף מלחמה. זי איז דאן געווען מעוברת און האט געבאָרן א טאָכטער. דאָס איז עס דאָס שיינע לויכטיקע קינד.

פון הונגער און נויט האט די מוטער פריער אלע שטוב-זאכן פארקויפט. אז זי האט שוין אלץ אויספארקויפט, האט זי אנגעהויבן צו גיין מיטן קינד אויף די הענט פון חברה צו חברה, פון אנשטאלט צו אנשטאלט בעטן הילף, בעטן שטיצע, נאך די שטיצע האט ניט געקלעקט, און האט זיך אלץ געמא-טערט פון הונגער, דחקות און נויט. באלד איז זי גאר קראנק געוואָרן און האט זיך געלייגט צו בעט, האט זי שוין דערווייל די ווייניקע שטיצע אויך ניט באקומען; איז זי געלעגן מיטן קינד הונגעריק און דאָרשטיק, און האט גע-קרעכט און געוויינט.

איר וואוינונג איז געווען אין א שמוציקן פארלאָזענעם הויף. דער בעל-הבית איז אנטלאָפן מיט די רוסן, אויך די שכנים זיינען זיך צעלאָפן איינע נאך די אנדערע פאר מוראָ פון "דעזינפעקציע", איז מער ניט געבליבן ווי זי מיט אן אלטער אלמנה, וואָס גייט איבער די הייזער.

די אלמנה האט זייער רחמנות געהאט אויף דער אַרימער פרוי און גע-טיילט איר ברויט און האָלץ, מיטן קינד זיך געשפילט, אויך איר אליין געטרייסט. פלוצלונג איז אַרויס א גורה: אלע אַרימעלייט אין תפיסה אַריינזעצן און אוועקשיקן מחוץ למחנה. האט מען די אלמנה אויך אַריינגעזעצט אין תפיסה, איז געזעסן די אלמנה און האט געוויינט, נאָך ניט אויף איר אייגענעם גורל האט זי געוויינט, נאָך אויפן גורל פון דער קראַנקער פרוי מיטן הונגעריקן קינד.

די קראַנקע האט געוואַרט א טאָג, געוואַרט צוויי טעג, געקרעכט און דאָס קינד האט געוויגן און געוויינט.

קיין מילך איז שוין אין ברוסט לאַנג ניטאָ, קיין בלוט אויך ניט. האט דאָס קינד געשריען און געוויינט, ביז וואַנעט מענטשן האָבן דער-הערט, זיינען זיי זיך צונויפגעלאָפן און געפונען, אז דאָס קינד זייגט די ברוסט פון איר טויטער מוטער!...

ווילנער קלויזן,

די יידישע גאס

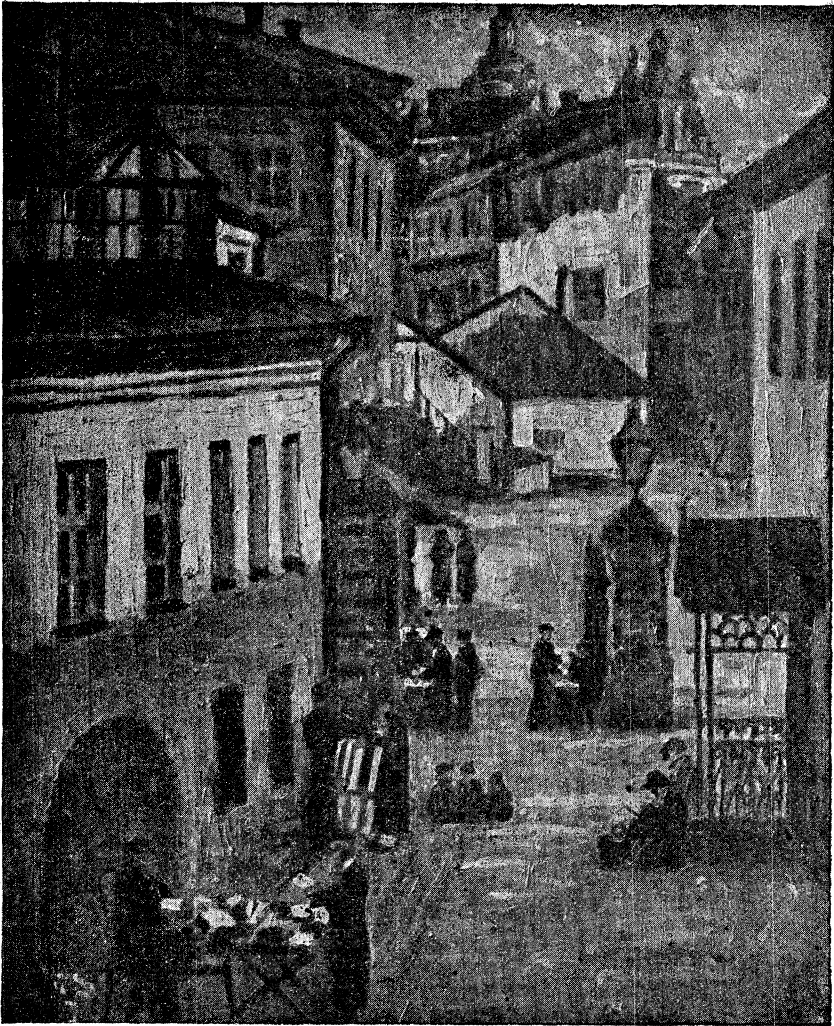
און דער שול-חויף.

פון חייקל לונסקי.

פארלאג פון דעם פאראיין פון די יידישע ליטעראטן און זשורנאליסטן אין ווילנע.

תרפ — ווילנע — 1920

געצייכנס פון ב. צוקערמאן.

דער שוליהויף.

ווירנער קרויזן די יידישע גאס* און זער שור-הויף.

(פריהער אין אין דער מלחמה-צייט).

אין ווילנא וויינען פארהאן מעהר ווי הונדערט קלויזען. יעדע בראנשע האָט זיך איהר קלויז, למשל: קלויז פון איינבנדער, בעלי-עגלות, בראָנזשינקעס, בלעכער, גלעזער, גאלאנטער-קרעמער, דרוקער, האָלץ-זעגער, היטעל-קירונער, פּאָטער-קירונער, וואַסער-טרעגער, ווייסע בעקער, שוואַרצע בעקער, טאַנדעמניקעס, טאַקאַרעס, כלי-זמרים, לעדער-אַרבייטער, מאַליאַרעס, סמאָליאַרעס, פּישער, פעל-קרעמער, קוימנקערער, קצבים, קרעמער-בע"ב, קרעמער אָנעשטעלטע, שוּמטער, שניידער-מייסטער, שניידער-פּאָדמייסטער, שאַנקלער (די חברה איז זעהר אַן אַלמע), שטעפער וכדומה*).

יעדע קלויז האָט זיך גבאים און פּערשיידענע חכרות מיט בעזונדערע גבאים, אײַך רביים צו די חכרות, למשל: חברה מקרא, היי-אדם, עין יעקב, משניות, ש"ס, אײַך אַ מנה אײַך שבת-דרשות, וועלכע ווערען געוואָנט: ווינטער – פּרייטאָג-צונאַכט, אָדער שבת-צונאַכט, און וואַסער – שבת אין דער פּריה, תּיכּף נאָכן דאַווען, אָדער בייטאָג; יעדע קלויז לויט איהר מנהג.

פארהאן קליינע קלויזעלעך, וואָס האַלט אײַך אויס דריי, פיר רביים, – אײַך מקרא בעזונדער, משניות בעזונדער, ש"ס בעזונדער און אײַך שבת-דרשות אײַך בעזונדער; יעדער רבי איז אַ ספּעציאַליסט אין זײַן אַרט.

יעדע קלויז האַלט אײַך אויס אַ וואויז-לערגער אַ בהור, וואָס הייסט ישיבה-בחור, אָדער אַ בעל-הבית'ל, וואָס הייסט "פרוש".

אין נרעסטען טייל קלויזען געפינען זיך אײַך גמילות-חסדים מיט בעזונדערע גבאים, וועלכע פּערוואַלטען מיט זײ; אַנדערע נמח"ס, ווי דבורה אסתר, ר' ויינזיל, גערמאַנען אַ קאַפיטאַל פון אַ סך מויוענטער.

די קלויזען טראָגען פּערשיידענע געמען, אייניגע פון זײ רופּען זיך נאָך די געמען פון די גרויסע פּערוועליכקייטען, וועלכע האָבען אין זײ געדאַווענט, געלערנט,

(* אײַך די זעמלער האָבען געהאַט געלט אײַך אַ קלויז מיט אַ גמ"ה, נור מחמת דער שווערער מלחמה-צייט האָבען זײ געמוזט די געלט פּאָנאָדערטוילען צווישען זייערע זיטבערערפּשווע מיטלירער.

מיטן נאָמען יידישע גאס רופּט מען זי נאָך פון יאָר 1572. אין יאָר 1593 האָט זיגמונד דער דריטער ערלויבט זיין פּרוי צו באַזעצן זיך אין ווילנע און קייפּן הויזער. אין יאָר 1633 האָט וואַלדיסלאָו דער פּערטער ערלויבט צו בויען אַ מרחץ, יאַטקעס, אַן אייגענעם בית-עלמין א. א. ו. אין יאָר 1635 האָבן די תּלמידים פון די יעזוואַטישע שול באַפּאַלן די יידישע גאַסן און געמאַכט אַ פּאַגראָם, באַרויבט די קהלשע קאַסע און די צירונג פון 18 סאַרי-תּורות. די קאַמיסיע, וואָס האָט אויסגע-פּאַרשט דעם פּאַגראָם, האָט דאַן געהייסן מאַכן מויערן צום געמאַ. דאָס געמאַ איז באַשטאַנען פון יידישע גאַס בײַז דייטשע און גלעזער-גאַס, פון איין זײט יאַטקעווער גאַס אָנטקען די קריסלעכע יאַטקעס און גיטקע-טויבעס זאַוואַלאַק בײַן קלויזטער. אין יאַטקעווער גאַס געפינען זיך די קלויזן פון טאַנדעמניקעס, קאַפּעלושינקעס' איצט גאַלאַנטר-קרעמער, און קירונער; דאָרט אין גלחם הויף (איצט וואַגניקס) האָט געוואוינט דער גרויסער סקולפּאַר אָנטאַקאַלסקי, אין שיפּטס-הויף (איצט גרוועוסקי) האָט גע-וואוינט דער פּפורסמדיגער חזן דער בעל הביתל יואל רוד שטראַזשונסקי (1817—1850) אין גלעזער גאַס געפינען זיך די קלויזן פון די קירונער, דרוקער, און שניידער-פּאָדמאַסטער.

ערשט אין יאָר 1861 איז דאָס געמאַ פּאַל געוואָרן און מ'האַט ערלויבט די זיך צו וואוינען אײַך אַלע גאַסן. די עלטסטע קלויז אין ווילנע, די אַלטע קלויז, איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1440, דער בית-עולם און חברה-קדישא, גחש"א אין יאָר רמ"ז 1487 און די גרויסע שול אין יאָר של"ג 1573.

אי הנריא (הנאון רבנו אליהו), ר' שארלעק קאצענעלענבויענער'ס (דעם גאונים א תלמיד), ר' ישראלעק ניצבנר'ס (דעם היי-אדום א תלמיד), זאנער'ס (ר' בער טרויש, דער ס'בר פון ספר "רביד הוהב"), ר' שמחה באָרד'ס* (וּבדומה. אַנדערע קלויזען טראָגען די נעמען פון וויערע מנדובים, ווי יס"ד (יהודה ספרא ודיינא), ר' ליב ליוויס, ר' ווינוול, פּרנס, וואָס (אַדער יעקיל הלפ'ס), מושקע-ליב-זאלקינד'ס, שטראַסן, פּונדעק, עליאַשבוער, זאָקש, גרויבעשאָווע, יאַניכעס, ועטעל (אַדער ר' מיכל קצין'ס), אַפּאַטאָו, נאַרדאָן, מייטעס, ווירמונסקי, פּאַפּאַשקין, האָלעס, מייטעס, קירונער וּבדומה אַדער די נעמען פון די מוסדים און פון די תּברות, וועלכע האָבען די קלויזען געגרינדעט, ווי גה"מ (גמילות חסד של אמת), מנחם-אבליס, משמרת-חוליס, לויבאוויצער שטיבל, קאָדענאווער. שטיבל, מושקע-קנים, הכנסת אורחים, הקדש, קלויז ישיבת ר' מיליא, תּימור תורה וּבדומה, אַנדערע קלויזען ווידער רופען זיך נאָך די נעמען פון די פּאַר-שמעלעך, וואָו ווי געפינען זיך למשל: נאָוואָזאַרדער שול, אויף נאָוואָזאַרדער בית-מדרש (פרוהער און דאָרט געווען אַ ישיבה; איצט, אין מלחמה-צייט, איז זי בטל געוואָרען), געווישקער בית-מדרש, אויך שול (איהר האָט געבויט דעם גאָנצן וואָס ר' אברהם), לוקישקער בית-מדרש, אַנטאָקאליער, רועלער, קאָמונער, ליפּוואַקער, פּיאַסקער, נאָווי-סוויאַטער, גרויער-בריקער, פּאַפּלאַווער**), זאַרעצער (איבערגעבויט אין יאָר תר"ב, דעם אַלמען האָט דער וואַסער אַראָבענעשווינקט***).

I. די קלויזען אין יודישער גאַס.

מעהר קלויזען ווי אומעטום געפינט זיך אין דער יודישער גאַס, ווייל אַמאָל איז דאָרט געווען די יודישע געמא, ד. ה. יודען האָבען אין אַנדערע שטאָדט-טײלען נישט געטראָגט וואוינען.

גלייך אַרײַנגעהענדיג פון מאָרגענשטערנס הויף, געפינען מיר די קלויז פון ווילנער שטאָדט-גבאי ר' חיים נחמן פּרנס (פרוהער ווין שווערס ר' ליב ר' בער'ס). דאָרט פּלענען דאווענען ר' אַבעלי פּאַסוואַלער, דער לעצטער ראב"ד ר' האַצקעלע לאַנדא (פּרנס'ס אַ שוואַגער); אויך ר' חיים וואָלדאַשינער און דער, אפיקי יהודה, ווען זיי פּלענען קומען אין ווילנא, דער ווילנער מו"ץ ר' יעקב באַרזש האָט דאָרט געזאָגט אַ שיעור מנה"ג פאַר די ווילנער עלוים, און די ברידער גאָנצן ר' בצלאל און ר' שלמה'לע ווינען געווען זיינע תּלמידים, נאָך באַרזש'ס פּטירה האָט געזאָגט דעם שיעור ר' שלמה'לע. נאָר גיט לאַנג האָבען דאָרטען געדאווענט די שטאַקאַרעס, איצטער - די ווייסע בעקער, נאָך פּרנס'ס קלויז געפינט זיך די סטאַליאַרסקע קלויז, וואָס ס'איז פּרוהער געווען די וואוינען פון בעוואַסמען ווילנער שטאָדט-מיר ר' וועלוועלע. מחמת גרויס רעספעקט צו זיין פּערזענליכקייט, האָבען עס די סטאַליאַרעס איבערגעמאַכט אויף

* מען האָט איהם גערופען "באָרד", ווייל ער האָט געהאַט זעהר אַ לאַנגע, שיינע באָרד. דאָרט אין קלויז איז געווען דער צענטר פון די משכילים, ווי האָבען דאָרט גע-לערנט דקדוק, געלויבט די "מאספים" (העיר ווילנא).
 ** אין פּאַפּלאַווער בית-מדרש האָט געלערנט זער גאון ר' שמואל שטראַסן, דער מחבר פון הגהות "הרש"ש". ער הויבט געפינען זיך אין קלויז גמרות מיט זיינע גהות. די קלויז איז געגרינדעט אין יאָר תק"ץ, פּערגרעסערט אין יאָר תרי"ח און איבערגעבויט אין יאָר תר"ע. אין קלויז איז פון שטענדיג אָן ביי די לעצטע צייטען געווען אַ ישיבה; דער רב קארעליץ האָט געזאָגט דעם שיעור און די בע"ב פון קלויז האָבען איהר געשטיצט, נור אַז די בע"ב זענען פּעראַרומט געוואָרען צוליב דער מלחמה, איז דער שיעור בטל געוואָרען. די קלויז האָט אַ פּנקס פון יאָר תרי"ח - אין קלויז ווערען געהויבט 367 ספרות תּורות, וואָס מען האָט מציל געווען בעת'ן גרוש פון די שטעט-לעך זשענעווער, פּעטרושאַוין, שירווינא, שאַט, סלאבאדקע, יאַשווין, שטאַפּל, געדרעוויץ, יעווע. (***) דאָרט האָט דער גאון ר' ישראל מאַדאַטער געזאָגט אַ שיעור פאַר פּערציג וואוילע יונגע לייט אין יאָר תר"ח - תר"ו; אין תר"ו האָט בעזוכט זיין ישיבה ר' משה מאַנטעפיאָרע.

א קלויז, וועלכע רופט זיך אויף וויער גאָמען, אייך געפינט זיך דאָרט אַ גמילות חסד. נאָך מאָרגענשטערנים הויף געהט די ישיבה ר' מיי לא, מיט אַ קלויז, גענויג דעט און יאר תקצ"א, און 1909 איז זי פון אלטקייט איינגעפאלען (איצטער געפינט זיך די ישיבה אויף גאָוואַנאָר און אַן אייגענעם בנין). דאָרט ווײַנען געווען ראשי ישיבות די גאָנצן ר' מרדכי מעלצער, ר' ישראל סאַלאַטער, ר' יעקב פּיעסקין און ר' שמואל פּיעסקין, אין קלויז געפינט זיך אַן אלטער פּונקס פון יאַרצייטען.

נאָך ר' מיילאָס ישיבה געהט די קלויז פון די שמשים, אָדער, דבורה אסתר'. דבורה-אסתר איז געווען אַן אָרימע יודענע אַ צדקניות, וועלכע פלעגט אַרומגיטן טראָגען קאָשיקעס געבען, און זי האָט עס איבערגעבויט די קלויז און דאָרט געמאַכט אַ גמ"ח, פון קאָשיקעס האָט זי איינגעקליבען אויפ'ן גמ"ח מעהר ווי דרייסיג טויזענט רובל. די זייערס ווײַנען אויף אָרימע ווייבער, וואס האַנדלען אויף יודישע גאס מיט קאָשיקעס קאַרטאָפּעל, באָב, אַרבעס, און איצט - מיט באַבקעלעך, בולבע-טיינעכץ, בולבע-קאַשע, קוקורווע-קאַשע, פּישקניידלעך א.א.וו. די הלאות בעשטעהען פון 3 בוי 25 רי"ב, אין דרום-וואַנט פון קלויז איז דאָ אַ מאַפעל, אויף וועלכען ס'איז אויסגעשריבען דבורה-אסתר'ס צדקות.

נאָך דבורה-אסתר'ס קלויז געהט די קלויז פון די איינבינדער, אויך מיט אַן אייגענעם גמ"ח (איצט פּערמאַכט), ראָרט איז אמאל געוועסן דער בית-דין של מעלה (די ווילנער גרעסטע דיינים).

נאָך דער איינבינדערשער קלויז געפינט זיך די קלויז, תּבֵרָה תּוֹרָה, וואָס איז אַ היינטיגע ר' ישעיה-לע סני גהור, אַ בלינדער, וועלכער האָט געקענט גאָנץ ש"ס אויסוועגן, ער האָט געהאַט אַזאָ שם, אַז ווען ר' משה מאַנטשיארע איז אין יאָר תר"ו געווען אין ווילנא, האָט ער איהם בעווכט און שמועז און גענומען ביי איהם אַ ברכה. און דרום-וואַנט פון קלויז איז איינגעפאַסט אַ מאַפעל, אויף וועלכען ס'איז אויסגעשריבען זיין גרויסקייט, דאָרט אין קלויז געפינט זיך פון שטענדיג אַן אַ קבוץ פון בהורים וואויל-לערנער, ווינטער תרע"ו ווײַנען די בהורים אַריבער אין קבוץ, לומדי תּוֹרָה, און אויף וויער אָרט לערנען די אַנטרוגענע רבנים פון קאָוונער געבערניע.

אין אַנדערען הויף, וואָס הייסט דורבנהויף (מען געהט דורך יאָהם דורך אין יאָסקווער גאס, די אַנדערע גאס פון געשאַ), געפינט זיך די קלויז פון די גלעזער, מיט אַן אייגענעם גמ"ח און אַ קבוץ פון יונגע לייט (איצט איז דער קבוץ בטל און דער גמ"ח פּערמאַכט).

נאָך די גלעזער-קלויז, געפינט זיך די קלויז פון די בלעכער, אויך מיט אַ גמילות חסד (איצט פּערמאַכט).

אין דורב הויף געפינט זיך פון שטענדיג אַן די קראָמען פון יודישען היס-טאָרישען האַנדעל מיט אלטע זאַכען און שמאַטעס, דער דאָוונער האַנדעל איז איצט, אין מלחמה-צייט, נאָך פּערמעהרט און פּערגרעסערט געוואָרען פון די נויטפּעדערפּטיגע, וועלכע פּערקויפּען די לעצטע קישען, די לעצטע העמד, אַבי זיך ראַטעווען פון דחקות, און דריטען הויף געפינט זיך די קלויז פון די שניידע-ה-מייסער, אַן אלטע קלויז מיט אַ גמ"ח (איצט פּערמאַכט). דאָרט אין קלויז איז אין יאָר תק"ץ געווען די ישיבה ר' מיילא. די קלויז האָט אויך געהאַט אַ הענג-לייכטער, אַ גרויסען אַנטיק מיט 60 רעהרען, איצט איז ער סתמא אין מאַסקווע צוואַמען מיט די הענג-לייכטער און מנורות פון די איבעריגע קלויזען, וועלכע מ'האַט אין דעם מלחמה-יאָר תרע"ה אָבגעשיקט אַהין.

אַנטקעגען שווידערשער קלויז געפינט זיך די קלויז פון ווילנער מיוחס און אַמאָליגען גרויסען בעל-צדקה ר' לייב ליינער'ס. אין קלויז געפינט זיך אַ פּונקס פון יאָר תקס"ד, ער האָט אַ היסטאָרישען ווערט.

אין זעלבן הויף געפינט זיך אויף די קלויז פון די שוויטער, מיט א גמ"ח (איצט מערמאכט).

אין ליב ליווער'ס הויף וואוינען די אַרומסטע פון יודישע נאם. אַלס מױש קאָן דינען פּאָלענדר בילד: אין אַ טיפּען פּינסטערען קעלער שטעהט אַ גרויסער אויווען, וואָס מערנעהמט כמעט דעם גאַנצען קעלער, און אין דעם קעלער וואוינען 6 פּאַבילעם, איינע אויפ'ן אויווען, די צווייטע אין קאַמך פון אויווען, די דריטע אויף אַ פּאַלאַטקע, די פּירטע אין אַ צובראַכענער בעט אונטער דער פּאַלאַטקע, די פּינסטע אויף אַ דאַנגען מיט, די וועקסטע אונטערן מיט, די איינזואוינער פון קעלער זיינען אלמנות מיט יתומים, וואָס שפּייזען זיך פון אויווען, ד"ה זיי קאָכען אויס בולבע, באַב, אַרבעס א. א.וו. און פּערקויגען דאָס אין יודישע נאָם.

נאָך דיב ליווערס קלויז נעהט גאר באַרסקער צעך, און אלטע קלויז. דאָרט דאוונען איצטער די פעלקרעמער.

אַנטקעגען נאַרבאַרסקען צעך איז די קלויז פון די מיטער, מוכרי דנים, איצט דאוונען דאָרט די קאַסאַשען-שטעפּער. אין קלויז אויפ'ן מורה-וואַנט הענט אַ טאַפּעל, אין וועלכען עס איז פּערשריבען, אַז די גאַנצע 36 יאָהר, וואָס ר' וועלדעלע איז געווען שטאַדט-מיר, האָט ער דאָרט געדאווענט און מיט זיי געלערנט. אַנטקעגען די פּיטער-קלויז איז קלויז יעב"ץ, וואָס ר' דוד יעב"ץ האָט איהר מנדב געווען. דאָרט דאוונען די בראָנשטיקעס.

II. דער שולהויף און זיינע קלויזען.

אין מיטען יודישע נאָם געפינט זיך דער ווילנער שולהויף, וועלכער שמיט אויף דער גאַנצער וועלט מיט זיינע פיל קלויזען און מיט דער אייגענאַרטיקייט פון יעדער קלויז בעזונדער.

די קלויז הנר"א. אַריינגעהענדיג אויפ'ן שולהויף לינקס, געפינען מיר דעם גאַנצ'ס קלויז, פון וועלכער עס וועהט אַ אימה און אַ פחד. און אז מען נעהט דאָרט אַרויף און מען גיט אַ קוק אויף די גרוי-גרויע שלטע דערנער, דוכט זיך, אז דעם גאַנצ'ס נשמה שוועבט דאָרט אַרום. מען הייבט אָן צו לענען דעם נוסח פון טאַפּעל, וועלכער איז איינגעפאַסט אין וואַנט פון זיין הייליגען סקום: מיר האָבען געפאנגען אַ צדיק תמים, וועלכער איז געוועסען אויף דעם אָרט פּערציג יאָר און געלערענט. זיין גאַמען קלינגט אין דער גאַנצער וועלט. זיינע שבתים איז אונטערגליך צו דערצעהלען, גאַנצ'ס חכמה האָט זיך איהם ענשדעקט און מיט זיינע ספרים אין תורה און חכמה האָט ער בעלייכטען די גאַנצע וועלט. זיין אָנדרענקונג וועט בלייבען אומעטום אייביג. זיינע ספרים וועלען אַלע לערנען און סוועט זיך מעהרען חכמה און וויסענשאַפט. געבאָרען דעם ערשטען טאָג פּסח ת"פ, נסתלק געוואָרען ג' תוהמ"ס תקנ"ה. (דער איבערזעץ איז מערקורצט). לוכר דעם גאַנצ'ס הייליגען גאַמען האָט מען אין תקס"א פון זיין מען אויסגעבויט די קלויז (אין תרכ"ט האָט מען איהר פּערנרעסערט). און מען רופט איהר קלויז הנר"א (אָדער דעם חסיד'ס קלויז*). און אַזוי שטייהענדיג פּערטראַכטערהייט, ווערט מען אַמאָל פּלוצלינג ערשטערט פון האַרצרויסענדע געשרייען און געוויינען פון אַ פּערצווייטלעכער פּרויז, וועלכע פאַלט אַריין מיט אימפעט אין אַרונ-קודש בעטען ג' אין גאַנצ'ס קלויז פאַר איהר געפעהרליכען קראַנקען מאַן אָדער קינד. דערהויפּט שרעקליך איז געווען אין אָנהויב מלחמה, ביי יעדער מאָביליאַציע און יעדען פּרויוו פּלענט די קלויז ווערען בעזוכט פון אַ סך פּרויען און קינדער, וועלכע פּלענען פּריהער געהן אויפ'ן אַלמען בית-עולם צו די קברים פון גאַנצ'ס, פון גאַנצ'ס מוטער און פון גר-צדק, דערנאָך פּלענען זיי גאַנצע

(* דאָרט האָט אויך געדאווענט דער ווילנער מו"ץ ר' אברהם דאַנציג, וואָס איז פּוּרסום מיט זיין ספר "חיי אדם".

החנות-וויו אריינפארען אין אַרן-קודש פון נאנ'ס קלויז (אויף פון גרויסע שוהל) מיט
אויגע געוויינען און געשרוייען, אז די הארץ פלעגט ממש צוריסען ווערען... דעהויפט
זיינען געווען שרעקליך די געוויינען פון די קלויזניקע קינדערלעך, וועלכע די מוטערס
פלעגען זיי אויך ברענגען וויינען און בעטען נ' פאר זייערע טאטעס, וואָס מ'האָט
צוגעטמען אויף דער מלחמה.

שטראַסנ'ס ביבליאָטעק. אנטקעגען קלויז הנריא איז די ווידעיע גע-
מינדע-ביבליאָטעק ביי דער גרויסער שול. דאָס איז דער שטאַץ פון ווילנא, דאָרט
קען מען טרעפען נאנ'ס און הכמים, חסידים און מתנגדים ויצענדיג און לערנענדיג ביי איין
שיש, איבער וועלכען עס שוועט ארום די אַמריאָרבאלישע געשטאַלט פון איהר
גרינדער ר' מתתיהו סטראַסנא. איצט, אין מלחמה-צייט, איז די ביבליאָטעק דער איינ-
ציגער מקום-מנחה פאר רבנים, דרשנים, מלומדים, משכילים, שריפטשטעלער און סתם
איידלע לויט, געוועזענע סוחרים, בע"ב א. א. ו. א. אנדערע פון זיי קומען לערנען,
ארבייטען, און אנדערע קומען וובען אַ טרייסט אין די טייערע ספרים, אום אַביסעל
צו פערנעסען אָן וויער אומגליק און גוים, אָן וויער דחקות און פיין.

די גרויסע שול. נאָך דער ביבליאָטעק געהט די גרויסע שול, געגרינדעט אין
סליץ (1878), וועלכע איז פערזעכט מיט טייערע לענערעס און ספרים. אַ לענערע
דערצעהלט, אז ווען נאפאלעאן דער ערשטער האָט אין 1812 בעזוכט די גרויסע שול,
איז ער געבליבען שטעהן אויפ'ן שוועל, פערזאָנדערט פון דער אַלמקייט און דער
שענע אַרביטעקטור פון די סיר ריוועזיילען, וועלכע טראָגען אויף זייערע קעס א
געוועלכ פול מיט קונסט אין שענע בעפונגענען, און פון דער בימה און אַרן קודש.
דער מורה דערוועקט זיי וזכורות ווענען די גדולים, וואָס ווילנא האָט אַמאָל פערמאָנט.
עד היום איז נאָך פארהאן אין מורה אַ שטיין אַלס אַ סימן, אז מען זאָל זיך דאָרט
גיט וועצען; דאָס איז געווען דער מקום פון לעצטען ווילנער רב ר' שמואל. ביים
אַרן קודש ווינען געשטאַנען די ווילנער נאנ'ס ר' מנחם מאנוש חיות, ר' משה דער
מחבר פון „הלכת מחוקק“, ר' אפרים דער מחבר פון „שער אפרים“, דער מהרש"ק דער
מחבר פון „ברכת הבנה“, ר' הלל דער מחבר פון „בית הלל“, ר' משה ריווקעש דער
דער ש"ך. געבען דעם ועלבען אַרן קודש איז געשטאַנען דערנאָך דער ווילנער רב ר'
משה קרעמער (*), דעם ווילנער נאנ'ס אַ ווידע, אויך זיין איינקעל דער ווילנער גאון
ר' אליהו (איין מאָד ווען ער איז אַלס געווען ז יאהר און האָט געהאלטען זיין בע-
וואוסטע דרשה און נאָך אַמאָל, ווען ער איז אַלס געווען דריי און זיבציג יאהר (**).
געבען ועלבען אַרן קודש ווינען אויך געשטאַנען די ווילנער גרויסע מצידים: ר' יחזקאל

(* מען האָט איהם גערופען משה קרעמער, ווייל זיין ווייב האָט געהאלטען אַ קראָם.
זיין שכירות האָט ער גיט געוואָלט געהאָט, האָבען איהם די שטאַדט-לייט געוואָלט מנהג זיין מיט
„פּרדיון“. האָט ער זיך אָבער דערפון דערוואוסט און האָט געמאַכט אַ חשבון, וויפיל ער
דאַרף האָבען אַ וואָך „השפּקה“, און האָט אָנגעוואָנט דער ווייב, אז אויב אַפילו וועטאן אין
דער פריוו וועט זי זיין האָבען אַזוי פיל „פּרדיון“, זאָל זי אַ גאנצע וואָך האָלטען די קראָם
פערמאַכט. ווייל אנדערע קרעמער דאַרפן אויך לעבען „צויר ווילנא“.)
(** דאָן (תקנ"ד) האָט יעקאָטערינע געשיקט הילות איינשטילען די מרידות אין פּוילען
און ליטא. זיי האָבען בעלאָנערט די שטאַדט און ב'א חמו ווינען אויף זאָרעצע דער'הרנ'ט
געוואָרען 30 מאָן. מ'ו באב האָט מען אָנגעהויבען פון ש'דאָסבערג בעשיסען די שטאַדט;
דעמאָלט האָבען זיך אַלע יודען, - מענער פרויען און קינדער, - פּערזאָמעלט אין גרויסע
שוהל. דער ווילנער גאון איז אויף, האָט געעפענט דעם אַרן קודש און מיט גרויס געוויין
קאַפּ ער און אַלע נאָך איהם אָנגעהויבען זאָגען ז מאל יענך. דאָן איז געפאלען אַ קויל און גע-
בליבען שטעקען אין דאָך פון גרויסע שול (עד היום). דער עולם האָט זיך שטאַרק דערשראָקען,
האָט זיי דער גאון בערוהיגט און געוואָנט: כּמל, כּמל 1 אַ שר, וועלכער האָט גיט געוואָלט
לאָזען חרוב מאַכען די שטאַדט, האָט געעפענט די טויערן פאַר'ן רומישען היל. לוכר דעם
גם זאָגט מען נאָך עד היום אין גרויסע שוהל מ'ו כאב שר החורד און מצ'ט פּרדיון נפש.
(עיר ווילנא).)

פיוול, ויין זעהן ר' זלמן ואב (ר' וועלוועדע), ר' יצחק אליהו לאנדא, ביים עמוד ווינען געשטאנען די גרויסע בעל-תפלות און חונים: ר' יואל דוד, דער בעל-הבית'ס, ר' חיים לאַמער, פיינווער, קופער א. א. און ביים זאָלענען מורה ווינען געוועסען די גרויסע פרנסים, די מנהיגים פון שטאָדט, ווי ר' זלמן ר' אריה, ר' ליב ר' בעריס און ר' שמואל יהודה'ס (מהקט ווי גערופען די דרוי ווילנער שטאָדט ווילען), ר' אליעזר דילאָן, ר' נחום שחדלן, ר' חיים נחמן פרנס, ר' מתתיהו שטראַסן, ר' שמואל יוסף פין א. א. די שול גחש"א. אַנטקענען דער גרויסער שול איז די שול גחש"א, אָדער קברנישע, ווייל דאָרטען דאווענען די חברה קברנים. די חברה איז געגרינדעט אין יאָר רמ"ז און די קלויז איז איבערגעבויט געוואָרען אין יאָהר תק"י. דעם געווענליכע האָט דאָן מנדב געווען דער יוסף'ס אַר אַ מקום אויפ'ן בית-עולם. דאָרט ווערט גע- דאווענט און געלערנט אָהן אַ שיעור און אָהן אַן אויפהער, דאָרט געפינט זיך אַן אַלטע חברה מקרא, געגרינדעט אין יאָהר תקכ"ג, עטליכע שיעורים משנות, עטליכע שיעורים ל"ס, עין יעקב, אַ חברה, מעסרות" און אויך אַ חברה, עשירי קודש"א, וואָס ר' אַבעלי פּאָסוואַלער און ר' וועלוועדע דער שטאָדט-מנדב האָבען זיי געגרינדעט.

אַלע ערב ראש-חודש ווערט אין גחש"א אַבגעריכט יום-כּפּוּר-קטן און פון גאַנץ שטאָדט קומט זיך צוזאַם אַ גרויסער עולם מענער און פרויען, אַ סך פּאַסטען, דער מנד פון גחש"א האַלט פריהער אַ וואַרימע דרשה, דערנאָך ליינעט מען ויחל, מ'וואַנט תּלּוּת און וידוים מיט גרויס געוויין, אזוי ווי יום-כּפּוּר. כּמעט אַ גאַנץ ווינטער תּרע"ו איז די קלויז געווען פּוּסט און מהקט גערופען אַ מיין פון נאָס, ווייל דאָרט איז געווען זעהר קאַלט (מחמת דעם יקריות אויף האַלץ) און אימהידוּ פון די מתים (די אַרימע לייט פּלענען דאָרט אַלע וויילע שטאַרבען). מעהר גיט צו די תּעניתים, וועלכע מיפּלעגט אָפט נור זיין אויפ'ן דחקות און די גרויסע צרות, פּלעגט זיך דאָרטען צוזאַםקומען אַ גרויסער עולם מענטשען, אַ סך פּרענען פּאַסטען, דער מנד פּלעגט פריהער וואָנען אַ וואַרימע דרשה, נאָכדעם פּלעגט מען וואָנען תּפּלוּת און תּהנוּת מיט אַזעלכע געשרייען און געוויינען, אַז דער הימעל האָט זיך געדאַרפט שפּאַצטען. דער ענין און דער רעיון פון די איצטיגע דרשות איז כּמעט ביי אַלע מנידים דער- זעלבער, מעהר גיט אין אַנדערע פּאַרמעס מיט אַנדערע פּסוקים און טאמרי חו"ס. פריהער וואָנט מען מסר, אַז דאָס איז אַ שטראָף פון ג', ווייל די וועלט כּבּלל איז פּול געוואָרען מיט חמס און זמה און ביי יודען כּפּרט צוליב כּשול תּורה, תּלול שבת, פּריצות, וואָס מען שטיצט גיט די אַרימע לייט; דערנאָך וואָנט מען אַביסעל נחמה, אַז דאָס איז משה'ס צייט און די גרויסע צרות ווינען אַ סימן אויף אַ ניכע נאגלה, אויך די רוסישע רעוואָלוציע פון 1917 האָט געפּונען אַ גרויסען אָבּקלאַנג אין די מנידישע דרשות, זיי האָבען אין דערין געוועהן השּגחה פרטית און האָבען דערמיט דערוווען גמול וענש, אַז די אַלע, וואָס האָבען יודען פריהער געדריקט, געטריבען, ווינען איצטער אַליין געדריקט און פּערטריבען געוואָרען א. א. וו. אויך אויפ'ן שנהויף און אין די קלויזען פּלעגט דער גאַנצער עולם ריידען ווענען דער רעוואָלוציע מאַג און נאכט מיט גרויס שמחה און התּפעלות.

אין גחש"א האָבען זיך אַ קורצע צייט אויפּגעהאַלטען די ערשטע אַנטרוגענע, וועלכע ווינען נאָך פאַר שבועות תּרע"ה געקומען קיין ווילנא, זיי ווינען געווען אַן ערך 16 פּאַמיליעס, שפּעטער-צו האָט מען זיי אַריבערגעפּיהרט אין די שטיבלעך איבער דער אַלטער קלויז.

די קלויז יוס"ד. אַנטקענען גחש"א איז די קלויז יוס"ד (יהודה ספּרא ווינא) אָדער די "נייע קלויז". דער יוס"ד איז געווען דרוי יאָר אב"ד אין ווילנא, זעהר אַ ועלשטענער

(* "עשירי קודש" הייסט, אַז פון יום-כּפּוּר הייבט מען אָן צעהלען 9 מעג און דעם צעהנטען פּאַסט מען, אזוי צעהלט מען אָב אַ גאַנץ יאָר בוי דעם אַנדערען יום-כּפּוּר.

ש"ס, א גרויסער גאון און א גרויסער עשר, וואָס שענקט אונזעך ווין נאָנצע ענערניגע און עשירות אויף שטרלנות אַרצאָבענועהמען פון יודען שלעכטע גזרות. ער האָט אויך מנדב געווען די בימה אין גרויסער שול און האָט געבויט די גניע קלויז" אין יאָהר תק"ו, בשעת ווין אידים ר' שמואל און געוואָרען רב אין ווילנא. מען דערצעהלט, אַז דער יס"ד האָט געוואָלט איינפיהרען מען זאָל אין ווין קלויז קומען פרייטאָג דאווענען מנחה, - האָט ער אַלע פרייטאָג געשמעלט לעקעך מיט בראַנפּען און אַלע יודען געהענגיג פון מרחץ, פלענען גלייך אַריינגעהן אין קלויז יס"ד מאַכען ברכה און דערנאָך דאווענען מנחה. (ער ווילנא"י). און ער היום איז איינגעפיהרט, אַז און קיין קלויז כמעט ווערט פרייטאָג ניט געדאווענט קיין מנחה, נאר אין קלויז יס"ד. און פון האַלב-איניס ביו קבלת שבת ווערט דאָרט געדאווענט מנחות נאָך מנחות, און יודען קומען פון נאָנץ שטאָדט, אפילו פון די פאַרשטעדטלעך. דאווענען מנחה אין קלויז יס"ד.

נאָך מיט עטליכע יאָר צוריק פלעגט מען אין קלויז יס"ד פרייטאָג-צונאָכט לערנען אַ נאָנצע נאָכט, אַ מינד נאָך אַ מינד פלעגט זאָגען די סדרה תומ"ש און מדרש, און אַן עולם פלעגט אַוועקגען און אַן עולם פלעגט קומען, אזוי בייטערדיג זיך ביו פאַר-טאָג. דאָרט פלעגט זיך תמיד געפינען אַ פרומער יוד, וואָס האָט אַלעמען מכבד געווען מיט פּויעט קאַלטע וואַסער, וועלכע ער פלעגט אַלע ווילע אַרויפמאַנען, און דאָס איז געווען זיין עובדא אַ נאָנצע נאָכט. אויסער דעם מדרש מיט די מנחות איז די קלויז יס"ד געווען פון אייביג אַן אַ מקום תורה. דאָרט זיינען געווען גרויסע ישיבות מיט גרויסע ראשי ישיבות (אין יאָר תקמ"ו ר' חיים עפשטיין, ר' מאיר קארעליצער א. א.), אַזוי און דער לעצטער צייט איז דאָרט געווען אַ קבוצין פון וואוילע בחורים, מיהאָט איהם גערופען ר' חיים עזרי'ס קבוצין.

ד ע ר ק בוצין. אין מלחמה-צייט (תשרי תרע"ו) איז אין קלויז יס"ד געגרינדעט געוואָרען דער "קבוצין לומדי תורה" (*). פון קרוב 200 בחורים, דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען אַנטרונגען פון די ישיבות סלאבאדקע, טעלז, פּאָנעוועזש א. א., וואָס זיינען חרוב געוואָרען צוליב דער מלחמה, און אַ טייל - בחורים, וועלכע האָבען פריהער געלערענט אין די ווילנער קלויזען און דערנאָך, אַז די קלויזען זיינען געוואָרען פּער-אַרימט, זיינען זיי אַריין און קבוצין צווישען די בחורים האָבען זיך געפונען אַ סך מוסמכים און עלויים. די בחורים האָבען ווינטער תרע"ו אַרויסגעגעבען אַ מאסאָ אין תורה מיטן נאָמען "אַכטיא של תורה", אַלע זונטאָג פלעגט פאַר זיי זאָגען אַ שיעור אין תורה הרב ר' הנד איינעס, אַ סך פון די בחורים אַנטרונגען האָבען אויך געלערט אין ר' שאנדקעס קלויז אין קבוצין. בית שאנדקע, און פאַר זיי פלעגט זאָגען אַ שיעור אין תורה ביי זיך אין שטוב אַלע שבת פאַרנאָכט הרב ר' יצחק רובינשטיין.

שטיצע פלעגט מען די בחורים געבען צוויי רובל אַ וואָך. די געלד-מיטלען פלעגען זיך בעקומען פון צי"ק, מיטלודער-אַבצאָהלונגען, פון בילדעשען און עליות פון די "שבתים", וועלכע דער שטאָדט-הון האָט געדאווענט א. א. אויסער די צוויי רובל האָבען די בחורים געהאַט אַ "סעודת שבת", וואו מען פלעגט זיי אַלעמען געבען עסען שבת, אַ "פת שחרית" (אויף דייטשע נאָם), וואו מען פלעגט זיי געבען אַלע און דערפריה ברויט מיט טיי, אַ "בית ועד לכני השיבות", אַ בעזונדערען זאָל ביי דער דאמען-קיך (פאַרזאָגנע 11 א') פאַר ישיבה-לייט, אַ "גמילות חסד", וואו זיי פלעגען בעקומען הלואות ביו 10 מאַרק, אַ ת"ח (תומכי תורה), וואָס די בחורים אַריין האָבען געגרינדעט פון אַן אַבצאָל, אַ פּאָפּיקע פון מיטאָג, צו שטיצען די ווער אַריבער ישיבה-לייט, מיט די אַלע ענינים פון קבוצין האָט אָנגעפיהרט אַ וער, וואָס איז בעשטאָנען פון רבנים און בע"ב.

(* אידער דער קבוצין האָט זיך געגרינדעט, האָבען די בחורים געלימען גרויס דחקות. מחמת דעם האָבען זיך עטליכע פון זיי גענומען צו פּערשידענע אַרבייט, נאר אַן אַ האָט זיך געגרינדעט דער קבוצין, האָבען זיי זיך אַלע אומגעקעהרט צום לערנען.

דער מנהל איז געווען יוסף ליפסאן הרעוויץ. אויך די בחורים האָבען געהאט א ועד, אויסגעקליבען פון די בחורים גופא, וועלכער האָט אָנגעפיהרט מיט וויערע ענינים.

ביי די בחורים ווינען געווען צוויי פארטייען: פארטייקעס און ציוניסטען. דעם ערשטען זמן, ווינטער תרע"ו, האָבען גובר געווען די פארטייקעס און נאָך די סדרים (ד.ה. נאָכן אָבלערנען גמרא, אין אָרענט פון האַלב אַכט) פלעגט מען לערנען פארספריס „מסכת ישרים“, „חובת הלבבות“, „שערי תשובה לרבנו יונה“ מיט זעהר אן אומעטינען, הארציגען ניגון. אין פרוהלינג תרע"ז ווינען די פארטייקעס אָנגעפאָהרען אין סלאבארקע. דאָרט האָט זיך דעמאָלט געגרינדעט פון דאָס ניי אַ ישיבה, דאן האָבען זיך אַ סך פון די בחורים ציוניסטען אָרגאניזירט אין אַ אנודה, „צעירי המורה“ און זיי האָבען אין זאָל „פת שחרית“ אַלע טאָג געלערנט אַ שעה תנ"ך און אנודה. אַלע שבת האָבען זיי דאָרטען געהאַלטען רעפערעטען ווענען ציל און צוקונפט פון די בני הישיבה, ווענען די גבאים, ווענען דער אַלטער און נייער ליטעראַטור, ווענען ציוניות, ווענען פערשידענע תלמודישע טעמעס אין הלכה אין אגדה וכדומה. אַ נאָנץ ווינטער תרע"ז האָט ד"ר רענעסבורג געלייענט דריי סאָל אין וואָך רעפערעטען פאר די ענטוויקעלטערע בחורים ווענען פילאָזאָפיע, נאטורוויסנשאַפט און האַמילעטיק. אין דער העברעאישער נימנאָוע האָט מען מיט זיי געלערענט אַ פאָר שעה אין טאָג דייטש. בכלל האָט זיך אַרויסגעוויזען ביי די בחורים זעהר אַ גרויסער חשק צו אַלגעמיניע למודים. אין גמרא-לערנען זענען געווען זעהר גרויסע מתמידים, וואָס פלענען לערנען מעהר ווי 18 שעה אין מתל-לעת. דער ועד פון די בחורים האָט איינגעשטעלט, אַז הויך דעם שיעור פון די רבנים זאָל יעדען טאָגסאָג און אַנדערשטאָג אָנען איינער פון די בחורים אַ שיעור אין תורה. די זאָגערס פלענען זיך צו דעם זעהר פיעל צוגרייטען און שטודירען און ער פלעגט געוואַנעט פון ביבליאָטעק. דעם קבוצ אין אויסגעקומען אָבצורייכטען גלות. ער האָט געוואַנעט פון איין קלויז אין דער אַנדערער. אָנהויב זומער תרע"ז צוליעב גרויס יקרות און גרויס דחקות ווינען ס'רוב בחורים אָנגעפאָהרען אין די נייע קבוצים, וועלכע האָבען זיך גע- גרינדעט אין פאָנעוועזש, מעלו א. א. אין ווילנא און איצט (אויגוסט 1917) געבליבען ס'ה 20 בחורים, זיי לערנען אין ר' מיילא'ס קלויז מס' קדושין. שטיצע בעקומען זיי איצטער 8 רובל אַ וואָך. אין דעם משך פון די צוויי יאָהר, וואָס דער קבוצ האָט דאָ געקוסטרט, ווינען פון דחקות אויסגעשטאָרבען 9 ישיבה-לייט.

די חברות „עץ חיים“, „מרבצי תורה“, „משרתי בקדש“. חוץ די לערנער, וועלכע ווינען אונזע אין קבוצ, האָבען אויך די פרושים אן ערך 40 יונגע לייט, זיך פּעראייניגט חשון תרע"ז אין אן אנודה, „עץ חיים“, וואָס פלעגט לערנען אין נאָנים קלויז אַלע אָווענט חשן משפט (איצט איז דער שיעור במשך געוואָרען) און פלעגט בעקומען שטיצע פון צ"ק און דורך די ראַבינער רובנישטיין און לעווי.

די מידים און רביים, אן ערך 80 פאמיליעס (צווישען זיי אַ סך רבנים אַנטרונגען), האָבען זיך אַדר תרע"ז פּעראייניגט אין אן אנודה, „מרבצי תורה“ מיט געדרוקטע תקנות אויף העברעאיש און יודיש, ערלויבטע פון דער מאַכט. די חברים פון „מרבצי תורה“ לערנען אַלע טאָג פון 12 ביז 1 שעה און טור אין דער אַלטער קלויז. די חברה בעקומט שטיצע פון צ"ק און דורך די ראַבינער רובנישטיין און לעווי.

די שמשים, אַנטער-שמשים, בעלי-קריאות, וועלכע האָבען אָנגעוואָרען וויער גאַנצע הכנסה, אַז די קלויזען ווינען געוואָרען פּוסטלעך און די בעיעב פּעראַרימט, האָבען זיך אַנטער תרע"ז פּעראייניגט אין אן אנודה, „משרתי בקדש“ און האָבען געעפענט אן אייגענע קיך. שטיצע בעקומט די אנודה פון צ"ק. איהר ועד געפינט זיך אין דער שמישער קלויז אין ר' מיילא'ס הויף.

די קלויז, נמילות חסד* און דער תקון הצות. נאך דער קלויז יסוד נעמיש ויך די קלויז נמילות חסד. מ'רופט איהר נמ"ח, ווייל וי האָט אן אייגענעם לאַמבארד, ד. ה. זי לייט נעלט אָהן פּראָצענט אויף משכנות, די קלויז האָט אַמאָל געהאט גרויסע מגידים, ווי ר' אברהם הוראדנער און ר' מאיר עפשטיין, ווענען וועלכע מיאיו געשריבען אויף אַ מאפעל אין מורה-הואש, אפילו אין דער לעצטער צייט פלעגט מען אויך קומען אהין פון נאנין שטאָדט הערען חנ"ף און ס'הסדות פון שקודער מגיד. איצט איז די קלויז פּוסט און דער לאַמבארד פּערמאכט.

מיט עטליכע יאָר צוריק פלעגט מען נאָך דאָרט אָברויכטען, חקון הצות. ס'פלעגט אויסקומען סאָדנע שען, אומגעטום פלעגט שוין ווין שטיל, עס פלעגט שוין שעמערירען דער לעצטער פּראָמיל אין פּאָליש פון דער גרויסער שול; עס פלעגט זיך שוין אויך הערען דער דעצעטער ברכו פון עטליכע אויוואָשטיקעס וואָס פלענען פּאָהרען אַ היים, און פון עטליכע מוזיקאנטען, וואָס לויפּענדיג פון באַטאָנישען טעאָטער, פלענען זיי זיך אַרײַנבאַסען אין פּאָליש נאָך אַ מעריב, פון נאני'ס קלויז פלעגט זיך שוין אויך מעהר ניט הערען ווי אַ שטילער גיטן פון אַ טשער-לענגער, - און מיט אַמאָל פלעגט אויפּברומען אַ וויינענדיגער, בענקענדיגער קול פון חקון הצות, וועלכער פלעגט זיך פּונאָדערטראָגען הויך איבער'ן גאַנצען שולחן אויף טרויעריגאומעטיג (*).

שבעה קרוואים. איידער ס'פלעגט זיך נאָך ענדיגען דער תקון הצות אין גמ"ח, פלעגט זיך שוין אָנהויבען הערען דער האַרציגער בעימיות'דיגער גיטן פון דער חברה, ותיקון" אין שבעה קרוואים (**). און דער גיטן פון דאָוונען פלעגט ניט אויפ-הערען וזמער-צייט אַ גאַנצען מעת לעת נאָכאָנאָד: פריהער אין שבעה-קרוואים, פון שבעה קרוואים אין נחש"א, פון נחש"א אין פּאָליש און פון פּאָליש ווייטער אין שבעה קרוואים, דער שבעה-קרוואים איז אַ שטיבעל אונטער'ן קלויז נחש"א. מ'רופט איהם שבעה קרוואים, ווייל שבת און יו"ט טיגט מען אין דער גרויסער שול עדינות, דרום געהען אַרײַן עטליכע מגינים מענטשן פון שול אין שבעה קרוואים און מ'רופט דאָרט אויף גור זיבען מענטשן צו דער תורה, ויעדען מאָג ווערט אין דער גרויסער שול געדאווענט מנחה און מעריב צוזאַמען ועהר פריה, דאָסוועלכע אויך פרייטאָג-צו-נאכט, דרום היט מען אָב אין שבעה קרוואים מעריב בומג. דער שבעה קרוואים האָט זיך בעזונדערע נבאים, שמיים און בעלי-קרוואות, אַ גאַנצען מאָג זיצען דאָרט די ווילדער דינים, דעריבער רופט מען איהם אויך, בית-דין-שטיבל" און אָפטער קען מען הערען איבערן גאַנצען שולחן ווילדע געשרייען און קריגערייען, אויך באַראַקטערויכטישע סצענעס פון די בעלי-דינים.

דער פּאָליש. דער פּאָליש איז אַ פּאָרהוי פון דער גרויסער שול און בעשטעהט פון צוויי עטליכע. דאָרט ווערט געדאווענט מנחות נאָך מנחות און מעריב'ס נאָך מעריב'ס, עס טרעפט, אז אין איין פּאָליש ווערט שוין געדאווענט דער דריטער מגיד פון מעריב, און אין אנדערען פּאָליש דאווענט מען נאָך מנחה. דאָרט איז אויך דער ירד פון נאנין שטאָדט אכרים, וועלכע קומען אהין כאַפּען אַן עמוד אויף מנחה און מעריב. אָפט קריגט מען זיך צוליב דעם עמוד נאנין שטאָדט, גור מעהרסטענטייל קומט מען דורך בשלום דורך גורלות, וועלכע מען מאַכט מיט אַ פּאָציליקע: מ'לעגט אויף די עקען און אין איינעם מאַכט מען אַ קניפּעל, און דער, וואָס ציהט אַרײַם דעם קניפּעל, דער געווינט דעם עמוד. נעבען פּאָליש ביי די פּענסטער שטעהען אַ גאַנצען פּאַרנאָכט בײַ שפּעט אין

(* דער תקון הצות פלעגט אויך ווערען אַמאָל אָבגעריכט אין נאני'ס קלויז אַ נאנין חדש אלול ביי נאכט. אין דער גרויסער שול ווערט ער נאָך אָבגעריכט איצט אויך די גאַנצע דריי וואָכען פון שבעה עשר בתמוז בײַ תשעה באב.
(** ותיקון און חברה, וואָס היט אָב צו דאָוונען אויף פריה, אַז די שמונה עשרה זאָל אויסקומען גלייך מיט'ן זונאויפגאַנג (צויעב דער מלחמה, ווייל מען מאָג ניט געהן אויף פריה, איז דער ותיקן בטול געוואָרען.)

אָוונט אַ סך פֿרומע ווייבער, וועלכע שפּרינגען אלע וויילע קדוש און קניען ויך צו ברכה, אַ גאַנצען מאָג שטעהען כּיים פֿאַליש די שולח־היָד-מכּוּר-ספרים מיט פּולע קאַשיקעס ספרים און מסחרן מיט אַלערליי ספרים, אַלמע, נייע; ציצית, טוואָות, אַרבע כּנפות א.א.וו. איצטער אין מלחמה-צייט איז דער מסחר גרעסער געוואָרען פֿון אַ סך נישטבעדערפּטונע, וועלכע פּערקויפּען דעם לעצטען סדור אויף אַ באַבאָקעלע, אַנדערע פּערקויפּען אויך אפּילו די מלחמה מיט די תּפּלין מחמת הונגער. אויפֿן שולח־היָד וואַינען אויף די סופּרי סתּ"ם, נאָר איצטער ויצען זיי נאָר אָהן אַרבייט, ווייל קיינער שרייבט איצט נישט, נישט קיין ספּרי-תּורה, נישט אפּילו קיין תּפּלין און טוואָות אויך נישט.

די שטײַבֿלעך. אין אַנדערען האַלבען שולח־היָד, נישט ווייט פֿון קלויז פֿון דעם זיילנער נאָן, דעם גרעסטען מחנך, געפינען ויך צוויי שטיבלעך פֿון די ליובאַוויצער חסידים און פֿון די קאָדענאָווער חסידים (ביי די קאָדענאָווער חסידים דאוונען אויף די כּלאַייטער און די לעכעוויצער חסידים, דרום רופּט מען איהר אויף לעכעוויצער שטיבלעך). פּערשעמיטע מחנכים געהען ויך אָפּטער אַרײַן ביי די חסידים דאוונען, אויף הערען אַ קדושה, כּחַר יתּוֹנִי, שמיני עצרת קריגען כּבוד אַ הקפּה, אָדער זיי געהען אַרײַן שבת פּאַרנאכט צו שלש סעודות הערען אַ חסידישען ניגון און דערביי אויף זעהן אַ שיינעם רקוד; אָבער איצטער איז ביי די חסידים אויך שטיל, נישט מען זינגט, נישט מען טאַנצט, די ליובאַוויצער חסידים האָבען פֿאַר עטליכע יאָרען אָפּגעקויפּט אפּאַטאָוים שוץ און אויף וויער אָרט האָט ויך אַרײַנגעקליבען די חברה, תּפּארת בחורים, וואוּ מ'לערנט אַ גאַנצען מאָג מיט אָרימע קינדער פֿון א"ב ביז נמרא און און אָוונט לערנען דאָרט געלי-מלאכה, אָנגעשטעלטע זכּומה תּנ"ך, טשעוּת, שיע א.א.

חברה פּוּלעִים. אַנטקעגען קאָדענאָווער שטיבלעך געפינט ויך די קלויז חברה פּוּלעִים, געבויט אין יאָר תּרל"ה (די חברה איז געגרינדעט פּריהער און דער פּונקט פֿון דער חברה איז פֿון יאָהר תּר"ט). דאָס איז אַ זערגעטריטע שול פֿאַר בע"מ פֿון אַלערליי בראַוושעס, די קלויז האָט געגרינדעט ר' הירש נאַרבער (צוואַסען מיט אַייניגע בעלי בתּים), וועלכער איז דאָרט געווען רבי 66 יאָר (*). ער איז נישט לאַנג געשטאַרבען, אויף זײַן אָרט איז איצטער זײַן ווזהר ר' אליהו היילפּערין, אַ סך בע"מ, וועלכע האָבען זינגערהייט נישט געהאַט קיין מעגליכקייט צו לערנען, זענען פֿון דאָרטען אַרײַם גאַנצע לומדים אין "חיי אדם" און "משניות", די קלויז האָט אַ נמ"ח, אויף וועלכע אַ אָרימע יודענע, וואָס פּלעגט האַנדלען מיט קאַשיקעס עפעל ביי די יאַטקעס, האָט געגעבען 600 רובל פּריהער פּלעגט זי אַלײַן פּערדייען אַלע אָרימע ווייבער, וואָס האַנדלען מיט עפעל זכּומה, די געלט אָהן פּראָצענט, ד"ה זי האָט געהאַט אַן אַייגענעם נמ"ח, נישט דערנאָך, אַז זי איז ערטער געוואָרען, האָט זי נישט נײַ קענט אַרײַן טראָגען אויפֿן קאַפּ און האָט די געלט מנדב געווען אין נמ"ח פֿון חברה פּוּלעִים, אין מלחמה-צייט האָט זי אַלײַן געמוזט אָנקומען צום נמ"ח, אַז טאַקל איהר שטיצען אין 33 רובל. זי איז נישט לאַנג געשטאַרבען, איהר מאַן איז אַ גאַס-מענטש, איצטער איז דער גמולות-חסד פּערטאַכט.

די רעהרען און דער ברונעס. אַנטקעגען חברה פּוּלעִים געבען קלויז יסוד זיינען מיט דרייסיג יאָר צוריק געווען רעהרען, וואָס פֿון זיי פּלעגט שטענדיג פּליסען פּרישע, קאַלמע וואַסער אין אַ גרויסען באַסיין אויף די רעהרען זיינען געהאַנגען קייטען מיט פּיר קענדעך אָדער, שפּעטערס, ווי מען פּלעגט זיי רופּען, און פֿון גאַנץ יודישע נאַם פּלעגט מען ויך קייטען קויקען מיט די געשטאַקע, נישט וואַסער. די רעהרען האָבען ויך געצויגען דורך טראָקער נאַם פֿון די וועגערעס, פֿון

(* ווינטער מוצש"ק פ' ויש תרע"ו איז און קלויז חברה פּוּלעִים געווען אַ שרפּה. ס'זיינען פּערברענט געוואָרען 3 נפּשות (די רביצין און צוויי אַייניקלעך) און ס'איז אַראָפּ דער גאַנצער דריטער געשאַט פֿון קלויז.

די שטאדטישע ברוגעס, וואו די יודישע געמיינדע האָט געהאָט, צוויי קלעצער, ד. ה. צוויי רעהרען, דערנאָך, און די שטאָדט האָט די רעהרען צוגענומען, האָט מען געמאַכט אויף דעם זעלבען אָרט אַ ברוגעס אויפ'ן שולחניף, אויף דעם ברוגעס האָט נאָכהער דער פּערשטאָר-בערנער שטאָדט-מגיד ר' מאיר נח לעווין געלאָזען אָן עובדן און אין וואַנט פון קלויז יס"ד איז דאָ אַ מאַפעל, אין וועלכען עס שטעהט געשריבען, און דעם ברוגעס האָט דער שטאָדט-מגיד מגדב געווען פאַר קהל, מחמת מלחמה איז דער ברוגעס אַ לאַנגע צייט געשטאַנען צובראָכען, איצט האָט מען איהם גאָר פּערשאַטען און דער נאַצער שולחניף איז געבליבען אָהן וואַסער.

די יודישע באַד. ניש ווייט פון ברוגעס איז די יודישע באַד מיט די כשריע מקוואות, וועלכע עס בענוצען אויף די חסידים און אייניגע מתנגדים, וואָס זיינען ויך דאָרט תמיד מובל פאַרן דאווענען. צוליב יקרות אויף האָלצן און אויף צוליב די רויטשע בערער, וועלכע קאָסטען ניש קיין געלד, ווערט דער יודישער מרחץ געהייצט ב'ווי פרייטאָג, נור די מקוואות, מחמת רעליגיעזע צוועקען, זיינען אָפּען אַ נאַנצע וואָך. פאַר אַ יום-טובּ הייצט מען דעם מרחץ מיט אַ פאַר טען מעהר און דאָס ווערט אָנגענואַמט מיט גרויסע מודעות איבערן גאַנצען שולחניף.

די קלויז פון די מאַליאַרעס. איבערן מרחץ געפינט זיך די קלויז פון די צוויי; אַמאָל איז זי געווען מיט זעהר פיל שיינע מאַלערייען, זי האָט געהאַט אַן אייגענעם גמ"ח (איצטער איז ער פּערמאַכט).

די אלטע קלויז. די עלטסטע פון אלע קלויזען אין ווילנא איז די קלויז יש"ן, די אלטע קלויז זי איז נאָך עלטער פאַר דער גרויסער שול מיט נאַנצע הונדערט דריי און דרייסיג יאָר, זי איז געגרינדעט אין יאָר ר' (1440); ווענען דעם שטעהט געשריבען אין אַ מאַפעל פון יאָרצייטען, וואָס הענגט אויפ'ן בימה, דאָרט, דער-צעהלט מען, האָט געדאווענט און געדערענט דער ש"ך און ס'איז דאָרט געווען שטענדיג ענג פון לערנער, סיי בייטאָג, סיי ביינאַכט, פון די משמורים. אויף אַן אָרט צו זענען זיך לערנען האָט מען געדאַרפט וואַרטען אין, אָטשערעד", דאָרט האָט אין נאָנט צו זענען ר' קלמן שלמאָנס אַ וידע, ר' נתלי הערץ שולמאַן, געוואָנט אַ שיעור, מורה נבוכים" פאַר יונגע לייט מיט גרויס עמקת *).

מיט אַ יאָר 20 צוריק איז דאָרט געווען אַ קבוץ פון עטליכע צעהנדליג יונגע לייט פרוישים, וואָס זענען דערנאָך געוואָרען גרויסע רבנים, פאַר די יונגע לייט איז געווען איבערן קלויז 10 שטיבלעך, וואוינונגען, און פרומע ווייבער פלענען זיי טראָגען אַהין עסטן, מכל טוב, זיי זאָלען ניש דאַרפן מכלל זיין פון לערנען, אין תרע"ה - תרע"ז זיינען די שטיבלעך געווען דער מקום-מנחה פאַר די אַנטרוגענע פון קאָוונע גובערניע, איצטער איז די קלויז פוסט, און מען רופט דריי מאָל אַ טאָג אַ מין פון נאָס, די קלויז (זי איז איבערגעבויט אין יאָר תקצ"ז) איז לויט דער אינוועניסטער אַרכיטעקטורע אַ מיניאַטור פון דער גרויסער שול, מיט אַ געוועלבן אָנגעשפאַרט אויף זיינען, אויף אונטען האָט זי ווילען.

די שקיעות-זיינערס. אויף די אונטערשטע זיילען פון דער אַלטער קלויז אין דער הויף זיינען פאַרהאַן דריי זיינערס; אויף איין זייל - צוויי זיינערס צוזאַמען, איבער זיי שטעהט געשריבען מיט גרויסע ווערטער, „זכור את יום השבת לקדשו", נאָכהער מיט קלענערע ווערטער אויף איין זיינער, „זמן הסדרת החנויות וכל העסקים", ד. ה. דער זיינער ווייזט די צייט, ווען מ'בעדאַרף פרייטאָג פּערמאַכען די געשעפטען, און אויפ'ן אַנדערען זיינער איז אָנגעשריבען „זמן הדלקת נרות", ד. ה. די צייט, ווען מ'בעדאַרף בענשען ליכט, אויפ'ן אַנדערען זיי איז דער דריטער זיינער; איבער איהם איז אָנגעשריבען מיט גרויסע ווערטער, קדוש הוא סבוא ועד צאתו, נאָכהער מיט

(* און מ'האָט עס פּערמסר'ט דעם נאָמן, האָט ער געענטפּערט, און דעם רמב"ם'ס ספרים טאָר מען ניש פּערזווערען צום לערנען. (עיר ווילנא").

קלענערע ווערטער, זמן חסלה מעריב במוצ"ק, ד. ה. ווען מען מיבערדארף שבת צוגאכט דאווען מעריב.

III. די מודעות אויפ'ן שולח'ן.

אין צענטער פון שולח'ן, אויף די אנטערשטע ווילען פון דער אלטער קלויז, אומער די ווינערס, ווינען אָננעשלאָגען ראַמען, אויף וועלכע מען קלעפט מודעות, בכלל און דער גאנצער שולח'ן מיט ווינע וועט און קלויזען פון שטערדיג אָן אַ מקום פאר כל-ערליי פראַקטען און מודעות.

בעקאנטמאכונגען און נעקראָלאָגען. די ערשטע צייט נאָך דער אָקטאָבער ווינען דאָס מערסטענטייל געווען בעקאנטמאכונגען פון דער מאַכט, פריהער אויף דייטש, דערנאָך אויף דייטש און יודיש. צוזאַמען מיט די בעקאנטמאכונגען האָבען זיך אָנגעהויבען בעווייזען נעקראָלאָגען וועגען רבנים און חשוב'ע יודען, וואָס ווינען גע- שטאַרבען און ווילנא און אין אנדערע שטעט, די בעקאנטמאכונגען און די נעקראָלאָגען ווינען געווען אזוי פּינקטליך אלע מאָן, אז מען פלעגט זיך הירוש'ן, אויב זיי פלענען אַמאָל פעהלען. פון די נעקראָלאָגען פלעגט ווערען סאָדנע אומעמיט: דוכט זיך נעכטען גערעדט מיט אַ מענטשן און היינט שוין אַ נעקראָלאָג. קיין צייטונגען ווינען נאָך דאָן נישט געווען, די „לעצטע ניס" האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען ערשט דעם 10/1016 - פלעגט שוין זיין אַ מנהג ועהן אַדע מאָן אויפ'ן שולח'ן בעקומען די מודעות און פאַראיינס שוין אויך הערען אַביסעל ניס. דער שולח'ן איז דעמאָלט געווען דער גאנצער צענטער פון אלערליי ניס, דאָרט פלעגט זיין מאָן און נאכט ענג פון רעדלעך און אזוי זומעלדיג, אז מ'האָט זיך געבעטען רחמים ביים עולם דורך מודעות אויפ'ן שולח'ן, אז למען תחול השם וזל מען נישט מאַכען אזוינע רעדלעך און אזא רעש.

רבנישע מודעות. אהנין די בעקאנטמאכונגען און נעקראָלאָגען ווינען געווען אַ סך רבנישע מודעות. אין יאָר תרע"ו, למשל: סוכות וועגען אחרונ, אז מ'קען בענישען אחרונ ביים רב ר' אהרן מארקעלס און כרי סוואָרען זיך נישט אָנקלויפֿען אין דער פריה צו גרויסע „אַצערעדס", בעט מען קומען דעם. עולם אַ גאנצען מאָן; און ווילנא ווינען דאָן געווען גור אַ אחרונים און זיי האָבען געקאָסט צו הגודערט רובל יעדערער (אויף סוכות תרע"ז האָט שוין דער דייטשער ראבינער לעווי בעזאָרנט די שטאָרט מיט ביליגע אחרונים, צו אַ רובל אָן אחרונ); מודעות, אז מען מוז די פלייש, וואָס מען זאלעט נישט, נישט אָפבראַמען אויפ'ן פייער פאַר'ן קאָכען, אזוי ווי „לעבער", אז נישט וועלען זיין טרייף אלע כלים, אין וועלכע מ'וועט קאָכען; דאָן איז געווען אַ גרויסער דוחק אין זאָרען (און ברויט); מען האָט עס בעקומען גור אויף ספעציעלע ביכלעך צו אַ האַלב פונט אַ וואָך. כ"ד השון - מודעות וועגען דער פּאָלקס-צעהלונג, אז מ'זאָל שרייבען ריכטיג דעם יודישען נאָמען מיט דער פאַמיליע, כסלו - וועגען הנכה-ליכט: היות, ווי מ'איז אַ דוחק אין ליכט, מען מען בענישען אויף איין הנכה-ליכט. שבת - אין די קאָמען, וואָס מ'מוז האַלטען אָפען, זאָל מען נישט פּערקויפֿען קיין ציווילע (דאָן, צוליב דער גורה צו האַלטען אָפען די קאָמען שבת, האָבען אַ סך פרובען יודען פּערמאָכט אָדער פּערקויפט די געשעפטען פאַר שפּאַט ביליג, כדי זיי זאָלען נישט דאַרפען מחלל שבת זיין). עשרה בטבת - זעהר אַ וואַרימע מודעה וועגען חגיגה, אין שבת - אַ קי"ק, אז מ'זאָל זיך אָרנאָוירען צו העלפען די הונגעריגע. יעדערער ביי זיך אין אויף זאָל זעהן העלפען זיין הונגעריגע שכן, אַ מודעה, אז מען איז מתיר בשר תיץ, צוליב דעם דוחק אין פלייש גור מען מוז האָבען אַ שטעמפעל פון דעם רב, אין וועלכע שטעמפעל מען קויפט די פלייש, אין אדר - וועגען געבען מחצית השקל און די געלט וועט געהן פאַר „אחינוע" און פאַר די מוסדים פון לערנער. אין ניסן, אז מ'איז מתיר קמח מן השוק, אויך אַ קי"ק וועגען קמח פּסחה.

פאר פסח - מודעות, אז מיאז מתיר קטניות, באב, בעבלעך, לינוען, קוקורווע, אויך מען מען מאכט ד' כוסות פון זיסע טיי (פסח תרע"ז האָט מען אויך מתיר געווען מאכארין, מארמעלאד, צוקערקעס, עמאלירמע געשרה; זוחמ"ל תרע"ז איז געווען מודעות, אז מחמת דעם דוחק אין מצה זאל דער, וואָס האָט נישט קיין מצה, פרענען אַ שאלה ביים רב (וועגען לחם). אין אייר זיינען געווען זעהר וואַרימע מודעות וועגען די תעניתים פון כה"כ. ל' סיון - מודעות, אז די גורה וועגן האַלטען די קראָמען אָפען שבת, איז בט"ב, בכ"ג זאל מען נישט מחלל שבת זיין חו"ש ברצון. חמ"ו זיינען געווען שאַרפע מודעות וועגען די ספעקולאָנטען, אויך וועגען תענית שבעה עשר בחמ"ו. אין אב - וועגען איסור אויף פיש, אז מיזאל נישט צאָהלען טייערער ווי די טאָסקע, אַ נאָנץ וואַסער זיינען אויך געווען מודעות וועגען מנדב ויין תפלין, סדורים פאַר די געפאָנגענע אין דייטשלאַנד, אויך וועגען די עירובין, ועלכע זיינען צוריסען געוואָרען צוליב מלחמה; דרום איז אָנגעקומען געוואָרען אלע שבת, אז מ'טאָר נישט טראָגען און די מליתים זאל מען אָנטייטען אין די קליווען פרייטאָג. מיאז אויך געווען מודעות, אז עס ליינט זיך אָב דעם שטאַדט-תּוֹמ'ס דאווענן למזבח אַ צדקה-חברה, ביו וואַגען מען וועט פּעריכטען די עירובין און מען וועט מענען טראָגען די בילעטען. פון דער חברה, מוהרי שבת איז אלע שבת געווען מודעות, ווען די שקיעה איז אויך נאָך בערלינגער זינגער. מיזייגען אויך געווען מודעות, אז היות ווי מען טאָר נישט געהן שפעט. זאָל מען מוצש"ק בעסער מאַכען מינים אין די הייטען, און מיזאל נישט אָנצידען קיין פּיער ביו 10 דעם זיינער, אין אלול איז געווען מודעות וועגען די ניכע התנות. דאָן איז געווען די בהלה, אויף אַמעריקא. צוליב גרויס דחקות האָבען זיך אלע אַלאָ געשאַן עמיגרירען, ווי גור מ'האָט זיך בעקומען די ערשטע מעגליכקייט. מען האָט פּערקויפט ווירטשאַפטען, געשרעמען פאַר די בילינסטע פּריווען און מען איז געלאָפען קיין אַמעריקא. דער שולחן-אר"י איז אין זינער צייט געווען פּערפלייצט מיט מודעות פון דעם סין. און ווייל מען האָט פּערקויפט שייפּקארטען גור פּאַמיליעס, האָבען די בחורים געמאַכט ניכע התנות מיט אַרעמע מיידלעך, אַנדערע בחורים האָבען נאָך די מיידלעך צוגעצאָהלט (און פּאַרקעהרט), אַבי ווי זאָלען פּאַהרען מיט ווי קיין אַמעריקא. אויף די תּוֹמ'ס זיינען דאָן געווען אָפּטערעדען ווי ביי די בעקערייזען אויף ברויט (דער פּאַהרען קיין אַמעריקא האָט געדויערט אַ ערך פון חמ"ו תרע"ז ביו שבת תרע"ז). מחמת דער דאָווער כּהלה האָבען די רבנים אויפּגעקראָם געמאַכט אין מודעות, אז מיזאל נישט האָבען קיין טעות און סינגען, אז מ'קען התונה האָבען אויף אַ תּנאי, ביו וואַגעט מען וועט קומען קיין אַמעריקא, ווייל מען וועט מווען האָבען אַ נש און דורכדעם קענען אַ סך מענשען ווערען אומגליקליך.

אין יאָר תרע"ו, למש"ל יום-כּפּור - אז צווייב שוואַכקייט זאל מען נישט זאָגען קיין פּוּט, און וועגען פּאַסטען זאָלען די שוואַכע פרענען אַ שאלה ביים רב. הי"ש"ר - אז היות ווי מען טאָר נישט געהן שפעט, דעריבער וועט מען היינטגען יאָר זאָגען מליתות נישט 12 דעם זיינער ווי אלע מאָל, גור 8 דעם זיינער. השון, בשעת די תעניתים פון כה"כ, ווען מיאז ארויס די פּעראַדנונג וועגען צוואַנט-אַרבייט פאַר מענער פון 16 ביו 60 יאָר, זיינען געווען מודעות מיט אזא נוסח: היום מען איז זעהר שוואַך פון דחקות, און עס איז נישט קיין כּח צו פּאַסטען, גור צויעב די גרויסע צרות און דער וועלט'ס מלחמה, וואָס געהט צו דעכענען פון מיליאָנען מענשען, דאָרף מען פּאַסטען. און אין דער פּרה 7 דעם זיינער זאָלען זיך אלע מענער און פּריווען פּערוואַמלען אין גרויסע שול, עס וועלען זיין אויך אַדע זאָלען זיך אלע מענער און פּריווען מליתות מיט גרויס געוויין, און ביישאַן זאָלען זיך פּערוואַמלען אלע מלמדים מיט די קנודער, אויך די בע"ב און מען זאָל זאָגען תּהלים ביו מנחה; פאַר מנחה וועט אַ רב זאָגען אַ דרשה, דערינאָך וועט מען ליינען יחל און מ'וועט זאָגען א"ט; נאָך מנחה וועט מען ווידער זאָגען תּהלים ביו מעריב, און

דער עוינער וואָל רחמנות האָבען און שיקען ווין שדום*). אין יענעם ווינטער ווינען אויף געווען אַ סך אנאָימע מסר-מודעות ווענען פרומקייט; אַז מען וואָל זיך טובל ווין און געהן אויף די קברים פון גאון און נר צדק; מיזאָל וואָנען אין אלע קלויזען נאָכן דאווענן תהלים, מען וואָל וואָנען אלע מאנטאג און דאָנערשטאג אשכנז, י"ז מרחשון, א"ס (אין אַ סך קלויזען האָט מען טאָקי אוי געטאָן). אויף ווענען פריצות, ווענען הלול שבת, ווענען מאבלי אסורות, נבלות ומרפות אין די גוישקע קיכען; ווענען דעם, וואָס מען שטיצט נישט די אָרומע; אויף ווענען די קלאַסען, פאָלקסשולען און די נימנאָיעס, וואָס מען שמאָרט דאָרטען אָב די קינדער, מילערנט נישט מיט זיי קיין יודישקייט, און די לעהרער ווינען פוקרים. די סנידים האָבען דאָן אויך געוואָנט אין די קלויזען ועהר וואַרעמע דרשות, אין גהשאַ האָט מען אַ סך מאָל אָנגעריכט דעם עשירי קדש מיט גרויס פאַראַד, מיט הוינים און דרשות, און מ'האָט געוואָנט תהלים און וידוים מיט גרויס געוויין.

צדקה גדולה חסודעות. נאָך די רבנישע מודעות געהען די צדקה-גדולה-מודעות. אַנהויב ווינטער-קו"ק פון האַלץ-קאָמיסיע ווענען קלויבען געלט אויף האַלץ, דערנאָך מודעות ווענען פּאָנאָדערטיילען די האַלץ. מודעות, אַז היות ווי מ'האָבען זיך ועהר שטאַרק געמעהרט די בקשות פון די נצרכים אין צ"ג, דרום וואָל מען שרייבען קורץ, מיט דעם נוסח: „אַ בקשה אין צ"ג ווענען שטיצע, — און דעם אַדרעס“, ווייטער שרייבען פון רעניסטר-אַצאָנס-ביוראָ ביי צ"ג ווענען פּערשרייבען זיך אויף אַמויסטע בריוו-שטעלעך; מודעות ווענען דער צייט פון מייצען געלט די פרויען פון די וואַפּאָסע, ווענען דעם, אַז אלע אָרומע, וואָס בעטען גרבות, וואָלען זיך קומען פּערשרייבען אין צ"ג, אויף אַז מ'קען שרייבען ווענען שטיצע קיין אַמעריקא און רוסלאַנד און שיקען בריוו קיין דייטשלאַנד צו געפאַנגענע קרובים; מודעות פון צענטראַל-קאָמיטעט ווענען קומען זיך פּערשרייבען אויף אַרויסצופאַהרען אין די קליינע שטעטלעך; בירוש, פּאָנעוויזש, קאָפּישאָק, אַמיאַן, אליבע, קאַשעראַ, א. א. וו., דערנאָך מודעות ווענען קומען אַרויסגעהען די שיינע און געהן מיט אלע זאַכען, וועלכע מען וויל געהען מיט זיך (6 פּוד אויף אַ פּערדאָן) און ענטלויזונגס-אַנשטאַלט און פון דאָרט גלייך צום באַזן און פאַר אָרומע באַהן אַמויסט. מודעות פון „הילפּס-קאָמיטעט“ ווענען אָבשיקען די הויפט-אַזע, ווענען אָנגעקומענע געלט פאַר קרובים פון אַמעריקא, פאַר פּסח — ווענען פּערשרייבען זיך אויף אַמויסטע מצה; דערנאָך ווענען אָבערהען די מצה אַ האַלב פּונט אויף אַ נפש מיט 20 לויט אַרבעטענע מעהל א. א. וו.

מודעות פון חברות און אַנשטאַלמען. פון „אחייער“ ווענען וואָלוועלע האַלץ, ביליגע קאַרטאָפּעל, ווענען שטיצע, אויך אַז די אָרומע וואָס בעקומען שטיצע, כּווען ברענגען אַ שיינ פּון ד"ר, אַז ווי ווינען נישט אַרבייטספּעהיג; פון „אגודת אחים“ ווענען קאַרטאָפּעל, גרויפּען, דערנאָך מודעות און קו"ק, אַז מיזאָל מאַכען „מי שברך“ שבת וועמען מיטע עליות אין אלע קלויזען לשכות די צדקה-חברות, פאַר יעדער חברה אַן אַנדער פרשה; מודעות ווענען די שבתים פון שטאַדט-הוון לשכות ושיבות און צדקה-חברות; אַ סך מודעות ווענען קאָנצערטען און לאָשערייעס לשכות צדקה-חברות און בילדונגס-אַנשטאַלמען; קו"ק-קוראים ווענען געבען געלט אויף פּאָלקס-קיכען; קו"ק ווענען מיניס אויף ימים-גוראים לשכות צדקה-חברות; פאַר פּסח איז געווען מודעות, אַז די וואָס האָבען קינדער און מאַנען אויף די שפּסייען און ווילען בעקומען שטיצע, וואָלען זיך ווענדען אין אַרבייטער-קיר; מודעות ווענען קאַפּעראַטיווען

(* אַ צווייטע מודעה(אנאנים) פון יענער צייט (נאָוועמבער 1916) האָט געהאַט פּאָלענדרען נוסח: „רחמים בני רחמים, האָט רחמנות אויף זיך און אויף דעם כלל-ישראל, ועהט צו וואָנען אלע מאָן תהלים בצבור, כאָטש 1 שעה פאַר מנחה, — דען מיר בעראַרפּען איצט גרויס רחמים מן השמים“.

און קיכען, וועגען פּעראַיאַנען און פּערוואַמלונגען, חבּרות, געזעלשאַפטען און מוסדים, וועגען פּאַלקס-אונגיווערוזשעטען און פּאַלקס-שולן, וועגען גימנאַזיעס און קורסען, וועגען קינדער-היימען און יתומים-היזער, וועגען מוזיק-שולען און סעמינאַריעס, וועגען חדרים און ישיבות, וועגען ליטעראַרישע אַווענטען, טעאַטער-פּאַרשטעלונגען און לעקציעס.

ס'וועט זיך מודעות, די ערשטע צייט נאָך דער אַקופאַציע זיינען דער שול-הויף און אַלע ווידישע גאַסען געווען פּערקלעפט מיט מודעות וועגען קאַרביד און קאַרביד-לאַמפּען, ווייל קיין עלעקטריע און גאַז איז גיט געווען. און קעראַסין, ליכט האָט געקאָסט זעהר טייער, צו עטליכע רובל אַ פּונט, האָט מען געקויפט אין פּערקויפט קאַרביד און קאַרביד-לאַמפּען. דאָס איז געווען פון די אינצייגע מסחרים אין די יודישע קוואַרטאַלען אין יענעם פּעריאָד צייט, אַ סך מודעות רעקאָמאַנדירען ביוראָס פאַר „ביטשעריפּטען“ און איבערזעצונגען; מודעות וועגען גומי-לעדער, הילצערגע פּאָדעשוועס, האַלץ אויפ'ן פּוד, קאַרטאָפּעל א. א. ו.

פּאַסקווי-למודעות. די מצה קאָסט צו טייער, די גבאים פון די קאָאָפּע-ראַטיווען בעזאָרגען זיך מעהר אידער די „צלענעס“, די מקורבים פון די שטאַדטישע קראַמען האָבען פאַר זיך געלאָזען די קאַרטאָפּעל און פאַר די אַרימע לויט די קאַרטאָפּעל-ביכלעך, די פּאַלקס-קיכען גיבען מעהר וואַסער ווי גרויפּען. מען זאל מרחים ווין די ספּעקולאַנטען און די פּערעקופּטשיקעס א. א. ו. אין מאַל איז געווען אַ מודעה פון אַן אַרימאָן אַ גוסס-בוה הלשון: „איהר זאָלט וויסען נכירים, איך שטאַרב באלד אונעק פון דחקות אָבער מיין בלוט וועט זידען, קאָכען אויף אַייך נכירים, אזוי ווי זכריה הנביאים בלומ, פּאָרוואָס איהר לאָזט אונז אַרימע לויט איינזעהן פון דחקות פאַר אַייך אין די-איינען!“

IV. די פּלי-שמות.

דורך די איינזייטיגסטע ווילען פון דער אַדטער קלויז געהט מען דורך אין אַנדערען האַלבען שוהויף (מען רופט עס בראָס) און דאָרט, אין בראָס, פּלענען תמיד שטעהן די כּלים מיט שמות, דאָס זיינען געווען גרויסע קאַסטענעס און פּעסער, אז ווי פּלענען ווערען פּול, פּלענט מען זיי אוועקפּיהרען אויפ'ן בית-עולם און מקבר ווין די שמות, אין די דאָזיגען כּלי-שמות פּלענען געבטיגען די משננים, וואָס האָבען קיין היים נישט געהאַט. דער שוהויף מיט די קלויזען זיינען פון שטענדיג אַן אַ מקום-מקלט פאַר אַרימע-לויט און בלעדיי משננים, וואָס אין מלחמה-צייט זיינען זיי געוואָרען נאָך מעהר (פון סאָלדאַטען און אַנטרווענע).

אין איין קאַסטען איז אַ צייט געלענען אַ סאָלדאַט, וואָס פּלענט נאָכאַנאָנד ציטערען מיט אַדע לידער און שרייען, מען מערעבעמבעט (ד"ה מישוסט) און די קינג דער פּלענען איהם נאָכמאַכען; אין נאָך אַ קאַסטען איז געלענען אַ סאָלדאַט אָהן אַ היטעל אין אַ מנדר, וועלכער פּלענט פּסדר שוויינען. מיזאַנט, אז ער איז אַמאָל געווען אַ וואויל-דערינער און זעהר אַ פּרוּמער; אז ער האָט אויף דער מלחמה דערהערט די דוגערען פון די האַרטמאַשען און דערביי דערוועהן פּליהענדיג שטיקלעך קעפּ און סיס, איז ער פון שרעק געבליבען פּערגליווערט עד היום, אין אַ דריטען קאַסטען איז געלענען אַ מיידעל, וועלכע פּלענט וויינען און וויינען אָהן אַ שיעור, אָהן אַן אויפהער, מידערזעהלט, אז די מיידעל איז געווען אַן אַנטרווענע פון סובאַלקער גיבענדיגן איהר פּאַטער האָבען קאָואַקען צוגעבונדען צו אַ בייס און דערשאַסען, זייער שטוב פּערברענט און אויף זייער וויהר האָבען זיך די קאָואַקען מרחם געווען... די כּלי-שמות האָבען איך געהאַט זייער מוכר-ספרים. דאָס איז געווען אַ שיעור בַּחורל פון אַ יאָר 18 מיט גרוינעלעך, וועלכער פּלענט זיך מאַג און נאכט ריהען אין די כּלי-שמות; פּלענט מחילה געהן אַסילו אָהן תּחמונים, ניר אין אַ לאַנגען בנדר, אין אין נאנצען לענג פון בנדר פּלענען זיך באַמבלען ספרים. ער האָט אויסגעוועהן אינאַנצען ווי מעברתו;

ספרים האם ער ועהאט מכל הימים און פערקוימט וואָלוער, פון איין קאָפּיע ביו צעהן. מיט אמאָל, אז מ'האָט אויף יודען אָנעהויבען שימען מיט בלבולים; מעשה קוושע; יודען פערבעהאלטען מעלעפאָגעס אין די בערד - האָט מען ויך דערשראָקען, מאַמער וועט מען נאָך וואַרפען אָן אויג אויף די כלי-שמות, און פארמיט אַ נייער בלבול, - האָט מען די קאסענעס און די פעסער צונוענטען און אַ מודעה האָט מען אָנעקלעפט אויפ'ן שולחוף, אז ווער ס'האָט שמה, וואָר ויך משריח ויין אליין אוועקטראָגען זיי אויפ'ן בית-עולם מקבר זיין. נאָך דער אָקופאַציע האָט מען געמאכט פאר זיי אַן אָרט אין פּאָליש פון דער גרויסער שול. מען קען דאָרט תמיד זעהן מעהענדיג אויבענאָן עטליכע זעק פול מיט שמה.

ביסלעכווייז האָט ויך אויך אויפ'ן שולחוף אַ סך אנמענדערעט, דער אלגע- מינער שווערער מצב האָט בהדרגה, טאָג-טעגליך, אַרױנגעטראָגען שנייט, וואָס זױגן נעווען בכח צו ריהרען אַזױל דעם אלטען, טראַדיציאָנעלען לעבען פון ווילנער שול- הויף. און בכלל אזו שױן איצט דער שולחוף ריין פון כלי-שמות, פון משוגעים, פון אָרימע לױט, זױ זױגען ביסלעכווייז אױסגעשטאַרבען אױפן שולחוף, אין די קלױזען. אַלע וױדע פלעגען ויך בעווייזען מודעות אויף די שירען פון די קלױזען, אז קיין כהנים מאַרען אַהין נישט אַרױנגעהן מחמת די מתיים. אַזױל די רעדדעך פּאַרשיקער, סטראַמענער פון שולחוף, אויך די סתם קריטיקער, וועלכע פלעגען שטעהן נאָנע טעג אויפ'ן שולחוף און קריטיקירען די ווילנער פּלל-שנער, און די פּראָמעסירער, וואָס פלעגען אַלע ווילע מאַכען דעמאָנסטראַציעס, פּראָמעסען אויפ'ן שולחוף און אין די קלױזען נישט לאָזען לײענען א. א. ו. - זױגען אויך נישט נעוואָרען, די דחקות און צרות האָבען אַלעמען צושריבען, - דעם אויפ'ן בית-עולם, דעם אין די קלױזען שטערטלעך וזבען אַ שטיקעל ברויט, דעם האָט מען צונוענטען אויף אַרבייט, דער לױט אין שטוב געשוואָרען און קראַנק, אויך די קלױזען זױגען נעוואָרען פּנסט, די צאָל יודען אין שטאָט איז אויף אַ סך קלענער. די בעדי-בתיים, די איבערנע- בליבענע, זױגען שטאַרק פּעראַרומט. די נחתיים אין די קלױזען האָבען ויך כמעט אַלע פּערמאָכט; ס'עקוויסירען נור די רייכערע, ווי דבורה אסתר, די זױוויל א. א. אָט אזױ זױגען אַ סך קלױזען נעוואָרען פּערוויסט און די נחתיים - בשל. נישט קיין דערנער, נישט קיין רביים, נישט קיין נחתיים, מער נישט אַביסלע בעדי-בתיים, די שארית הפליטה, - און אַלע אין דערפריה ועהט מען איצט אויפ'ן שולחוף ווי מען רייסט אין דאווען אין צעהן קלױזען.

און אויפ'ן שולחוף און אין די קלױזען האָבען ויך איצטער באַזױזען נאָר נייע אָרימע לױט; דאָס זױגען די פּריהענדיגע בעלי-בתיים, וואָס האָבען נאָך נאָר נישט לאַנג אַליין גענעבען נדבות... און אויפ'ן שולחוף האָט ויך אויך בעוויזען אַ סין נייער ססחר, וואָס מ'רופט עס, באַבקעלעך. דאָס איז אַ סין מאַבל פון אַרבעטענע מעהל פּולבע-שאַלעכץ און אַנדערע שױנס, וואָס איז אינאָנצען גרויס ווי אַ כּוּת און מען פּיהלט אין איהם כל-ערליי טעמים, - און ווען אינער האָט מער נישט ווי צעהן סעניג, געהט ער אַרויף אויפ'ן שולחוף און קויפט אַ באַבקעלעך, מחיה ויין ויך אויף אַ רגע. און פון אין דער פריה ביו ביי נאכט הילבען איבער'ן גאַנצען שולחוף די קולות פון בלאַסע ווייבער און דארע, אָנערױסענע מענער און קינדער; באַבקעלעך, באַבקעלעך, פּרושינקע, הייסניקע!...

ווילנע, 1917